

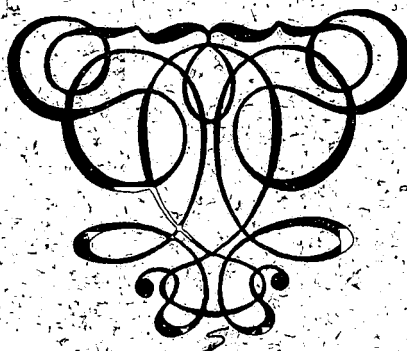
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

Edvard Thermanius, Geopolitik och politisk geografi. (Forts.) — Fritz Croner, De privatanställdas löneförhållanden. — Elis Wadstein, »Nordiskt konungaval». — Översikter och meddelanden: Var landshövdingen, militärbefälhavaren på Gotland, generalguvernör i regeringsformens mening? Av *Lars Frykholm*. — Ett påpekande till R. F. § 20. Av *Lars Frykholm*. — Leopold och 1809 års tryckfrihetsförordning. Av *Torgny T. Segerstedt*. — Tidskriftsöversikt. Av *B. G. Cederström*. — Litteraturgranskningar: Olof Sörndal, Den svenska länsstyrelsen; uppkomst, organisation och allmänna maktställning. Anm. av *G. Hesselén*.

ARG. 40

1937

HÄFT. 4

LUND · STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION · LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

PRENUMERATIONSANMÄLAN

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT kommer att under nästkommande år liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämfyl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, R. MALMGREN, S. WICKSELL, E. SOMMARIN, L. WEIBULL, G. CARLSSON och M. P. NILSSON), närmast av professor MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor SOMMARIN (national ekonomi), professor WICKSELL (statistik), professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent E. THERMÄNIUS (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund» (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i december 1936.

Fahlbeckska Stiftelsen.

GEOPOLITIK OCH POLITISK GEOGRAFI

AV DOCENT EDVARD THERMÆNIUS, LUND

(Forts.)

POLITISK GEOGRAFI.

För att ådagalägga riktigheten av denna uppfattning är det nödvändigt att, om ock helt översiktligt, granska det stoffliga innehållet och dess anordning i tongivande politiskt-geografiska arbeten efter Ratzel och Kjellén.¹ Som sådana kunna betraktas Supans, Bowman's, Vogels och Maulls politiska geografier. Ur svensk synpunkt bör givetvis även Numelins arbete tagas i betraktande.

Supans skrift, *Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie* (1918) tillkom, då författaren redan var märkt av ålder och sjukdom. Ehuru man ej kan underlåta att till god del instämma i Numelins kritik² och därtill lägga, att vissa av Supans »resultat» tillkommit genom grova generaliseringar, är det uppenbart, att hans verk i all sin knapphet verkligen utgör vad Maull kallar ett alldeles väsentligt framsteg utöver Ratzel. Även om man må erkänna, att senare, mera omfångsrika arbeten med sitt vidlyftigare och mera detaljerade schema bättre förmå — eller kanske rättare — ge intrycket av att förmå inrymma »die erdrückende Mannigfaltigkeit»,³ som det geografiska stoffet erbjuder, synes Supans indelning i enkelhet och

¹ En förteckning över dessa hos Maull a. a. sid. 28—31 samt en, även för den tid Maull behandlar, betydligt utförligare i Numelins a. a. sid. 12—16. Numelin medtager dessutom åtskilliga arbeten i »humanistisk geografi» utan eller endast delvis med politisk-geografisk betoning. Övriga av endera eller båda dessa auktorer nämnda skrifter betecknas av dem såsom ur här förevarande synpunkt mindre betydande, nämligen arbeten av Schöne, Reinhard, Dove, Dix och Dienstbach.

² Numelin a. a. sid. 13 f.: arbetet är starkt politiskt betonat och »systembyggnaden väl teoretisk» (vilket Supan f. ö. själv i sitt förord påpekar). Om däremot, som Numelin hävdar, statens etniska sida är »ensidigt» överskattad kan sättas ifråga.

³ Supan, a. a. sid. 5.

klarhet icke vara överträffad — om ej av det system, som häröfvan visats föreligga inom Kjelléns femdelade system.

Supan definierar den politiska geografin som läran om statens naturliga grundvalar (Grundlagen), då staten betraktas som »eine Menschenvereinigung innerhalb festgelegter Grenzen, die an ein bestimmtes Stück der Erdoberfläche gebunden ist».¹ Dessutom har staten två andra aspekter: som statsmakt inåt gentemot dess egna medborgare (statens legislativa eller inrikespolitiska sida) och som makt utåt gentemot andra stater (den utrikespolitiska, diplomatiska, internationella sidan). Det högst komplicerade i denna tredelning, fortsätter författaren, kommer man förbi, om man uppfattar staten som en organism liksom vissa antika författare, liksom Fichte och Schelling, slutligen ävensom Ratzel och Kjellén. Supan avböjer emellertid detta betraktelsesätt; han påpekar det slående enkla faktum, att man här förväxlat organisation och organism. Men han förlorar sig själv i betraktelser över staten från den legislativa sidan betraktad som en mekanism, medan han som geograf åter ser den som ett naturväsen.

Med förbigående i övrigt av denna kunskapsteoretiska motivering — som f. ö. icke synes spela någon som helst avgörande, knappast ens märkbar roll i fortsättningen — skall här blott framhållas, att Supan såsom statens geografiska kategorier fastställer följande: 1) gestalt, 2) storlek och 3) läge (statens yttre beskaffenhet); samt 4) struktur (statens inre beskaffenhet) »in der auch das Volk zu seinem Rechte kommt».² Allt legislativt och politiskt i trängre mening avvisas. Men trots detta kan den politiska geografin i Supans mening kalla sig politisk, »ty den utgår städse från staten och för alltid tillbaka till denna». Dess nära samband med och beroende av den fysiska geografin betonas också kraftigt.

En närmare granskning av stoffets fördelning under dessa fyra kategorier ger vid handen följande:

I kapitlet om staternas gestalt behandlas enkla och sammansatta stater samt kolonialstater; underrubriken Umrissformen täcker en framställning om staternas konfiguration och en därefter följande utförlig behandling av spörsmålet om statsgränser.

¹ A. a. sid. 1.

² A. a. sid. 3.

Kapitlet storlek innehåller en undersökning av stormaktsproblemet, och, under rubriken *Räumliche Ausdehnung*, den av nutida geopolitici så ofta ventilerade frågan om det stora rummets uppfostrande eller suggererande verkan. Supan vidhåller här sitt klander emot Ratzel för dennes överskattning av rummets betydelse, utan att dock själv kunna sägas gå till motsatt ytterlighet.¹ I detta sammanhang påpekas åtgärder för att »övervinna rummet», d. v. s. kommunikationernas betydelse. Rummet fastslås vara en viktig faktor, men icke i och för sig — och här kommer folket, ej minst i bemärkelsen folkmängden, in i diskussionen. Genom en tabellmässig framställning vill Supan belysa och bestyrka det i o. f. sig obestridda och heller icke bestridda förhållandet, att för stormakternas del folkmängden är mera avgörande än arealen. Slutsatsen — och regeln — blir, att folket (åtminstone i ty fall) är det viktigaste av statens båda grundelement. I fortsättningen ventileras utförligt befolkningsrörelsen, folkets till- eller avtagande, och slutligen staternas energi, i vilket uttryck Supan vill sammansmälta, vad Kjellén kallar »vilja till makt» och »egen kraft». Denna energi är det egentliga stormaktskriteriet. I anslutning till men under viss kritik av Kjellén behandlas slutligen olika stormaktstyper.

I kapitlet om staternas läge skiljer Supan mellan det matematiska läget (»breddgradsläget»)² det geografiska läget och det politiska läget. Breddgradsläget ger anledning till behandling av klimatets betydelse för staternas utveckling. Det geografiska läget — väsentligen »statens läge i förhållande till samfärdsfrämjande resp. -hämmande ytförmer» — innefattar betydelsen av sådana geografiska faktorer som öknar, bergskedjor, dalar, pass, floder. Havet, som

¹ Supan (a. a. sid. 37) påpekar värdelösheten av ett så gott som tomt eller — som han själv säger — »passivt eller sterilt rum, t. ex. på sin tid Canada (som Voltaire kallade »nägra tunnland snö»). Supans andra exempel, italienarnas något överdrivna glädje över förvärvet av Tripolis 1911, för i tankarna Mussolinis av vunnen erfarenhet inspirerade yttrande inför fälttåget i Abessinien (hösten 1935), att han ej längre »samlade på öknar».

² Staterna indelas i 1) »Arktische Staaten»: Island, Norge, Sverige, 2) »Mittlere Breiten»: därunder Ryssland, Sibirien ... Italien, 3) Subtropiska: bl. a. Spanien och Kina, 4) Tropiska: Indien, Siam, Australien (samtliga på östra halvklotet). Redan detta urval torde utvisa, att sammanställningen är minst sagt alltför schematisk. Den modifieras också något vid den följande behandlingen av klimatet. (A. a. sid. 49 ff.).

onekligen hör hit, behandlar Supan under rubriken Politiskt läge, vilket eljest täcker staternas läge i förhållande till andra stater, alltså spørsmålet om »grannskap». Avdelningen slutar med ett försök att fastställa det tryck, för vilket en stat utsättes av sina grannstater: »tryckkoefficienten».¹ Denna erhålles om man dividerar de omgivande staternas sammanlagda folkmängdssiffra med den omgränsade statens befolkningssiffra.

Staternas struktur indelar Supan i physische, völkische och wirtschaftliche. Den fysiska strukturen har här så tillvida mindre betydelse, som den i strängaste mening geografiska analysen blott fortsätter. Problemet gäller statens »harmoniska sammanhang», för

¹ Jfr ovan sid. 238 not 3. Som exempel må här anföras några siffror ur Supans tabell (sid. 59). Tryckkoefficienten är för

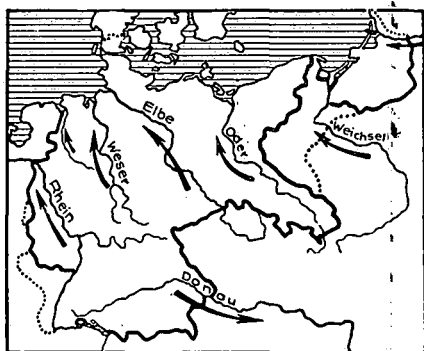
England	0
U. S. A.	0,2
Norge	2,4
Frankrike	3,3
Tyskland	4,4
Belgien	14,8
Danmark	23,4
Sverige	30,8
Schweiz	50,9.

Efter egen uträkning enligt Supans princip för några nya stater:

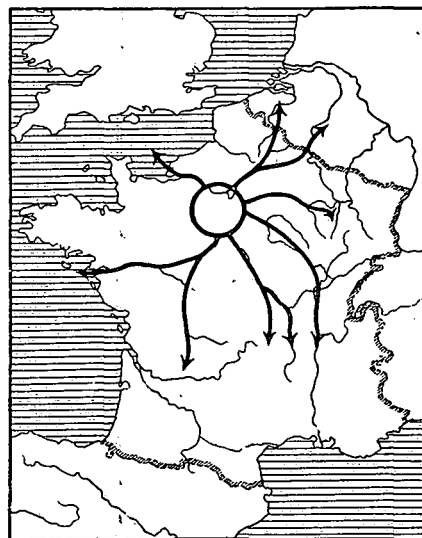
Polen	8,0
Finland	38,5
Estland	118,9.

Orimligheten av detta beräkningssätt träder tämligen grällt i dagen om man uträknar koefficienterna för några länder efter världskriget. För Tyskland får man då 1,83 % och för Sverige 1,03 %, beroende på att Ryssland bortfallit som direkt granne. Att Sveriges läge förbättrats torde vara obestriddigt — men ingalunda i så hög grad som skillnaden i »tryckkoefficient» före och efter 1918 ger vid handen. Vad Tyskland beträffar har det faktiska trycket på dess gränser efter världskriget under en följd av år som bekant icke varit förminskat, utan tvärtom skärpt. — Ytterligare må blott tillfogas, att »trycket» alltid måste uppfattas som i synnerligen hög grad beroende även på andra faktorer än dem som kunna betecknas med råa befolkningssiffror. Endast en skall här nämnas, den militära styrkan, ofta mycket svårbestämbar. Uppenbart är, att Supans uppfattning på denna punkt väl kan karakteriseras som ett för denne förf. i själva verket ovanligt om icke unikt utslag av vad nutida tysk geopolitik skulle kalla grov geografisk materialism.

att tala med Kjellén; alltså frågorna om staten är ett naturligt landskap eller består av ett komplex av naturliga landskap, om den är homogen eller heterogen,¹ om »die hydrographische Anordnung» (d. v. s. i stort sett flodernas huvudriktningar) är parallell, som i Tyskland, där den h ä m m a r, eller strålförmig, som i Ryssland

De tyska flodernas parallellriktning som orsak till politisk splittring före 1870.

Flodriktningarnas inflytande på den politiska centralismen i Frankrike.

»De inre vattenvägarnas geopolitiska inflytande.»

Typiskt politisk-geografiska kartor.

(Ur Hennig-Körholtz: Einführung in die Geopolitik sid. 43—44.

Efter E. Obst i Zeitschrift für Geopolitik 1928.)

och Frankrike, där den främjar uppkomsten av en enhetsstat kring ett naturligt centrum.

Däremot har för denna framställnings syfte kapitlen om die völkische och särskilt die wirtschaftliche Struktur större betydelse, i det de utvisa, att Supan räknar det stoff som Kjellén behandlar under rubrikerna Folk och Rikshushåll till den politiska geografien.

Det som i Supans framställning om folket upptages till behandling, är frågorna om folkets enhetlighet. Som ferment räknas i första rummet gemensam ras, gemensamt språk, och, ehuru något svagare,

¹ Ett exempel: Italien är heterogent; det består av Po-bäckenet samt den Apenninska halvön, som i sin tur sönderfaller i en serie »Unterlandschaften».

gemensam religion. I andra rummet komma gemensamma åskådningar och känslor, politiska idéer, folkets uppfattning om statens mål, den dynastiska känslan samt slutligen fosterlandskärleken, som Supan för övrigt synes till en del återföra till naturkänslan eller kärleken till hembygdens natur.

Självfallet indelas staterna även efter befolkningsstrukturen: här i nationalstater (enspråkiga), pseudonationalstater (med ett dominerande språk) och territorialstater (med flera folk och språk). De senare voro, då Supans arbete skrevs, blott Österrike-Ungern, Turkiet, Belgien och Schweiz i Europa.¹ Även kolonierna införas under denna synpunkt.

Slutligen genomgås med betydande utförlighet — bl. a. med en inledning om den materiella kulturens utveckling och former överhuvudtaget — ekonomiska geografiska spörsmål. Här som ofta eljest är Supans framställning mera en skiss eller modell än en utförd skildring. Så till exempel anger han först arbetsmetoderna (bruk av yrkes- och särskilt export- och handelsstatistik som källa), och framlägger därefter en lista på undersökningsobjekt. Som »de viktigaste slagen av struktur» uppställer Supan agrar- och industristater; syntesen mellan båda, den autarkiska, synes han snarast av principiella skäl avböja.

Frågan om samfärdseln upptages vidare till tämligen utförlig behandling; olika slag av samfärdselvägar och -medel (med en historisk återblick) uppräknas och analyseras under inbördes jämförelse.² Ehuru huvudvikten naturligtvis lägges på sjöfarten tillmätas trafiken till lands (och då främst på järnvägarna) en påfallande stor betydelse. Under denna avdelning faller också några under pågående krig mycket naturliga och självfallet ganska bittra reflexioner om vikten och värdet av herraväldet till sjöss. Kapitlet avslutas med ett helt kort uttalande om »der Nachrichtendienst»; då Supan skrev väsentligen blott post och telegraf. Särskilt telegrafen (telefonen nämnes betecknande nog ej) har enligt Supan — jämte de än en gång nämnda järnvägarna — stor betydelse för sammanhållningen inom staterna. Den största politiska betydelsen tillmätas emellertid

¹ Ryssland räknas nämligen som pseudonationalstat.

² Automobiltrafiken nämnes men förutspås en ringare framtid än vad den enligt vår erfarenhet fått (sid. 113 ff.).

kabeltelegraf. Till bestyrkande av denna sats anföres självfallet det engelska exemplet, alldeles särskilt övertygande under världskriget.

Sist övergår Supan till att behandla hushållets inflytande på folket. Här gäller det först folkmängden, så folkets bosättning d. v. s. fördelning inom landet, förhållandet mellan stadsbygd och landsbygd och slutligen huvudstädernas problem i allmänhet och deras läge i synnerhet.

Härnäst kommer i betraktande den amerikanske geografen Isaiah Bowmans stora arbete: *The New World. Problems in Political Geography*.¹ Bowman har från tyskt håll fått vitsordet att vara en förkämpe för det nya geopolitiska betraktelsesättet.² Riktigheten härav kan näppeligen jävas. Men fastställas bör, att Bowmans geopolitiska åskådning — om man därmed menar förståelse för de geografiska faktorernas bokstavligen grundläggande betydelse för eller inverkan på staternas öden i det förgångna och handlande i nuet och framtiden, med andra ord, på deras historia och politik — är fullt självständig och man kan möjligen säga omedveten. I vart fall har han ingen som helst doktrinär utrustning eller belastning; han är alldeles oberoende av den svenska och tyska geopolitiken och politiska geografien.³ Hans stora verk har framgått ur ett rent praktiskt-politiskt arbete, nämligen den amerikanska regeringens hemliga förberedelser till fredskonferensen i Paris 1919.⁴ Det har emellertid — och däri

¹ Första upplagan 1921; här har i regel, och då intet annat utsäges, den fjärde upplagan (av 1928) kommit till användning.

² Hennig: Geopolitik, sid. 5 (1932). J. Sölich säger i förbigående om Bowman (i en recension av ett annat arbete i Geografiska annaler 1929; sid. 95 f.): hans bok *The new World*: »ist wohl das einzige, dass die Staaten der Erde mit einer im grossen ganzen gelungenen Verbindung politisch-geographischer und geopolitischer Gesichtspunkte betrachtet».

³ I sin vidlyftiga litteraturförteckning visar sig Bowman känna till Maull och Vogel genom en 2 sidor stark amerikansk kritik; Supan likaså genom en recension. Zeitschrift für Geopolitik nämnes mera i förbigående med den korta anmärkningen: »naturally looks upon the present situation from the German point of view» (4 uppl. sid. 751).

⁴ Bowman var en av ledarna (»Chief Territorial Specialist») för en redan 1917 upprättad organisation med täcknamnet »The Inquiry», bestående av framförallt geografiska experter, som hade att förbereda sig för behandlingen av alla territoriella spörsmål, vilka kunde väntas uppstå under de kommande

ligger en betydelsefull likhet med såväl Kjelléns som senare tysk geopolitik — ett ur annan synpunkt sett praktiskt-politiskt syfte: ett didaktiskt-propagandistiskt. Liksom Kjellén ville lära svenskarna att åter börja tänka utrikespolitiskt vill Bowman förmå sina landsmän att inse, att de måste »give scholarly consideration to the geographical and historical materials that go into the making of that web of fact, relationship, and tradition that we call foreign policy».¹ Bowmans arbete är sålunda snarast en handbok rörande aktuella eller latent utrikespolitiska problem efter världskriget och — på grund av — frederna. Här behandlas alltså land för land de i vart fall brännande spörsmålen, icke blott de territoriella, nationella och ekonomiska utan ock sociala samt rent in- eller utrikespolitiska.² Det är alltså en i allra högsta grad politisk geografi denne geograf presterat.

Enligt Maul³ utgör W. Vogels lilla skrift *Politische Geographie* (1922) ett klart och djupt arbete, som i all sin korthet går betydligt utöver Ratzels.⁴ Riktigheten av denna uppfattning kan dock på goda grunder sättas ifråga. Arbetet är, om uttrycket tillåtes, högteoretiskt; snarast en utveckling i en något grumligt filosoferande riktning av Ratzels och Kjelléns teser på basis av en organisk eller biologisk statsuppfattning, likartad deras.⁵ Statsinnevånarna sägas utgöra statens substans, statsområdet dess kropp, och »temat» för undersökningen skall vara att utröna förhållandet mellan den levande substansen och kroppen. Då arbetet emellertid nämns fredsförhandlingarna. Se förordet till Bowman's a. a. första uppl. samt E. M. House och Ch. Seymour: *What really happened at Paris* (1921) sid. 1—14.

¹ Bowman, a. a. 4 uppl.; förordet.

² Den inledande allmänna exposén, »Major problems», har följande underrubriker: internationella förbindelser, skulder och krigsskadestånd, råvaror, landfördelningar (bl. a. fördelningen av odlingsbar jord), mandat och kolonier, rustningsbegränsning, minoriteter, gränsproblem.

³ A. a. sid. 30.

⁴ Vogels direkta lärjungeskap till Kjellén, starkt manifesterat i hans tidigare, snarast historiskt-geografiska arbete *Das neue Europa* (1921) och även klart framträdande i föreliggande skrift, nämnes i detta sammanhang ej.

⁵ Det inledande kapitlet är i hög grad påverkat av Kjellén, som delvis mycket nära (se särskilt kap. II) följes, även om uttryckssätten varierar. Sid. 15 jämföres staten med ett växtsamhälle, t. ex. tundra, hed, där Kjellén har skog.

som betydande och därför har sitt intresse, skall en kort översikt av innehållet lämnas:

Huvudavdelningen: De enskilda staterna (»die Staaten einzeln betrachtet») indelas på följande sätt:

- 1). Staterna som bosättnings- och samfärdselenheter; därunder behandlas frågan om statsgemenskap och nationalitet samt i ganska dunkla vändningar motsättningen mellan »Charakterlandschaft» och »Zwecklandschaft» — vilket i detta sammanhang saknar betydelse.
- 2). Jordytans bestämmande inflytande på statens karaktär, genom a) klimat, b) markens horisontella och vertikala fördelning (hög- och lågland; bäcken, sadelstater, sluttningsstater, horststater, ö- och halvöstater, flodstater, vägstater, innanhavsstater), c) jordmån, d) växtlighet och djurvärld, e) det geofysiska läget (härunder såväl klimat som samfärdsel- och geopolitiskt läge!).
- 3). Stadier i staternas utbredning.
 - a) Utvidgning till ytan (en historisk framställning av staternas utveckling från små enheter till nutida stormakter);
 - b) Die Ballung eller den »inre koncentrationen»; statsmaktens tillblivelse och konsolidering, folktätthets ökning; stadsväsendets tilltagande, etc.
- 4). De äldsta staternas uppkomst.
- 5). Staternas tillväxt och fortplantning.
 - a) tillväxt, b) fortplantning och föryngring (metamorfof).
- 6). Staternas inre byggnad eller styrka. Bland styrkefaktorer nämnas en hel rad redan uppräknade och andra, som frånskiljas, nämligen die völkisch-soziale (nationell enhetlighet eller motsatsen, klass- eller ståndsskillnadens grad och art, nationalkänslans styrka etc.).
- 7). Staternas gränser.

Sista avdelningen behandlar Statssamkvämet (Das Zusammensein der Staaten). Underavdelningarna äro:

- 1). Imperier och jämviktssystem. Det geopolitiska läget.
- 2). Havet som skådeplats och medel för politiskt liv.
- 3). Statsvärldens framtid(!).

Uppenbarligen och obestriddligen är denna disposition betydligt mindre klar än Kjelléns respektive Supans.

Maull har presterat en enligt Numelin »stor men mycket lös politisk geografi». ¹ Det finns ingen anledning att jäva detta omdöme. Maull ställer sig helt på organismteoriens grund. Med en egen formulering ger han problemets lösning så: staten är som

¹ Enligt Hartshorne (The American Political Science Review sid. 792) »strikingly objective, if somewhat too encyclopedic».

geografisk företeelse »en organism, som har framgått ur syntesen av ett stycke mark och ett stycke mänsklighet», sammänfattningsvis: »ein Raumorganismus».

Det skulle föra för långt att ens återge detta arbetes vidlyftiga och för stoffets anordning mycket klarläggande innehållsförteckning. Några exempel måste förslå.

Arbetet innefattar två huvudavdelningar: den avgjort största benämnes Analytisk politisk geografi. Härunder behandlas med stor utförlighet naturlandskapen som »statsrum»;¹ bl. a. kapitlen hav och land samt klimatets inflytande. Under följande avdelning, Människan som statstankens bärare upptages i tur och ordning: klimatet som källa till politisk energi, ras, språkgemenskap, folk och nation, religionsgemenskap, kulturgemenskap, befolkningsstruktur. I avdelningen om kulturlandskapen som statsrum möter man bl. a. frågor om bosättning och »samfärdselådror»;² samt om »Nährboden und Ernährungsorgane». Man finner här staterna indelade framförallt efter graden av autarki. Staternas sociala struktur och deras politik (maktkamp) beröras åtminstone i förbigående.

I hela denna del, den analytiska, har i görligaste mån utgångspunkten varit marken, den strängt geografiska faktorn. För Maull är den det även i fortsättningen. Men i själva verket kommer han vid övergången till den härefter följande tredje och sista huvudavdelningen Syntetisk politisk geografi att företaga ett utbyte av utgångs- eller synpunkter. Den i st. f. definition av begreppet syntetisk politisk geografi uppställda huvudfrågan: vilka »rum» lämpa sig till politiska »Lebensräume», för vid sitt besvarande till att staten (ej landskapet eller rummet) blir subjekt.³ Avdelningarna behandla land- och landskapsenheter som statsrum; harmoniska och disharmoniska statsstrukturer;⁴ staten som makt-

¹ Som ett exempel på utförligheten: Kapitlet om bergens statsbildande kraft har bl. a. följande rubriker: Hochgebirgsstaaten (med 9 underavdelningar); Staaten gebirgsumwallter Hochebenen (Gebirgsfestungen); Mittelgebirgsstaaten, die Staaten der Übergangsformen zur Ebene.

² Härunder: järnvägar, floder, kanaler, telegraf (kabel- och gnist-), telefon, post, luftfart, hamnar, flottor etc.

³ Stoffet är alldeles detsamma som tidigare.

⁴ Exempel: Frankrike är harmoniskt (karta sid. 619); det Napoleonska väldet var disharmoniskt (sid. 623).

gemenskap; härunder definieras formligen statsgeografien som en »Geographie der Macht».¹ Alltmer tydligt framträder här och i det följande, att Maulls syntetiska politiska geografi i själva verket är en ny analys men med ombytt utgångspunkt: staten som maktorganisation (de faktiskt förefintliga eller tidigare existerande staterna); icke längre jördytan och dess former, land, vatten, berg, breddgradsläge och dylika geografiska kategorier. Detta framstår särskilt i kapitlet om staterna som medlemmar i »livsgemenskapen» d. v. s. i statssystemet, där framställningen genomväves av en rad historiska och (utrikes) politiska resonemang, och i kapitlet om »die Entwicklung des politischen Erdbildes», vilket behandlar stadier i statssystemets uppkomsthistoria.

Den enda på svenska och veterligen på nordiskt språk utgivna politiska geografien är den finländske sociologen, geografen och diplomaten Ragnar Numelins 1927 utgivna *Politisk geografi*. I denna framhäves särskilt det ur sociologisk synpunkt betraktade händelseförloppet vid staters uppkomst och utveckling. F. ö. behandlas under rubriken Geografiskt miljöinflytande på statsutvecklingen i stort sett fullkomligt samma stoff som förut mött; dock så, att det i strängaste mening geografiska starkt betonas, medan folkets roll blott framskyntar. Samma synpunkt anlägges i avdelningarna om staternas storleksförhållanden resp. världsvälden och kolonier. Särskilt intresse ägnar författaren — som bl. a. praktiskt deltagit i gränsbestämningsarbeten och i ett flertal skrifter behandlat hithörande frågor — åt gränsen och dess problem. Samfärdselns politiska geografi blir slutligen föremål för en jämförelsevis uttömmande behandling.² Här som i det föregående präglas framställningen av ett modernt realistiskt betraktelsesätt.³

Särskilt må understrykas, att Numelin avvisar organismteorien⁴

¹ A. a. sid. 625.

² Inledningskapitlet om den politiska geografins utveckling faller utanför denna betraktelse; likaså slutkapitlet, som utgör en »politisk-geografisk-statistisk översikt» av de existerande staterna.

³ Blott ett exempel: uttalandet om »areella missuppfattningar»; det är europeiska iakttagares benägenhet, att bedöma världen efter en måttstock hämtad från den minsta världsdelen — och kanske från en liten stat inom denna. (Sid. 87 ff.).

⁴ A. a. sid. 18.

och samtidigt genom sitt arbete visar, att en politisk geografi naturligtvis mycket väl kan skrivas komplett oberoende av alla teoretiska spekulationer rörande statens väsen.

Granskningen av vad som faktiskt behandlats av de här nämnda geograferna under titeln politisk geografi, eller för att använda ett ännu mer precist uttryck, av innehållet i de här genomgångna arbetena, har gått ut på att uppvisa, att stoffet praktiskt taget är det samma som ligger till grund för och behandlas av Kjellén i avdelningarna I—III, om Rike, Folk och Rikshushåll, i hans politiska system. Så har särskilt fallet visat sig vara med de tyska auktorerna, Supan, Vogel och Maull, vilka behandla samma materier och intet därutöver,¹ medan Bowman (liksom exempelvis Vogel i *Das neue Europa*) även ventilerar historiska och praktiskt politiska (»utrikespolitiska», »internationella») spörsmål, och Numelin slutligen icke medtager fullt så mycket av stoffet som de tre förstnämnda, men därtill lägger även något sociologiskt.

Slutsatsen kan ej bli någon annan än den, att geopolitiken och politiska geografin behandla samma spörsmål, ha samma innehåll, bygga på samma grund. Geopolitiken i inskränkt mening (därest den vill vara vetenskaplig) bygger på eller förutsätter god kännedom om snart sagt alla geografiens grenar, ej blott antropogeografien; demopolitiken bygger på Völkerkunde, ekopolitiken på ekonomisk geografi och samfärdselgeografi. Hur det Kjellénska systemets kategorier motsvaras av olika geografiska specialgrenar eller av kunskapsområden som av geografer tagas i betraktande² torde framgå av följande schematiska framställning, som visserligen för ingen del gör anspråk på att vara restlös:

¹ Maull a. a. sid. 72 ff. ger i visserligen något dunkla ordalag uttryck åt den meningen att geopolitiken omfattar här nämnda områden eller sysslar med det här redovisade stoffet och intet annat; å sid. 74 avskiljes sålunda »socio-politiken» såsom ej hithörande. Ännu tydligare framgår detta av hans 1936 utgivna skrift *Das wesen der Geopolitik*, särskilt av dess »koncentrat», den tabellarisk-grafiska framställningen å sid. 33.

² En geografisk bibliografi visar den nu gängse geografiens utomordentliga vidsynthet härvidlag; i varje fall då det gäller specialundersökningar.

GEOPOLITIK (i vidsträcktare mening)	GEOGRAFI
I. Riket (Geopolitik i inskränkt mening).	[Förutsättning och grund: Allmän fysisk geografi, »Länderkunde».]
1. Riksläget.	Militärgeografi; (yttre) samfärdselgeografi.
2. Riksgestalten.	(Inre) samfärdselgeografi.
3. Riksgebietet.	Ekonomisk geografi, (»naturtillgångar»).
II. Folket.	
1. Folkslaget.	»Völkerkunde».
2. Folkstocken.	Problem: Befolkningsrörelse och bösättning på basis av naturtillgångarna.
3. Folksjälén.	Problem: Folkets kulturutveckling på basis av anlag (ras) och miljö.
III. Rikshushållet.	
1. Hushållssfären.	(Utrikes) handels- och samfärdselgeografi.
2. Självhushållet.	Ekonomisk geografi (»näringsliv»).
[3. Hushållslivet.]	[Ekonomisk och näringspolitik.]

De övriga kategorierna i *Politikens system*, d. v. s. läran om folksamhället och statsregementet, falla utanför den med geografien förbundna geopolitiken.

Alla de fem huvudavdelningarna ingå i eller rättare utgöra statskunskapen i Kjelléns mening. Fråga är för övrigt, om icke denna statskunskap (= allsidiga kunskap om *staten*) dessutom bör, ja måste, suppleras med kunskap om staten som kulturfaktor i vidsträcktaste bemärkelse; ett spörsmål som emellertid faller utom ramen för denna undersökning.

Nu har emellertid statskunskapen i Sverige, liksom på de andra håll, där man bedriver *political science*, praktiskt taget blivit det samma som *statsförfattningskunskap* i vidsträcktaste mening, d. v. s. ett forsknings- och läroombåde, som omfattar statsrätt med författningshistoria, kännedom om praxis och dess utveckling och förty även modern politisk historia överhuvudtaget, vidare om de

politiska idéerna nu och i det förgångna samt slutligen om de ekonomiska och sociala förutsättningarna för statslivets utveckling. Då nu så är, får geopolitiken blott anses kunna — men bör också — användas som en metod för bättre förståelse av den levande politiska verklighet, som den moderna svenska statskunskapen räknar som sitt centrala studieobjekt.

Huruvida det tillkommer den politiska eller geografiska disciplinens målsmän att vetenskapligt utbygga denna geopolitik, där om kan man diskutera. Önskligt vore (och det må vara tillåtet att här utsäga det) att svensk forskning icke gjorde sig urarva på detta område, vars banbrytare var en svensk man. Och om detta skäl icke må anses tillräckligt bärande kan man tillfoga ännu ett. För en strängt vetenskaplig behandling av ett forskningsobjekt, vars egen natur innebär ovanligt stora frestelser till motsatsen, torde den i mer än en mening neutrala svenska miljön vara särskilt ägnad — och måhända rentav förpliktande.¹

SKILLNADEN MELLAN GEOPOLITIK OCH POLITISK GEOGRAFI.

Vad är skillnaden mellan geopolitik och politisk geografi — då likheten dem emellan är så stor och då den förra står i så starkt beroende av den senare?

Ingen, som skrivit i någotdera ämnet, har försummat att påpeka, att den stora och avgörande skillnaden är utgångspunkten eller huvudsynpunkten: för geografien »marken eller rättare jordytan» med vad däröver och därunder är, för geopolitiken staten.² Denna skillnad är betydande och i princip väsentlig; en artskillnad. Men i praktiken är gränsen mellan dessa båda vetenskaper³ ofta mycket svår att draga. När den politiska geografien verkligen på allvar sysslar med politiska realiteter, och när geopolitiken utan alltför mycket abstrakt resonering eller

¹ Jfr nedan sid. 326.

² Jfr ovan sid. 226.

³ Ordet geopolitik användes i detta sammanhang blott i bemärkelse av forskningsgren och lära = vetenskap; ej i bemärkelsen använd vetenskap, livs-
åskådning och propaganda. Jfr nedan sid. 304.

teoretiserande baserar sig på klara geografiska realiteter, övergår artskillnaden snarast till en gradskillnad, och det en, som ofta är synnerligen svår att konstatera. Detta framgår icke minst vid en läsning av de auktorer, vilkas arbeten i politisk geografi nyss blivit föremål för granskning. Både i Supans och Maulls arbeten märkes en klar »geopolitisk» grundton; båda, och särskilt Maull, söka undvika ordet geopolitik¹ men utan att kunna undvika starka inslag av dess innehåll och uppfattning.²

Ett icke ovanligt exempel på skillnaden mellan politisk geografi och geopolitik är följande: för den förra är Indien ett asiatiskt område, för den senare ett engelskt.³ Jäväl, men man kan också omvänt säga, att geografien, om den vill vara realistisk, måste så starkt betona Indiens tillhörighet till det engelska maktområdet, och geopolitiken minst lika mycket dess asiatiska karaktär (såsom land, folk, hushåll) att de båda vetenskaperna mötas vid en alltjämt svårbestämbar gräns.

Hennig har liksom flera andra tyska kolleger med en viss iver sökt klarlägga skillnaden mellan de båda disciplinerna. Själv övertygad geopolitiker synes han vilja förvisa den politiska geografien — vars mera »statiska» karaktär är oförneklig och även av andra auktorer brukar framhävas — till en tämligen katalogmässigt uppräknande vetenskap,⁴ medan den mera »dynamiska» geopolitiken ej blott skall vara en framtidssiande »politisk» vetenskap eller

¹ I sin politiska geografi 1925 använder Maull ordet »politischgeographisch»; även sedan han blivit mer geopolitiskt anstucken har han svårt att släppa det för det kortare »geopolitisch», och så finner man honom i Bausteine zur Geopolitik (sid. 325 f.) flerfaldiga gånger nyttja det vare sig vackra eller bekväma attributet »politischgeographisch-geopolitisch».

² För Vogel äro politisk geografi och geopolitik snarast identiska begrepp. Se Politische Geographie sid. 7. Hennig (Geopolitik sid. 9) påpekar att Maull ännu 1925 förklarade geopolitiken vara ingenting annat än använd politisk geografi; medan han 1928 instämde i den nämnda officiella definitionen, enligt vilken geopolitiken »grundade sig på» den politiska geografien. Därmed skulle en principiell skillnad hava markerats. Om Maulls 1936 uttalade uppfattning se nedan sid. 306.

³ Hennig: Geopolitik sid. 11 har flera andra dylika exempel.

⁴ »Sie begnügt sich mit der ... tatsächlichen Feststellung vorhandener ... Staatenformen und Staatengrenzen»; geopolitiken däremot studerar »die Entwicklung und Umgestaltung der staatlichen Gebilde». A. a. sid. 9.

vetenskaplig »politik», utan även en genetisk politisk geografi. Även han betonar emellertid upprepade gånger, att det icke går någon bestämd gräns mellan de båda vetenskaperna; tvärtom måste de sägas i icke ringa mån sammanfalla. Hennig synes dock närmast beklaga, att så är fallet,¹ men finner det f. n. angelägnare att vidare utveckla geopolitiken (nämligen i politiskt uppfostringsyfte) än att fortsätta med gränslägningsarbetet!

Adolf Grabowsky har i sin skrift *Staat und Raum*² likaledes erkänt svårigheten av en gränsdragning, men gör ett för övrigt i det hela lyckat försök att låt vara i tämligen allmänna ordalag reda begreppen med hänvisning till de olika vetenskapernas ursprung; den politiska geografiens ur geografin, geopolitikens ur statsvetenskapen. Men till sist återkommer även han till den olikartade huvudsynpunkten: för geopolitiken är staten subjekt, för den politiska geografin de geografiska kategorierna. Utöver konstateranden av detta slag har man icke kommit — och här skall intet försök göras att nå längre. Och detta så mycket hellre som man åtminstone på svensk botten torde kunna vara ense därom, att vetenskapen icke är namnet och icke det uttalade syftet, utan stoffet och det realiserade syftet att göra stoffet begripligt.

Ett enkelt och naturligt faktum, som i detta sammanhang ej bör förbigås, är att särskilt en gränsvetenskaps inriktning till god del bestämmas av en redan i det föregående antydd rent yttre faktor. Frågan blir i själva verket från vilket håll vederbörande auktorer komma; inom vilken äldre och genom hävd mera stadgad disciplin de skolats. Kjellén var utbildad som historiker och statsvetenskapsman och blev i någon mån geograf; av de tyska författarna äro de flesta geografer men med allt starkare politisk betoning, beroende naturligtvis på de speciella förhållandena i det slagna och sina kolonier och stora egna landområden och naturtillgångar berövade Tyskland. Haushofer är militär och geograf med personlig erfarenhet av världspolitiken just på de scener, där spelets takt är särskilt hastig.

Måhända kan det bidra till klarläggandet av geopolitikens

¹ En åtskillnad existerar, ehuru gränserna ofta äro flytande, så att en »weitgehende Überschneidung der beiden Disziplinen nicht zu vermeiden ist».

² Sid. 18 f., 30 f.

väsen, om man slutligen i detta sammanhang konstaterar, att i treenigheten statskunskap, historia och geografi, varav gräns- eller brovetenskapen är sammansatt, alla tre elementen äro oundgängliga, men att det sist nämnda åtminstone så till vida torde få anses viktigast, som både stoffet i sin helhet mest sammanfaller med geografiens, och som bristande skolning i geografiskt betraktelsesätt och geografiska arbetsmetoder vore särskilt ödesdiger för en verkligt vetenskaplig behandling av hithörande spörsmål. I detta sammanhang bör särskilt betonas den moderna geopolitikens metod att till stor del arbeta med kartan som hjälpmedel.

GEPOLITIKEN OCH DEN ORGANISKA STATSUPPFATTNINGEN.

Kjelléns statslära eller politiska system i sin helhet och därmed även hans geopolitik utgår från och bygger på den organiska statsuppfattningen, till vilken Kjellén, liksom hans föregångare, Ratzel, genomgående med största övertygelse och kraft bekänner sig. Staten är för Kjellén en organism, ett levande väsen, en sinnligt-förnuftig varelse.

Den tyska geopolitiken och politiska geografien i sin typiska eller mest gängse form stå i detta avseende på fullständigt samma grund. Det torde därför vara anledning att här uppmärksamma den fråga som — tillspetsad — kan ställas så: står och faller geopolitiken med organismteorien?

Att här taga ställning till den organiska statsuppfattningen i allmänhet, dess värde eller möjligheten att med sedvanlig vetenskaplig apparat leda dess riktighet eller falskhet i bevis synes icke nödigt; här behöver och bör det blott gälla organismteorien i dess relation till geopolitiken och den politiska geografien. Redan ett ytligt betraktande är härvid egentligen tillfyllest; ett betraktande av samma slag som barnet i H. C. Andersens berömda saga ägnade kejsarens nya kläder.

Att Supan avvisade organismteorien är i det föregående i korthet omtalat;¹ detsamma är förhållandet med Numelin.² Båda

¹ Se ovan sid. 282. A. a. sid. 2 f.

² Ovan sid. 291. A. a. sid. 18. — H. K e l s e n s mycket beaktansvärda kritik (Allgemeine Staatslehre sid. 377—80) av organismteorien sådan den kommer till

träffa huvudet på spiken, då de helt kort framhålla, att Kjellén (lik-
som hans föregångare bland organismteoriens anhängare) helt en-
kelt »förväxlar . . . organism och organisation».

Hur riktigt detta är framgår bäst av det faktum, att såväl i Kjel-
léns som andra geopolitikers och politiska geografers arbeten ordet
organism (»liv», »levande väsen» o. d.), nota bene nyttjat i här före-
varande sammanhang, synnerligen ofta utan att omening eller ens
i någon mån förändrad mening uppstår, kan utbytas mot ordet
organisation eller dess synonymer; ett faktum, som en fördomsfri
läsare efter en stunds experiment tillfullo torde bejaka.¹

Men om nu staten blott är en organisation, (en sammanslutning
av människor på ett visst bestämt område), vilket — bortsett från
frågan vad staten eller dess väsen eljest må anses vara — obestrid-
ligen åtminstone är fallet, hur skall man då förklara dess lika otvi-
velaktigt förefintliga ideella element, dess specifika anda, det väsent-
liga men svårbegripliga och — må så vara — nära nog mystiska
sambandet inom folket (mellan nu levande individer och mellan
gångna, nu levande och kommande generationer) samt framförallt
mellan landet och folket?

uttryck hos Kjellén befinnes vid närmare betraktande skjuta ej så litet över
målet, bl. a. genom i och för sig någorlunda förklarliga och möjligen förlåtliga
missförstånd av Kjelléns text. Särskilt tydligt framträder detta (sid. 378 f.), då
Kelsen fattar Kjelléns återgivande av Tegnér's berömda ord om svenskarnas
plikt »att inom Sveriges gräns erövrå Finland åter», uttalade som exempel på vad
Kjellén kallar konvalescensens lag d. v. s. »en instinktiv känsla av behovet att
taga igen det utåt förlorade genom intensiv inre utveckling» (Kjellén,
Staten som livsform sid. 50, i den av Kelsen citerade tyska översättningen sid.
57; spärrat här), åtföljt av andra alldeles icke »imperialistiska» exempel, såsom
ett på fullt allvar framställt krav att verkligen återerövrå Finland! (»Wäre nur
noch zu fragen, zu welchen Konsequenzen dieses 'Gesetz der Genesung' vom
Standpunkt eines finnländischen 'Sozialbiologen' führen würde»).

¹ Maull bevisar tesen att staten är en organism genom en »Aufzeigung der
einem Organismus eigenen Lebensäusserungen» (Politische Geographie sid. 79—
115). Denna utförliga uppräknig företages under bl. a. följande rubriker:
Födelse, Statsceller, Tillväxt och naturligt urval, Kampen om rummet . . . Fort-
plantning, Livslängd och levnadsålder. I själva verket rör sig förf. här genom-
gående med ofta mycket väl genomtänkta och utarbetade analogier, vilkas bevis-
kraft dock måste betraktas som synnerligen klen. Sedan emellertid »försöket
att fatta staten som organism» genomförts (sid. 112) och statens egenskap av
organism betraktas som fastslagen, postulerar förf. som följd härav, att statens
»einzelnen Teilen die Funktion von Organen» (spärr. av Maull) zukommt.
Detta skall nu bevisas, vilket f. ö. sker i största korthet och tillgår så, att

Svaret är enkelt nog. En förening vilken som helst, som sammanhålls av någorlunda starka och varaktiga band, (t.ex. en fackförening, ett affärsföretag, en studentnation, ett regemente, en kyrka, ett parti) utbildar egna vanor, traditioner och regler, kort sagt företer bilden av en kollektiv individualitet, en ofta mycket särpräglad anda med tydliga och lätt karakteriserade kännemärken. Det må vara nog att påpeka, att »kårandan» inom en samfällighet kan stegras till verklig chauvinism för det egna förbandets räkning, t. ex. vid konkurrens eller kontrovers med andra liknande men rivaliserande förband, samfälligheter eller organisationer, då dess intressen eller ära stå på spel.

Eller för att övergå till den av marken eller jorden avhängiga andan: individen kan känna och känner också ofta eller t. o. m. i regel en stark förbundenhet med »torvan», icke blott den mark vi till äventyrs äga och leva av utan även den bygd eller stad, där vi bo och arbeta, den trakt som sett oss födas, den (för de flesta sunda människor) vackra, vänliga hembygden. De många utslag av »lokalpatriotism», vilka i dessa hembygdsrörelsens och den publika sportens dagar göra sig kanske mer bemärkta — liksom de även med propagandans hjälp bli mera medvetna — än någonsin förr, kunna här tjänstgöra som belägg. Det är dessa känslor som på ett högre plan eller rättare utsträckta till det större, traditionellt begränsade området, bli till fosterlandskänsla, patriotism för den egna statens räkning, det land,

där våra barn en gång få bo
och våra fäder sova under kyrkohällen.

Staten, denna oftast i jämförelse med de flesta andra sammanlutningar 1) utomordentligt stora, 2) likaledes oftast mycket gamla

ordet *organ* användes i stället för t. ex. »medel» eller »landsdel», »bygd». Statens Nährraum kallas Ernährungsorgan. Detta skyddas av skog, berg, hav; sammanfattningsvis Schutzorgane. Bostads- och näringsområdena benämnas vitala organ i motsats till perifera organ, t. ex. gränserna. Gränsen har emellertid icke blott till uppgift att åstadkomma skydd utan fastmer förmedling och känsel, »so dass man von einem Tastorgan sprechen könnte». Floder och andra trafikådror äro samfärdselorgan; kusten med sina hamnar är ett vitalt organ, o. s. v. »Die Organe des Staates sind dank der Bindung zwischen Menschheit und Boden zugleich Kulturorgane». — Denna bevisning är i själva verket blott en rad egendomligt nyttjade ord.

och därför traditionsrika och, för att ta det viktigaste till sist, 3) jordbundna eller med ett visst område ouplösligt förbundna »organisation», sammanfattar i sig och ökar förvisso ytterligare (bl. a. genom sin egenskap av tvångsorganisation, av makt) de olika slag av ideella samband, som uppstå och förefinnas inom alla slags samsälligheter resp. på grund av människans tillvaro på ett stycke jordyta. Detta ideella samband mellan individerna inom ett folk och mellan folk och land är otvivelaktigt så starkt och så komplicerat, att mången, härtill disponerad av sin fantasi och/eller sin politiska tendens, kort sagt sin tro, vid försöken till dess förklaring lätt kan glida ut på det metafysiska planet. Men även om arten må vara än så svårutredd och graden än så stor, synes man dock icke ovillkorligen frestas och än mindre nödsakas till den förklaringen, att staten skulle vara en organism, en levande varelse, ett sinnligt-förnuftigt väsen. Mycket naturligare men mindre pittoreska förklaringar återstå alltjämt och äro mindre utsatta för risken att söndersmulas även av en ganska anspråkslös kritik.

Här skall blott ytterligare en aspekt av organismteorien, applicerad på geopolitiken, upptagas till granskning: frågan om statens födelse och död. Den omständigheten att stater »födas» och »dö» har otvivelaktigt varit en huvudanledning för Kjellén att ansluta sig till organismteorien, och även andra geopolitiker anföra detta förhållande som ett centralt bevis för sin åskådnings riktighet. Resonemanget är enkelt: endast organiska varelser födas och dö; stater födas och dö; alltså äro staterna organiska varelser.

En närmare undersökning har emellertid visat Kjellén likaväl som Ratzel före och andra geopolitiker efter honom, att staterna ofta födas (och även i någon mån dö) på ett sätt, som utesluter analogien med människor och högre djur.

Staterna födas ofta eller oftast i etapper, stundom genom »delning» eller »knoppning», och efter en död kunna de återuppstå helt eller delvis och mer eller mindre fullständigt.¹ Den organiska teoriens anhängare ha också måst retirera ända till den ståndpunkten,

¹ Maull (a. a. sid. 109 ff.) har i detta sammanhang utförliga och exempelspäckade resonemång, som utmynna i knoppningsteorien. Till hans exempel kunna här utan vidare fogas: Finland, Norge, Island, av vilka vart och ett för sig torde förslå för att ådagalägga svårigheten med födelseanalogierna.

att staterna förliknas vid växtsamhällen. Men nu förhåller det sig som bekant så, att även organisationer ej mindre än människor, getter, amöbor, ekar, skogar kunna födas, växa, frodas, avtyna och dö. Så kan ske med en vetenskaplig förening, ett bolag, en diversehandel, ett äktenskap. Den avgörande punkten i organismteoriens bevis är i själva verket själva de suggestiva *orden*: födas och dö.

Om man blott i stället för dessa använder termerna *begynna* (eller gärna *starta*) och *upphöra*, förminskas ja förintas frestelsen att först jämföra, därefter jämnställa och slutligen identifiera den »döende» staten och den döende organismen. Den organiska statsuppfattningen visar sig i förevarande sammanhang ha uppstått av allt för hårt pressade analogier och upplösa sig i en lek med ord. Detta framstår än tydligare om man iakttar språkets otvetydiga makt över uppfattningen om staten i ett närliggande fall.

Det råder naturligtvis ingen tvekan om, att staterna ofta framstå såsom handlande, viljande, tänkande och kännande. Som Kjellén mycket riktigt anmärker, ligger det nära till hands att (av rena bekvämlighetsskäl) betrakta »makterna» som handlande, viljande etc. personligheter. Uttryck sådana som de följande: Japan slår Kina, U. S. A. vill icke krig, Frankrike planerar samgående med Ryssland, Portugal beundrar Italien, förstås av alla och väcka ingestädades protester. Detsamma gäller personifikationerna av typen moder Svea, John Bull, Uncle Sam, Marianne etc. Men i detta språkbruk ligger i själva verket naturligtvis icke skymten av en bevisning av påståendet att staterna verkligen äro personligheter; lika gärna kunde man med denna metod söka göra troligt, att England är en val och Ryssland en björn eller en ångvält.

Man må blott betänka att det alltjämt gives ett annat om ock avtagande språkbruk, nämligen att nyttja folkens namn i st. f. staternas (engelsmännen slå boerna, önska icke krig, närma sig italienarna, beundra trots allt tyskarna), varmed man otvivelaktigt i regel kommer närmare den verklighet, vilken de nyttjade orden avse att tolka.¹

På sätt och vis kan det måhända synas överflödigt att så utförligt som här skett framhäva skäl för påståendet, att geopolitiken i här

¹ Dock naturligtvis ingalunda alltid. Satsen »Sverige var neutralt under världskriget» är exempelvis mer adekvat än »svenskarna voro neutrala ...».

fattad mening icke blott icke vilar på eller är betingad av den organiska statsuppfattningen, utan även att den bör bedrivas utan att bemängas med organiska teorier, enär dessa, oavsett om de eljest hava något värde, i förevarande sammanhang bygga på högst dubiösa, i regel blott av stilistiska eller pedagogiska skäl använda analogier. Det förhåller sig nämligen så, att den förste som hävdad eller åtminstone antytt geopolitikens oberoende av varje »förutfattad mening om statens väsen» och alltså även av den organiska statsuppfattningen, är ingen annan än Kjellén själv.

Det sker, då han presenterar resultatet av sina undersökningar till politikens system som »ett färdigt och fullständigt system med tillhörande metod och kategorier» och fortsätter: »Det bör särskilt observeras, att systemet är oberoende av varje förutfattad mening om statens väsen. Det är fullkomligt likgiltigt, om man i staten ser rätt och slätt en livsform eller en materiell lyckofetisch eller ett juridiskt och etiskt seminarium. Överhuvud är här intet rum för subjektiva åskådningar av något slag. Metoden avkläder alla stater, stora och små, vänner och fiender, mäter dem efter samma måttstock, inpassar dem i samma kategorier».¹

Visserligen gäller hans uttalande om *Politikens system*, alltså egentligen schemat, ej innehållet. Men uppenbarligen avser Kjellén dock ytterligare något mera, och så mycket, att även det vetenskapliga innehållet rimligen måste anses inbegripet i hans uttalande. Denna låt vara välvilliga tolkning ligger så mycket närmare till hands, då man, som här ovan skett, hävdar, att Kjelléns geopolitik i själva verket inrymmer i de tre första avdelningarna av *Politikens system* jämförda motsvarande kapitel i hans monografi *Sverige*.

Och man kan tillägga, att även *Staten som livsform*, vilket arbete i eminent grad präglas av den organiska statsuppfattningen, för en läsare, som låter Kjelléns analogier förbli analogier och alltså bokstavligen reducerar dem till deras rätta värde, där Kjellén låter dem taga herraväldet — och detta erbjuder ingen svårighet — utgör ett belägg för geopolitikens oberoende av den organiska statsuppfattningen. En bild i Kjelléns egen stil, som ingenting »bevisar» men väl kan sägas bidra till frågans belysning, må här till sist vara tillåten. Organismteorien har för Kjellén uppenbarligen tjänat som

¹ Statsvetenskaplig Tidskrift 1919 sid. 279.

en byggnadsställning, (möjligen) nödvändig för husets uppförande. När huset är färdigt, kan och bör ställningen tagas ned — och byggnaden står likafullt kvar.

DEN MODERNA TYSKA GEOPOLITIKEN.

Geopolitik i betydelsen av en medvetet bedriven vetenskap existerar nu praktiskt taget blott i Tyskland och Österrike. Kjelléns lära i sin helhet blev där genom översättningar känd praktiskt taget lika hastigt som i Sverige: 1917 utkom *Staten som livsform* (och *Sverige*, som dock synes ha spelat en mindre roll); 1920 *Politikens system* (under titeln Grundriß zu einem System der Politik). En övergång till den tyska geopolitiken eller ett betydelsefullt förarbete till denna beteckna de efter 1918 utgivna tyska arbetena i politisk geografi. Med år 1924 börjar *Zeitschrift für Geopolitik* utgivas av en krets geografer med Karl Haushofer som drivande, ledande och tongivande kraft, och så småningom utkomma en rad arbeten i geopolitik: *Bausteine zur Geopolitik* av tidskriftens utgivare K. Haushofer, E. Obst, H. Lautensach och O. Maull (1928), A. Grabowsky: *Staat und Raum* (1928), R. Hennig: *Geopolitik* (1928, 2 uppl. 1931) samt R. Hennig och L. Körholtz: *Einführung in die Geopolitik* (1933; 4 uppl. 1935). Som geopolitikens bibel har — icke blott i förlagsreklamen — betecknats Kjelléns *Stormakterna*, d. v. s. den av Haushofer m. fl. pietetsfullt omarbetade och utvidgade 22 upplagan av *Die Grossmächte und die Weltkriegsrie*. Den utkom 1930 med författarenamnen Kjellén-Haushofer under titeln: *Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege* och har 1935 uppnått sin fjärde upplaga (d. v. s. 25:te upplagan av Kjelléns: *Die Grossmächte . . .*). Till denna första kanoniska skrift ha av Haushofer och hans medarbetare, Maull, Obst, m. fl. fogats ytterligare två stora volymer: *Jenseits der Grossmächte* (1932) och *Raumüberwindende Mächte* (1934). Tillsammans utgivas dessa tre numera under samlingstiteln: *Macht und Erde*.

Även om denna tyska geopolitik icke är mycket känd i vårt land, ha vi oss dock så mycket bekant, att den är starkt politiskt inställd; den uppfattas också snarare som en propaganda för den

tyska stormaktens förnyelse än som en vetenskap i egentlig mening. Utan gensägelse är denna mening i stor utsträckning riktig, även om det måste erkännas, att geopolitiken icke desto mindre rent vetenskapligt i betydande grad vidgats och fördjupats. Det vore ju också snart sagt orimligt, om icke en hel rad av lärda och erfarna, flitiga och entusiastiska forskare under mer än ett årtionde av ivrig produktion skulle hunnit längre än den ensamme banbrytaren i sina för övrigt föga omfångsrika arbeten.

För att få en överblick och en någorlunda klar bild av den moderna geopolitiken är det emellertid ej nog med att i allmänhet konstatera detta. Man kan och bör nämligen särskilja mellan de olika begrepp, som f. n. täckas av ordet geopolitik i Tyskland. Betonas här att synpunkten är en något annan än den inledningsvis använda, och att den distinktion, som här skall företagas, hänför sig till och grundar sig icke på uppställda definitioner eller i företal eller eljest uttalade programmatiska förklaringar utan på dokumenten själva: den förefintliga geopolitiska litteraturen.

GEOPOLITIK SOM LIVSÅSKÅDNING, »KONSTLÄRA», PROPAGANDA.

En forskningsgren, som befinner sig i stark expansion, utvecklas som bekant ofta till något annat och mer än ett stilla studium och ett strängt objektivet meddelande av dess resultat. För ivriga utövare blir den ideellt till något av en tro eller *l i v s å s k å d n i n g*, och, där-est den har eller kan sättas i något direkt samband med det s. k. praktiska livet, förvandlas den gärna till en *angewandte Wissenschaft* eller, som bl. a. de tyska geopolitikerna säga, en »*Kunstlehre*». En vidare utveckling ur båda dessa stadier är dess förvandling till *propaganda* i vidsträcktaste mening, till lära i bemärkelsen förkunnelse.¹ Denna inre drift, att låta sin vetenskap komma till praktiskt bruk för ett älskat fosterland, präglar Seeley's starkt geopolitiskt färgade arbete *The expansion of England*, den går som en röd

¹ En jämförelse med vissa i ordets båda betydelser moderna medicinska vetenskapsgrenar, t. ex. socialmedicin och hygien (»hälsolära»), må här vara tillåten.

tråd genom hela Kjelléns produktion; den påvisades nyss som ett ledmotiv för Bowman; i all synnerhet framträder den hos de tyska geopolitikerna, och det så tydligt, ja så drastiskt och stundom kanske rent av stötande, att den tyska geopolitiken kommit att framstå snart sagt uteslutande som en förkunnelse. Att den även — om ej av andra skäl så för att kunna bedriva en sådan — utfört ett gott vetenskapligt arbete har just för den skull varit eller blivit fördolt.¹

Även nu måste en distinktion göras. Ett faktum som tydligare framträder ju mer man studerar den geopolitiska litteraturen, är att tvenne riktningar inom densamma kunna urskiljas. Den ena är mera troviss, mer vittsvävande, mer »geopolitiskt» och mer praktiskt politiskt betonad, den andra mer vetenskaplig till hållning och syfte. Skillnaden är, som de valda uttrycken torde angiva, en grad-, ej en artskillnad. Gränsen är ej lätt att draga, och några författare befinnas uppträda än på dess ena, än på dess andra sida.²

Den mera politiska riktningen är dominerande. Dit hör framförallt — eller rättare, den ledes av — Haushofer och hans krets.

¹ Sedan dessa rader skrivits, har förf. fått tillgång till den amerikanske geografen R. H a r t s h o r n e 's lika grundliga som fördomsfria översikt: *Recent Developments in Political Geography* (*The American Political Science Review* sid. 784—804, 943—966). Efter en jämförande studie av tysk och annan politisk geografi samt den gängse tyska geopolitiken uttalar han följande:

»In spite of the nationalistic character of much of the work in Geopolitik, the Germans in general must be credited with having maintained to a greater extent than other students the distinction between pure and applied science»; ett uttalande som dock snarast torde hänföra sig till den tyska politiska geografien. (Sid. 959). Senare heter det bl. a.: »In fact, however, the political geographers cannot afford to turn away completely from the school of Geopolitik. The members of that group, in studies published independently and in the earlier volumes of their *Zeitschrift*, have enormously enriched the material of political geography. To the predominantly theoretical literature of that field they have added a great pile of specific studies of many states and areas. Further, if the subject is to take over and develop in German universities the whole field of the study of states, that will include, as one of several branches, the original parent-field of political geography. Thus Germany, which already has many more political geographers than all the rest of the world together, should continue to contribute importantly in that field, (depending, of course, on what effect the changed situation in Germany may have on the development of social science in general). (Sid. 964 f.).

² Påpekas bör måhända, att sådant ingalunda är ovanligt inom därtill lockande vetenskaper; man torde kunna erinra om exempelvis nationalekonomerna i vårt land; de uppträda snart sagt i regel även med en mer eller mindre medvetet politisk förkunnelse.

Zeitschrift für Geopolitik är dess språkrör. I och genom detta organ har tysk geopolitik överhuvudtaget utbildats och fått sin prägel. Ett samlat uttryck för denna skolas lära ger det visserligen ganska oenhetliga verket *Bausteine zur Geopolitik*; till stor del en samling uppsatser av tidskriftens »krets». Kjellén-Haushofers *Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege* med sina av Haushofer utgivna digra tilläggsband: *Jenseits der Grossmächte* och *Raumüberwindende Mächte* utgöra, som nyss nämnts, tillsammans den tyska geopolitikens standardverk.

Denna geopolitik är som sagt till sitt väsen *Lebensanschauung*, till sitt syfte en lära och i sitt framträdande starkt propagandabetonad: den vill vara en politikens rustkammare, vägvisare i det politiska livet; en »konstlära», som kan leda politiken; den vill och måste bli statens »geografiska samvete».¹

Mauß har senare i en uppenbarligen auktoriserad programskrift (från slutet av år 1936) så starkt framhållit geopolitikens rent praktiska uppgifter, att han kan sägas ha tagit steget fullt ut och hävdad, att den utslutande är en använd vetenskap eller en konstlära.² Bokstavligen uttalas, att den politiska geografien är en teoretisk vetenskap, under det att geopolitiken är en praktisk och till och med en värderande vetenskap, som begynner eller vars egenart träder i dagen först samtidigt med värderandet, ja, egentligen först med planerandet. Denna sistnämnda tes skärpes vidare därefter, att geopolitiken i allra strängaste mening måste sysselsätta sig med den egna statens aktuella problem. Under sådana omständigheter måste geopolitiken enligt denna definition *de facto* bli eller åtminstone för en akademisk betraktare i ett litet avlägset, fridfullt och förnöjt land te sig vida mer som en generalstabernas och regeringarnas än en universitetens angelägenhet; den tenderar i vart fall att uppgå i eller domineras av de synpunkter som äro egna för dess underdisciplin *Wehrgeopolitik*.

Att märka härvid är emellertid, att redan den politiska geografien enligt Mauß är så utpräglat geopolitiskt betonad, att politisk geografi

¹ Ur programförklaringen i *Bausteine zur Geopolitik* (sid. 27). Jfr även de delvis mycket dunkla uttalandena av K. Haushofer i *Raumüberwindende Mächte* (sid. 1 ff., 63 ff.).

² O. Mauß: *Das Wesen der Geopolitik*. (Med ett i hög grad gillande förord av K. Haushofer). Särskilt sid. 25—33.

och vad författaren till denna framställning menar med strikt vetenskaplig eller teoretisk geopolitik äro identiska begrepp (ehuru detta naturligtvis icke verbis expressis uttalas). Skiljelinjen går alltså för Maull mellan »teoretisk» och »praktisk» geopolitik, men det är blott den senare som får kallas geopolitik.¹

Geopolitikens betydelse för det nya Tysklands orientering är också uppenbar. Till sitt innehåll är denna geopolitik mycket omfattande. Den utgår helt från Kjelléns *Stormakterna*, där ju politikens system i sin helhet med alla de fem kategorierna kom till användning, och som dessutom innehöll historiker och utrikespolitiska exposéer och prognoser. Men från detta i och för sig omfattande »kärnrum» har den ytterligare vidgat sig. Den inrymmer nu aktuell utrikespolitik, befolknings- och näringspolitik, militära politiska spörsmål, »Wehrgeopolitik», överhuvudtaget all slags politik på basis eller mot bakgrunden av geografi i ordets allra vidsträcktaste mening. På sistone har den också direkt tagits i anspråk för den metodiska »planering» av det tyska riksområdet (»Reichsplanung»), som 1935—1936 officiellt och i ämbetsmässiga former tagit sin början.²

Haushofer uppräknar i *Raumüberwindende Mächte* (sid. 3 ff.) fyra huvudgrupper av problem, som i detta verk skola behandlas, nämligen

¹ A. a. sid. 31. — »Geopolitik ist dagegen (d. v. s. i förhållande till den politiska geografin) ein praktisch wertender, geradezu auswertender Wissenschaftszweig, der im Ausmass seiner Erkenntnisse der Politik im allgemeinen und im besonderen dienen will und soll, und deren Untersuchungen darum von den Raumerfordernissen des Staates bestimmt werden. Doch ist sie nicht beschränkt auf die Wertung des bestehenden oder zu vergrößernden Areal, sondern sie erweitert sich auf die des Volks- und Wirtschaftsraums und auf die Raumbeziehungen zur Umwelt.» (Sid. 32).

² Zeitschrift für Geopolitik 1936 sid. 17—32, 130—34, 214—16 (bl. a. förordningar o. d.) samt flerstädes. — För jämförelses skull må påpekas, att den moderna svenska geografin i detta avseende i någon mån blivit en »använd vetenskap», i det att dess idkare mer eller mindre under hand rådfrågats vid planering av vissa städer, nämligen Stockholm och Lund. (Se Meddelande från Geografiska Institutet vid Stockholms Högskola n:r 20: Stockholms inre differentiering av H. W:son Ahlmann, Ivar Ekstedt, G. Jonsson, W. William-Olsson. Del I av Ekonomisk-geografisk undersökning av nutida Stockholm med förorter. Sid. 3 f.; 1934). De statliga trafikutredningar som under senare år igångsatts, bl. a. för att söka komma till rätta med »problemet bil-bana», ha däremot veterligen ansett sig kunna undvara geografisk sakkunskap. Detsamma synes också ha varit fallet i fråga om det svenska vägnätets förnyelse.

I. Fragen der Raumanschauung.

II. Fragen der Kulturgesinnung (härunder bl. a. »die kulturpolitische Seite des Katholizismus, der Freimaurerei, des Kommunismus und der Weltkonzerne des Judentums»).

III. Machtgesinnung und Raum (härunder bl. a. »geojuristische Probleme»).

IV. Wirtschaftsweise im Raum.

Då detta program onekligen, som ofta visar sig vara fallet med Haushofers uttalanden, är något dunkelt uttryckt, torde det vara nödvändigt att söka vinna klarhet över omfattningen av eller innehållet i Haushoferskolans geopolitik genom en granskning av de spörsmål, som faktiskt behandlats i *Zeitschrift für Geopolitik*. Till en början var tidskriften märkbart mer vetenskaplig och mer geopolitisk i strängare mening än som nu är fallet. Möjligen beror detta på, att den 1927 med sig införlivade *Zeitschrift für Weltpolitik und Weltwirtschaft*. Under detta och följande år förekomma sålunda en hel rad världsberömda storheter som författare av allmänna politiska betraktelser: bland dem R. MacDonald och Snowden (vardera med tre artiklar), Cailleaux och Nitti (vardera två), Sir Josiah Stamp, William E. Borah, Cosgrave, Briand, Loucheur, Vanderweldé, Sarraut, De Monzie, de Jouvenel, Beneš, greve Bethlen, Ismet Pascha, furst Ito, Sir Eric Drummond och Eliel Löfgren. Även sedan denna internationella medarbetarskara uttunnats, innehåller tidskriften numera ett mycket stort antal artiklar, som knappast kunna karakteriseras annat än som utrikes- eller allmänt politiska. En hastig genomgång av samtliga uppsatser i några av de senaste årgångarna (1932—33) ger följande (helt schematiska) resultat: 27 % av artiklarna ha speciellt geopolitiskt innehåll, 6 % ventilerade geopolitiska principspörsmål, 7 % behandla folket, 17 % rikshushåll och näringsväsen, 4 % socio- och kratopolitiska frågor och 39 % allmänt politiska och utrikespolitiska problem. Under de sista åren synes emellertid en tendens att mera betona det rent geopolitiska vara skönjbar.

Hur vidsträckt begreppet geopolitik kan fattas framgår därav att en helt kort redogörelse för arbetstjänsten i Tredje riket¹ — en uppsats som i stort sett blott ger uttryck åt den vanliga uppfattningen att stadsungdom, som kommer i arbete på landet, träder i ett nytt förhållande till »marken», och att hela rörelsen går ut på »Überwindung der Verstädterung» — betitlas »Zur Geopolitik des Arbeitsdienstes». Det starkt propagandistiska framträder stundom redan i uppsatsernas rubriker, t. ex. »Aktive deutsche Mitteleuropapolitik!».²

Bidrag till förståelsen av den officiella geopolitiska skolans uppfattning om ämnesområdet lämna de som »Beihefte» till tidskriften utgivna, ofta mycket omfattande arbetena; en förteckning å de hittills utkomna följer.

1. Die Mosulfrage. (1925).

2. Begriff und Aufgaben der geographischen Rechtswissenschaft (Geojurisprudenz). (1928).

¹ A. a. 1934, sid. 215 f.

² A. a. 1932, sid. 214.

3. Europa im Abstieg. Weltpolitik und Weltwirtschaft seit 1913. (1928).
4. Verstädterung und Arbeiter-Herrschaft. Ergebnisse einer kritischen Betrachtung der australischen Verhältnisse. (1929).
5. Die deutsche Bevölkerungsfrage im europäischen Raum. (1929).
6. Deutschlands Aussenpolitik in der Nachkriegszeit 1919—1929. (1929).
7. Italien im östlichen Mittelmeer. Eine politische Studie über die Bedeutung der Anatolischen Küsteninseln. (1930).
8. England und Palästina. Ein Beitrag zur britischen Empire-Politik. (1931; 327 sid.)
9. Friedrich Burgdörfer: Volk ohne Jugend. Geburtenschwund und Überalterung des deutschen Volkskörpers. (1932; 446 sid.); den nya tyska befolkningspolitikens grundläggande verk.
10. Die politische-geographische Entwicklung und Struktur Bulgariens. (1933).
11. Die Adriafrage. (1933; 350 sid.)
12. Das Problem des sozialen Raumes. (1934).
13. Die Kinderreichen in Leipzig. (1936).

Att denna geopolitikens utveckling i politisk och praktiskt politisk riktning — »bort från geografien» — kritiserats från geografiskt håll är ej ägnat att förväna. Här skall blott påpekas J. Sölchs visserligen ganska välvilliga recensioner av *Jenseits der Grossmächte* och *Raumüberwindende Mächte*.¹

Som en tämligen kuriös utvidgning av geopolitikens domäner bör till sist i detta sammanhang påpekas uppkomsten av geojurisprudensen,² en gren av rättsvetenskapen, som »söker åskådliggöra eller förklara rättsliga forskningsresultat medelst geografisk-kartografisk metod»; den kallas av sin skapare »en gränsvetenskap mellan rättsvetenskap och geografi», »en rättens geografi».³ Geojurisprudensen indelas liksom rättsvetenskapen själv i flera underdiscipliner. Här skall blott nämnas den »geografiska statsrätten», enär åtminstone tvenne svenskar, Sten De Geer och förf. till denna framställning, oberoende av varandra och åtminstone den senare ovetande om geojurisprudensens uppfinnet producerat — låt vara obetydliga — alster, som utan tvivel falla inom dess område.⁴

¹ Geografiska Annaler 1932, sid. 200 f.; 1935, sid. 138 f.

² M. Langhans-Ratzeburg: Begriff und Aufgaben der geographischen Rechtswissenschaft (Geojurisprudenz) 1928.

³ A. a. sid. 9; sid. 69 f. betonas, hur nära denna vetenskap står geopolitiken.

⁴ Steen De Geer: Det nya Europa sid. 90 f., karta sid. 98; E. Thernænius: Demokrati och diktatur i Europa (Östgöta Correspondenten 16/11 1935).

DEN VETENSKAPLIGA GEOPOLITIKEN.

Den andra här åsyftade riktningen är mera vetenskaplig, i vart fall vad syfte eller kanske rättare framställningssätt beträffar. Hit höra — så vitt man utan inside information, blott med tillgång till vederbörandes skrifter kan bedöma — några författare, som tydligen stå tämligen fria till Haushofer och hans krets. Deras här avsedda verksamhet består i utgivandet av geopolitiska handböcker motsvarande dem, som utgivits i politisk geografi; denna motsvarighet omfattar både planläggning och innehåll. De arbeten, som komma i fråga, äro Grabowskys *Staat und Raum*, Hennigs *Geopolitik* och Hennig-Körholz' lärobok: *Einführung in die Geopolitik*.¹

Grabowskys lilla skrift, som bär undertiteln »Grundlagen räumlichen Denkens in der Weltpolitik», är en sammanfattande, allmän geopolitisk handbok. Rummet (»landskapet») betraktas alltigenom som den primära faktorn, men folk och hushåll äro därefter ej förbisedda, även om det sistnämnda kommer mycket i skymundan. Om något särskilt framhäves skulle det kunna sägas vara kulturlandskapets roll. Arbetet är idérikt utan att alltför mycket övergå till det förtätade teoretiserande, som man eljest ofta möter i den geopolitiska litteraturen, innehållsrikt utan tyngande anhopning av fakta och data; man möter här geopolitiken, klart och konkret framställd enligt en genomarbetad realistisk grunduppfattning, i en jämförelsevis tillgänglig, snarast essayistisk form efter en försvarligt klar disposition.

Grabowsky medverkade senare i *Jenseits der Grossmächte* (1931)² men tog något år därefter avstånd från »die Haushoferschule»,³ med

¹ Som en mycket uppskattad *Einführung* i geopolitiken betrakta de tyska auktorerna J. Fairgrievés 1924 till svenska, 1925 till tyska översatta skrift *Geografi och världsvälde*. Arbetet, som utkom i sin första upplaga, *Geography and World Power*, 1915 och synes vara fullt självständigt i förhållande till Kjellén, liksom det först tämligen sent torde ha observerats av den tyska geopolitiken, kan sägas utgöra en mycket schematiserad världshistoria på geografisk grundval. Otivelaktigt präglas det dock av en modern geopolitisk grunduppfattning, vilket icke minst kommer till uttryck i kartorna.

² Med uppsatsen *Völkerbund, Weltorganisation und Pazifismus*.

³ I en vidlyftig artikel betitlad *Das Problem der Geopolitik* (*Zeitschrift für Politik* 1932—33, sid. 765—802).

allt erkännande av dess stora betydelse som initiativtagande och materialsamlade. Detta gjorde han emellertid icke som geograf utan som idkare av en specifik politisk vetenskap. Avkläder man hans motivering dess mångordiga filosofiska dräkt, torde man kunna säga, att den går ut på att geopolitiken (vilken då egentligen fattas blott i snävaste mening) blivit för lös och gjort sig för bred. (»Wie mit der Statistik, so schien man mit der Geopolitik alles beweisen zu können»). Geopolitiken har enligt hans mening blott värde som metod, ej som självständig vetenskap; ju mindre man betraktar den som sådan, dess mera vetenskaplig kan den emellertid bli.¹ Uppsatsen, vars ton och syftning synnerligen väl karakteriseras av det valda mottot: »Amicus Plato sed magis amica veritas», slutar med en polemik mot den propaganda — mot andra folk — som geopolitiken åsyftat eller inneburit; denna propaganda bör inskränkas men geopolitiken bör odlas som ett uppfostringsmedel för det egna folket. I detta syfte uppställes slutligen mycket vittgående krav på vidgad undervisning i politik, inom vilken geopolitiken får plats som en metod.

Hennigs betydligt omfångsrikare *Geopolitik* är en vetenskaplig handbok, som uppenbarligen avser att utgöra en systematisk sammanfattning av de hittills vunna forskningsresultaten på geopolitikens område.² Som sådan är den till sin typ tyskt grundlig, med ett flitigt och påpassligt upprådande av fakta och exempel, men icke desto mindre skriven med en viss schwung. Bland arbetets förtjänster må nämnas en stor mängd klara och instruktiva originalkartor av »statisk», politisk-geografisk typ i motsats till de rent geopolitiska »dynamiska». Emellertid präglas arbetet flerstädes tydligt nog av författarens politiska åskådning, vilket han f. ö. erkänner och försvarar i förordet till andra upplagan. Så är t. ex. folkförbundet utsatt för hans stora och drastiskt uttryckta misshag.³ Dock må erkännas, att författaren i detta fall utförligt och med goda skäl motiverar sitt ståndpunktstagande just från geopolitisk synpunkt. Det

¹ Ibid. sid. 792.

² Maull (Das Wesen der Geopolitik sid. 24) påstår likvisst att arbetet snarare är en politisk geografi än en geopolitik.

³ A. a. sid. 262.

patriotiskt-didaktiska huvudsyftet med hans skrift uttalas likaledes med full öppenhet. I det hela är dock grundtonen i arbetet mer objektiv och sober än i Haushoferskolans alstring. I detta sammanhang må för jämförelses skull påpekas det välkända och i och för sig fullt förklarliga faktum, att även tyska vetenskapliga standardverk i geografi fått starkt subjektiva, patriotiska inslag.¹

Bland svagheter må nämnas den kritiklöshet, som stundom framträder, och en viss naivitet, som t. ex. i inledningskapitlet, betitlat *Geopolitikens förhistoria*, gör sig väl tydligt märkbar. Den meromnämnda tryckkoefficienten accepterar Hennig sålunda utan egentliga invändningar och på ett ganska ytligt sätt.² F. ö. vet han ej, att den är Supans uppfinning, utan tillskriver den (dock med någon tvekan) Reinhard, vars ifrågavarande arbete, *Weltwirtschaftliche und politische Erdkunde*, utkom ett år efter Supans.

Ett exempel ej blott på Hennigs geopolitiska fantasi utan ock på det ovan anförda förhållandet, att geopolitikerna icke sällan ha att härleda lagar efter blott ett fåtal observationer, är följande. Tyskarna valde 1848 och 1919 Frankfurt a/M resp. Weimar, d. v. s. platser nära rikets medelpunkt, till riksdagsort. Ur detta konstaterande som premiös sluter Hennig, att ett folks geopolitiska instinkt med betydande säkerhet utväljer den behärskande politiska tyngdpunkten inom ett rike!³

Den största svagheten ligger dock i planläggningen. Redan inledningskapitlet är ganska rörigt; de s a m t i d a, aktuella geopoliti-

¹ Exempel: Hettner: *Länderkunde*, I, Europa sid. 154, 156, 160, 163. — F. W. Putzgers bekanta *Historischer Schulatlas* har i sina senaste upplagor en ganska märkbar anstrykning av propaganda.

² A. a. sid. 205.

³ Ett tämligen löjeväckande exempel på en liknande geopolitisk inbillningskraft förekommer i H. Schrepfers uppsats (*Jenseits der Grossmächte*, sid. 93) om den nordeuropeiska-ostbaltiska statsgruppen — vilken i enlighet med Sten De Geers mycket beaktansvärda uppfattning (jfr nedan) betraktas som ett enhetligt område. Författaren förklarar, sedan detta konstaterats, att han ej anser det vara någon tillfällighet, att Kjellén ungefär i den geometriska medelpunkten av detta område [= Uppsala] utvecklade sin lära om staten som livsform! I själva verket skedde detta i det excentriskt belägna Göteborg före eller under år 1908, då hans föreläsningar över detta ämne höllos. Boken med samma namn utkom 1916, samma år Kjellén som nybliven innehavare av den Skytteanska professuren flyttade till Uppsala.

tikerna upptagas sålunda bland »föregångarna» under rubriken Geopolitikens förhistoria. Dispositionen låter för övrigt mera allmänna och speciella kapitel växla snart sagt varvtals.

Allmänna äro sålunda det nämnda kap. I (det historiska), II. Geopolitiska (egentligen geografiska) faktorer vid statsbildningen; V. Staternas och jordens överbefolkningsproblem; VII. Staternas fortplantningsdrift (Kolonialpolitik); IX. Ras, nationalitet och folk (varunder även åtskilligt annat behandlas). Som mera speciella kan man anse följande kapitel: III, som under en inadekvat titel behandlar staternas storleksförhållanden och där-efter utförligt en rad problem rörande gränser;¹ IV. Lagbundenheten av huvudstäders läge; VI. Politiska friktionsområden (innehåller snarast »valda spörsmål»); VIII. Internationaliseringssträvanden (delvis mycket speciella).

Om sålunda berättigad kritik ur olika synpunkter kan riktas mot Hennigs tidigare, större arbete, är hans som lärobok på gymnasie-stadiet² avsedda och tillsammans med en erfaren skolman, d:r L. Körholz, utarbetade *Einführung in die Geopolitik* trots sitt mindre omfång att betrakta som ett betydligt framsteg. Särskilt planläggningen skiljer sig fördelaktigt från det större arbetets; även vad innehållet beträffar är det bättre genomarbetat och i det hela samtidigt försiktigare och klarare formulerat.³ Till denna klarhet bidrager här onekligen den i och för sig ganska riskabla eller åtminstone till besynnerligheter frestande metoden att dela upp framställningen i resonerande text, korta sammanfattande regler⁴ samt därtill anknutna exempel.

I båda Hennigs böcker tillmättes det i strängaste mening geo-

¹ I förbigående sagt äro gränsproblem ett av geopolitikens och den politiska geografis älsklingsobjekt, utan tvivel därför att de äro relativt lätta, fristående och väl avgränsade samt ofta mest aktuella.

² Om strävandet att införa en förnuftigt avpassad undervisning i geopolitik även på lågstadiet se H. Stadler: *Geopolitik in der Volksschule*. (Zeitschrift für Geopolitik 1935, sid. 449 ff.) samt där citerad litteratur.

³ En viss anpassning till syftet att tjäna som lärobok i Tredje riket gör sig här och där förnimbar. Att denna anpassning ingalunda av alla anses tillräcklig visar en likväl ej alltför auktoritativ kritik i *Zeitschrift für Geopolitik* 1935, sid. 651. Där och särskilt i det på Hennigs genmäle (A. a. 1936: 58 ff.) lämnade svaret (Ibid. sid. 63 f.) framställas otvetydigt krav på geopolitikens nationalistiska renlärighet, i detta fall närmare bestämt ett större utrymme för Rassenkunde och geo-elementets underordnande under rasläran.

⁴ Ett fyrtiotal.

politiska stoffet en betydande övertikt; folket kommer långt därefter i andra rummet, och vad hushållet beträffar behandlas det helt i förbigående.

I många avseenden beteckna dessa geopolitiska arbeten en god sammanfattning av den forskning, den materialsamling och första bearbetning av en mängd specialproblem (inklusive principfrågor), som tidigare gjorts. Att de av skäl, som redan antytts, gå åtskilligt utöver Kjelléns geopolitik både i trängsta och vidsträcktaste mening är ju blott naturligt. Men å andra sidan förefaller det vara en väsentlig brist, att hushållet så litet kommer till sin rätt; om den tyska geopolitikens systematiker härvidlag icke ville lära av Kjellén kunde de hämta inspiration och mönster från sina egna landsmäns insatser i politisk geografi. Slutligen må som allmänt omdöme uttalas, att det system i bemärkelsen disposition, Kjellén uppgjorde,¹ alltjämt synes överlägset senare indelningar, i vart fall som modell vid behandlingen av enskilda stater. För en allmän geopolitik synes dock möjligen Supans indelning hellre böra läggas till grund; åtminstone förefaller den vida överlägsen de senare påfunna.

GEOPOLITIK SOM METOD.

Redan ha i förbigående några ord fällts om en i själva verket mycket enkel sak; nämligen att geopolitiken ej blott är eller kan begagnas som namn på en verklig (eller ren) och en »använd» (eller t. o. m. missbrukad) vetenskap, utan även att den har sitt givna och obestridliga värde som metod.

Geopolitiken är en gränsvetenskap eller »Brückenwissenschaft» mellan historia, statskunskap och geografi. Omvänt är den då också att betrakta som en hjälpvetenskap åt var och en av dem. Den får därmed sin betydelse som ett *betraktelsesätt*, vilket dessa vetenskapens idkare kunna och böra tillägna sig och utgå från, eller som en *metod* de lära sig att tillämpa, historikern, då han analyserar och skildrar händelseförlopp i det förflutna, idkaren av den politiska vetenskapen, då han bedömer det samtida skeendet, geografen, då han klargör staternas uppkomst och utveckling på jordytan eller den

¹ Här avdelningarna Rike, Folk och Rikshushåll med underavdelningar.

del av jordytan, som är föremål för hans undersökning.¹ Självfallet är ett geopolitiskt betraktelsesätt av icke mindre värde för den praktiska politiken, då det gäller att allsidigt bedöma förutsättningar och möjligheter, innan riktlinjerna för handlandet fastställas; därom har redan talats.

Detta bruk av geopolitiken som en hjälpvetenskap eller, för att åter använda ordet, som en metod, är självfallet lika naturligt och nödvändigt som t. ex. kännedomen om och bruket av en statistisk eller numerisk, en nationalekonomisk, en sociologisk metod, då en rätt förståelse av objektet så kräver. En jämförelse med den materialistiska historieuppfattningen ligger här nära till hands. Som en helhet eller som »lära» är denna, sådan den av ortodoxa anhängare utformats, otvivelaktigt i hög grad ensidig och överdriven, men som betraktelsesätt, metod eller tankeställare borde den vara en självfallen utgångspunkt för varje historiker, som verkligen vill tränga djupare in i det som sker bakom det som synes ske. Detsamma bör gälla ett geopolitiskt betraktelsesätt i den betydelse, som ovan (sid. 287) angivits: förståelse för de i vidsträcktaste mening geografiska faktorernas inverkan på statens tillvaro och verksamhet.

POLITISKT-GEOGRAFISKA OCH GEOPOLITISKA KARTOR.

Ett synnerligen betydelsefullt element i geopolitiken har tillkommit efter Kjelléns tid: det kartografiska. Kjelléns arbeten sakna kartor. Den nyare tyska geopolitiken är däremot frikostig härmed och värderar synnerligen högt kartan som framställningsmedel. Under de år som gått efter 1924 ha de politiskt-geografiska och geopolitiska kartorna i hög grad förbättrats; särskilt ha de vunnit i enkelhet och klarhet. Emellertid har utvecklingen likvisst ej alltid gått i önskvärd riktning. Stundom har för övrigt själva förenklingen drivits så långt, att kartan därigenom tenderar att bli falsk. Vidare har strä-

¹ Hennig (Geopolitik, sid. 5) nämner bl. a. A. Penck och särskilt A. Hettner bland geografer, som tagit starka intryck av det geopolitiska betraktelsesättet resp. begagna även geopolitiska metoder; Haushofer (Bausteine zur Geopolitik sid. 8 ff.) utom de nämnda även från österrikiskt håll R. Siegér, J. Sölch och H. Hassinger.

vandet att på kartan återgiva staten i rörelse, d. v. s. att teckna in geopolitiska tendenser — vilket oftast sker med »kraftlinjer», pilar angivande »stötriktning» o. d. — icke blott formellt börjat förstöra kartorna, så att de bli överbelastade och otydliga, utan vad värre är, det kan även bidra till att minska deras exakthet.

Emellertid har man så småningom börjat inrikta sig på att utgestalta kartorna så att de geopolitiska idéerna verkligen skola få ett entydigt och klart uttryck. Som ett led i denna strävan kan man betrakta försöket att åstadkomma ett formligt system av signaturer eller karttecken till de geopolitiska kartorna, motsvarande gängse signaturer på vanliga kartor (såsom karttecken för storstad, stad, by, järnväg med tunnel, bro, väg, undergång etc. etc.).

Geopolitiska signaturer äro sådana som utmärka t. ex. spärr, omfattning och inringning, angrepp och framstöt, förbund, sammanlutnings- resp. upplösningstendenser o. s. v.

De flesta av dessa ha under årens lopp utexperimenterats under arbetet på att åstadkomma särskilda geopolitiska kartverk, varav redan en betydande samling föreligger. Bland dem må nämnas Schmidt-Haack: *Geopolitische Typenatlas*; Braun und Hillen Ziegfeld: *Geopolitische Geschichtsatlas* samt Springenschmid: *Die Staaten als Lebewesen. Geopolitisches Skizzenbuch*.

Själva den sammanfattande systematiseringen, eller åtminstone ett försök härtill, har slutligen presterats av v. Schumacher i en uppsats *Zur Theorie der geopolitischen Signatur* i *Zeitschrift für Geopolitik* 1935.¹

Enligt den Haushoferska skolan är en vanlig karta, som blott återger ett existerande tillstånd utan alla tillsatser, principiellt en politisk-geografisk karta;² en geopolitisk karta skall vara dynamisk — avspegla eller antyda »rörelse», en tendens, ett framtidsperspektiv, en prognos.³ Haushofer betraktar t. o. m. den statiska, politiska geografiska kartan såsom oviktigare än den geopolitiska, ja snarast såsom skadlig, enär den förra ger intryck av ett varaktigt tillstånd och suggererar betraktaren att tro, att ett sådant tillstånd föreligger, medan faktum tvärtom är, att »jordytan ständigt för-

¹ A. a. sid. 247—256, med förslag till signaturer sid. 256—65. Se fig. å sid. 319.

² Se kartorna sid. 285.

³ Maull i Bausteine zur Geopolitik sid. 325 ff.

Frankrikes randläge (på hösten 1932).

Frankrikes stora förmåga att sluta förbund — med »grannens granne» — och att sålunda inringa sina grannar utan att självt bli inringat.

Bilden vill åskådliggöra det gynnsamma läget, men också »den franska geopolitikens» skicklighet i dess utnyttjande. (Ur K. Haushofer: Rückblick und Vorschau auf das geopolitische Kartenwesen sid. 15).

Typisk, men jämförelsevis enkel och måttfull geopolitisk karta i Springenschmüds grova manér.

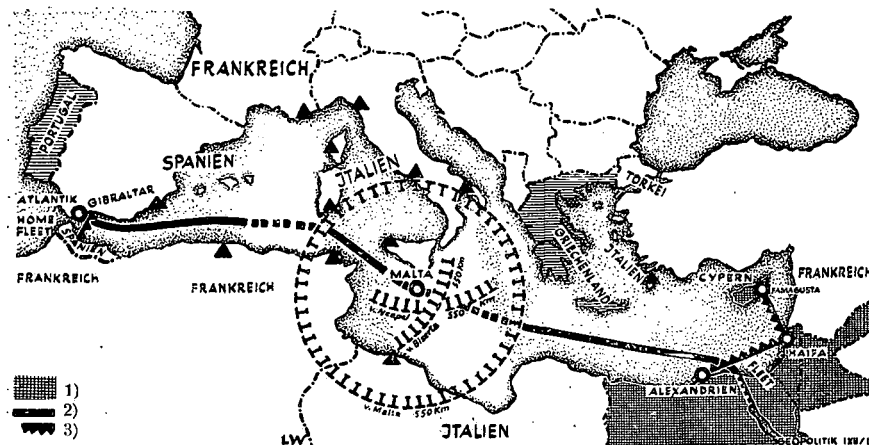
delas på nytt.¹ I detta uttalande ligger onekligen ett korn av sanning; skada är blott, att de geopolitiska kartorna ofta gå till överdrift i dynamisk riktning. Fantasi (på det vetenskapliga planet) och därtill ytterligare önskan och vilja (på det propagandistiska) få uppenbarligen ett alltför stort spelrum. Kartan blir i värsta fall mer eller mindre medvetet blott ett agitationsmedel; snart sagt jämställd med en propagandaaffisch.²

¹ Raumüberwindende Mächte, sid. 80.

² K. Haushofer (»Die Suggestive Karte»; Bausteine zur Geopolitik sid. 343 f.) fordrar under påpekande av att andra folk arbeta med suggestiva kartor att tyskarna skola göra detsamma; dock skall kartan städse vara sann! (sid. 346). Se även Haushofer: Raumüberwindende Mächte sid. 80—84 samt: Rückblick und Vorschau auf das geopolitische Kartenwesen 1935; (tidigare i Zeitschrift für Geopolitik 1932). Att agitera med kartans hjälp är visserligen intet nytt, varom särskilt otaliga mer eller mindre tillrättalagda befolkningskartor bära vittne.

Läget i Medelhavet hösten 1935.

(Typisk geopolitisk karta i mer esteticerande manér.)

- 1) Brittiska besittningar och protektorat.
- 2) Den brittiska riksvägen genom Medelhavet.
- 3) Spärren vid Medelhavets östra och västra portar.

De svarta cirklarna äro brittiska flottbaser, de svarta triangelarna Frankrikes och Italiens baser. Beteckningen »Fløet» vid den östra spärren betecknar engelska Medelhavsflottans position.

»Den engelska Medelhavspolitikens situation efter kriget — luftvapnets fullkomning har helt förändrat Maltas läge. Frankrikes och Italiens förbindelser med sina resp. nordafrikanska besittningar, vilka lämnats vita i havsbeteckningen, avbryter den engelska riksvägen».

Karta och text ur H. Hummel, Das Mittelmeer in der englischen Politik
(Zeitschrift für Geopolitik 1935 sid. 758—770).

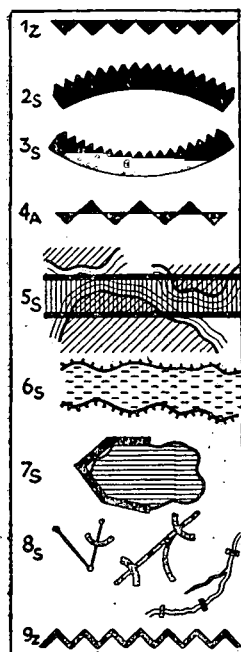
I detta sammanhang kan det för övrigt vara på sin plats att påpeka det väl bekanta förhållandet, att kartan stundom kan vara falsk, utan att detta varit framställarens avsikt; nämligen så tillvida, som den inger en okritisk betraktare felaktiga föreställningar om verkligheten. För en svensk ligger det nära tillhands att påpeka, huru snart sagt alla befolkningskartor över Europa och speciellt Norden förstora lapparnas och särskilt finnarnas »betydelse» i Sverige resp. förminska svenskarnas i Finland. Endast mycket sällan sammanarbetas folkkartan med folktäthetskartan, varigenom först en någorlunda riktig bild av de faktiska förhållandena vinnes.¹

¹ Såsom i Bowman: The New World, sid. 446.

Prov på förslag till geopolitiska signaturer.

(Ur Zeitschrift für Geopolitik 1935, sid. 258.)

Spärr (spärrområde, blockad).

1. Spärr (idealform).
2. Avspärrning, skyddsspärr (skydd mot angrepp) betecknas genom höjning utåt.
3. Inspärrning, angreppsspärr (offensiv), böjd inåt.
4. Spärrlinje, dubbelspärr, spärr från två sidor.
5. Politisk spärrzon; spärrområde av större utsträckning.
6. Naturlig spärrzon (berg, öken etc.).
7. Naturlig blockad genom berg, kustläge etc.
8. Olika metoder att framställa blockering av samfärdsellinje: järnvägar, landsvägar, floder o. s. v. genom politiska hinder såsom gränser, tullmurar etc.
9. Motståndslinje utan stöd av egentlig spärr.

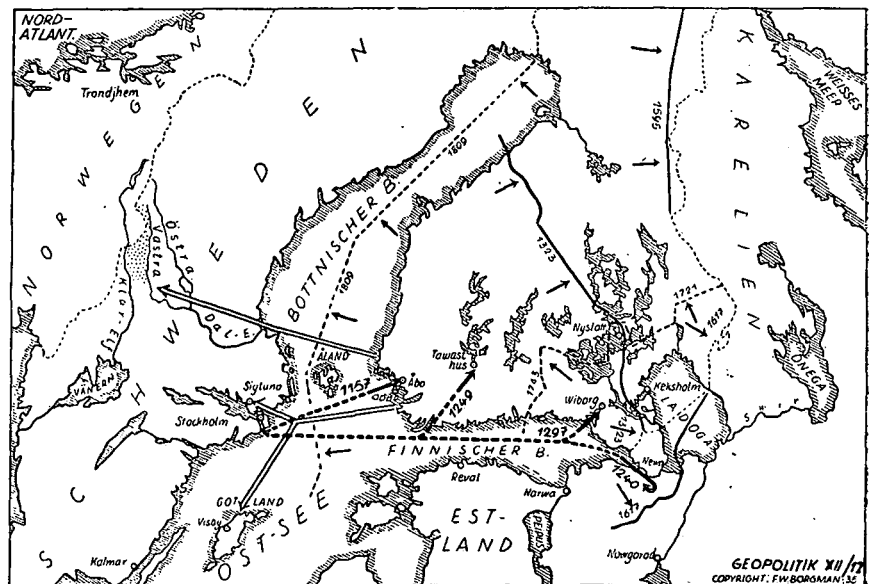
Ett typiskt exempel på en (medvetet eller omedvetet) falsk geopolitisk karta förekommer i en uppsats av Borgman i *Zeitschrift für Geopolitik* 1935.¹ Jämförd med texten på föregående sida utmärker en från Finlands västkust till Klarälvsstrakten i Sverige utritad pil att finnarna, samtidigt som de företogo framstötar mot Sigtuna och Gotland (dit andra pilar peka),² skulle ha trängt in tvärs genom Sverige och slagit sig ned i nordvästra Värmland! Att de emellertid först århundraden efter härjningstågen till Roslagen, Mälardalen och Gotland av en kraftfull och målmedveten regering överflyttades från ett svenskt landskap till ett annat eller rättare några andra — därom ger ej kartan besked.

¹ F. W. Borgman: Die Dynamik des Nordostrums (*Zeitschrift für Geopolitik* 1935 sid. 731). Kartan återgiven å omstående sida.

² Dessa äro odaterade, medan pilar utmärkande svenska framstötar österut äro försedda med årtal.

»Den geopolitiska dynamiken i nordostområdet från 1000 till 1920.»

(Ur Zeitschrift für Geopolitik 1935 sid. 731.)

- ← 1157 De finska framstötarnas huvudriktningar.
- 1209 De svenska framstötarna under korstågstiden.
- ↑ 1323 Gräns vid slutet av en framstöt från öster.
- ↑ 1223 Gräns vid slutet av en nordisk framstöt (siffrorna beteckna årtalen, pilarna riktning).
- Nuvarande gränser.

Att kartstudium är nödvändigt för geopolitisk forskning, liksom att den kartografiska metoden bör understödja det muntliga eller skriftliga meddelandet av dess resultat, är uppenbart. I båda fallen räcker det dock icke med ögats vittnesbörd. Det visuella intrycket av vad som dock alltid väsentligen är en schematisk, grafisk framställning, måste kompletteras med på annat sätt förvärvad kunskap och då särskilt om värdet av det stycke jordyta, kartan återger. Två exempel torde vara tillfyllest. När Kjellén talar om den sedan 1809 existerande finska ansatsen till en korridor, som han kallar ett »pekfinger mot Atlanten»¹ (närmast Lyngsfjord, dit avståndet från finska gränsen är c:a 30 km.), förbiser han, eller framhåller i vart

¹ Staten som livsform, sid. 69; se ovan sid. 238.

fall ej, att denna landstrimma är en från rikets vitala delar. synnerligen avlägsen och praktiskt taget folktom, väglös obygd, som under de förhållanden, då han skrev, icke kunde ha annat än en tämligen dubiös potentiell betydelse.

Å andra sidan föreligger ett modernt och aktuellt fall, nämligen Fjärrkarelen, vilket, ehuru kartan icke i första hand tydliggör det, tillsammans med Kolahalvöns västra område utgör en korridor från Sovjetrysslands kärnland till den isfria delen av Ishavskusten. Detta synnerligen ödsliga land fick redan under världskrigets slut sin egenskap av korridor bekräftad genom byggandet av Murmanbanan och har på sistone av en diktatorisk statsmakt kultiverats med exceptionella medel, såsom slavarbete av politiska fångar, vilka ditförts i hundratusental, samt bortflyttning av den finska befolkningen och dess ersättande med ukrainare.¹

GEOPOLITIKENS SVÅRIGHETER

a) *på grund av forskningsmaterialets omfattning.*

Tidigare har här påvisats eller rättare erinrats om, att en »geopolitisk instinkt» existerar och att en därpå grundad tradition utbildats. I våra dagar har emellertid ur geografin, historien och statskunskapen uppstått en geopolitisk vetenskap. Det pågår sedan Kjelléns tid en strävan att metodiskt genomarbeta det väldiga stoffet, att efter materialsamlingen och analysen söka åstadkomma en vetenskapligt hållbar syntes: att fastställa allmängiltiga geopolitiska lagar. Att betydande svårigheter härvid möta är icke fördolt ens för geopolitikens ivrigaste idkare, gynnare och vänner. Åtskilliga ligga i objektets egen natur. Det är ur en synpunkt sett överväldigande rikt. För den jämförelse, med vilken geopolitiken liksom all annan vetenskap måste arbeta, kräves av dess utövare ett mycket stort mått av kunskaper i geografiens alla grenar och icke minst i historia. Brister härutinnan måste bli ödesdigra. Även små misstag i premissernas fastställande kunna medföra betydande

¹ F. W. Borgman a. a. sid. 734—39. V. V. Tjernavin: Jag talar för de stumma (1935).

fel i slutledningen. Faran för ytlighet och diletterantism ligger här ganska nära.¹

Om å andra sidan staterna såsom sådana tagas till utgångspunkt är materialet jämförelsevis litet. Kjellén räknade vid världskrigets början med ett femtiotal stater. I *Political Handbook of the World* (1935) redovisas 74 stater (delstater oräknade) samt 13 mandatområden. *Statesman's Yearbook* (1935) redovisar 325 »enheter»; delstaterna i Tyska riket då frånräknade av författaren till föreliggande framställning. Beräkningsgrunderna äro mycket växlande. England anses sålunda bestå av England och Skottland jämte 6 enheter i Europa, 52 i Asien, 31 i Afrika, 26 i Amerika och 16 i Australien-Oceanien, summa 132 enheter. U. S. A. räknas som 49 enheter jämte 7 koloniområden; Ryssland däremot som *en* enhet. Enligt tab. 266 i *Statistisk årsbok* (1933) betitlad »Areal, folkmängd och folkökning» (i världen) föreligga 241 »enheter»; de tyska, nordamerikanska och sydamerikanska delstaterna äro då *icke* upptagna. Om man däremot, för att blott nämna det mest drastiska exemplet, skulle medräkna de »otaliga» indiska vasallstaterna, blir siffran naturligtvis vida högre.

Även med de mest liberala bedömningsgrunder torde man sålunda ej kunna komma högre än till omkr. 300 nu existerande stater och statliknande områden, d. v. s. nämnvärda delstater och kolonier. Denna omständighet har medfört, att man i den geopolitiska och politiskt-geografiska litteraturen ofta (så redan hos Kjellén) ser exempel hämtade från kolonivärlden eller från historien; särskilt i Maulls framställning figurerar ett otal längesedan försvunna tyska småstater. Men även om dylika exempel tillgripas blir antalet enheter så ringa, att man i många fall blott med svårighet kan konstatera regelbundet återkommande företeelser,

¹ Bland åtskilliga sådana, som bero på okunnighet i Sveriges historia och geografi, skall här blott nämnas Maulls uppgift (*Politische Geographie* sid. 211) vid behandlingen av insjöar som gränser, att Vänern och Vättern utgjorde gräns mellan Göta- och Svea rike. — K. Haushofer bagatelliserar i viss mån den här påpekade svårigheten i det han konstaterar, att det för dem som vilja lära sig geopolitik — och detta postuleras som en fosterländsk plikt — blott gäller »einige siebzig Staaten mit ihren Völkern und Räumen, ihrer Verkörperung in Kultur, Macht und Wirtschaft und ihrer Volkseele etwa so kennenzulernen, wie gewiss jeder in seinem Leben einige siebzig Persönlichkeiten kennt ...» (*Zeitschrift für Geopolitik* 1935 sid. 444).

eller med andra ord, då man formulerar geopolitiska »lagar», har man statistiskt sett ett allt för litet material att bygga på.

Sist och slutligen skall här betonas det självklara faktum, att geopolitiken i egentlig mening normalt rör sig med geografiska kategorier som orsaksfaktorer men samtidigt är väl medveten om de irrationella, mänskliga krafternas ofta avgörande inverkan.¹ Även om den därvid faller tillbaka på sin berättigade grunduppfattning att de geografiska faktorerna äro de väsentliga och i det långa loppet städse komma att göra sig gällande, står det dock fast, att denna irrationella faktors förhandenvaro förhindrar geopolitiken att ens tillnärmelsevis bli en s. k. exakt vetenskap.

b) *på grund av omständigheterna vid dess uppkomst och om-
daning.*

Andra av geopolitikens svårigheter i ty fall bottna just i den omständigheten att vetenskapen ännu är så ung och att den uppblomstrat under för objektivitet och lugn klarsyn på ogynnsamma — ehuru eljest naturligtvis stimulerande — förhållanden som i efterkrigsårens Mellaneuropa.

Geopolitiken har från begynnelsen varit starkt tids- och ortsbestämd. Den uppstod i en orolig tid, då statssystemet efter en långvarig fredsperiod åter började bli rörligt, under den imperialistiska aerans kulmen (1900-talets första decennium) och den nutida europeiska krigsperioden (1911 o. f.).² Den har utvecklats inom ett område (Tyskland och Österrike), som blivit icke blott politiskt slaget eller krossat utan även, om uttrycket tillåtes, geopolitiskt kränkt. Liksom enligt Kjelléns obestriddligt riktiga uppfattning statens väsen

¹ Här i inbegripes då icke naturlandskapets förvandling till kulturlandskap (orststäder, trafikådror, befästa gränser för att ta några extrema exempel); detta räknas som en alltigenom geografisk faktor. — I den allra nyaste, strikt nationalistiska geopolitiken med rasläror som integrerande del sättes åter den mänskliga faktorn avgjort före den geografiska. Det är inte för inte, som i nationalsocialismens lösen *Blut und Boden* ordet Blut intar första rummet.

² Italiens krig mot Turkiet och Tripolis 1911—12, Balkankrigen 1912—13, därefter världskriget 1914, vars nominella avslutning tidigast kan sättas till jan. 1920, då Versaillesfreden trädde i kraft, men som näppeligen kan anses vara likviderat förrän med Saarområdets utrymning 1935. Samma år började Italiens krig mot Abessinien, och strax efter dess slut inbördeskriget i Spanien.

klarast framträder i krig (»in bello veritas»), så skärpes också insikten om geopolitikens lagar, då de blivit läderade. Österrike-Ungerns sönderstyckande — i princip enligt demopolitikens krav — slog sönder ett geopolitiskt någorlunda enhetligt område, Donaumonarkien, och i vart fall ett sedan långa tider sammanfogat och på det hela taget väl fungerande rikshushåll. Tysklands rike förminskades bl. a. även genom förlusten av samtliga kolonier, och genom polska »korridoren» till Östersjön avskildes Ostpreussen från rikets huvuddel. För att likvidera polska, danska etc. irredenta inom Tyskland skapades tyska irredenta inom Polen, Danmark etc. Slutligen fråntogs Tyskland viktiga »Nährboden»: rika jordbrukstrakter, kol- och malmfält, oavsett åtskilliga mobila tillgångar, främst c:a 90 % av handelsflottan.

Överhuvudtaget skapade frederna ett flertal geopolitiskt onaturliga stater, främst Österrike, Ungern, Tjeckoslovakien¹ och långa sträckor av ur geopolitisk synpunkt dåliga gränser, t. ex. gränsen Tyskland—Frankrike, som måst förstärkas av Frankrike genom en rad befästningar och genom demilitarisering av »Rhenzonen».² Å andra sidan bör dock betonas, att vissa stater erhöilo mera naturliga gränser och naturliga områden, framförallt (efter några år) det nya Turkiet.

Frederna vilade i princip på demopolitisk grundval — satsen om folkens självbestämningssrätt — på bekostnad av den i strängare mening geopolitiska (territoriella). Men principen följdes eller kränktes som bekant, vartefter det passade segermakterna. Ofta var härvidlag för segraren det geopolitiska momentet i själva verket avgörande; så exempelvis beträffande Trentino (Brennergränsen) och Korridoren (Polens tillträde till havet) vid mynningen av Weichsel, Polens huvudpulsåder och geopolitiskt dominerande faktor.³ Så skapades flera och mera elakartade demo-

¹ Irlands uppdelning i två stater några år senare bör i detta sammanhang påpekas.

² Även direkt för försvar eller avspärrning tillskapade gränsszoner, stundom helt avröjda som i längesedan svunna tider, uppstå nu (Rysslands västra gräns). Se R. von Schumacher: *Der Raum als Waffe*, (1935) sid. 107 ff.

³ »The problem of the Polish Corridor is not one of right against wrong; it results from a conflict of two principles, of the unity of the seaboard versus the unity of the river-basin» (L. B. Namier; cit. efter J. F. Horrabin: *An Atlas of Current Affairs* sid. 19; 1936).

politiska problem än som löstes. Dessa och andra omständigheter ha medfört statligt organiserade folkförflyttningar av väldiga mått (utbytet av greker och turkar mellan resp. moderländer, finnarnas förvisning från Fjärrkarelen och Ingermanland), emigration på grund av terror (överklassens flykt ur Ryssland och judarnas ur Tyskland), ja, t. o. m. ren utrotning i stor skala (av armenierna i Turkiet). Å andra sidan har den transoceaniska emigrationen till stor del hejdats; med bl. a. den snart sagt direkta verkan, att Italien ansett sig nödsakat att slå in på den territoriella expansionens väg, sedan dess befolkningsöverskott ej längre obehindrat kan följa sina traditionella utvandringsvägar.

Rikshushållen påverkades starkt genom frederna. Utan överdrift torde kunna sägas, att de i flera viktiga fall, trots en tidvis skeende uppblomstring, aldrig riktigt lyckats återhämta sig. Rikena sluta sig alltmer inom sig själva och sina påbyggda tullmurar; det internationella handelssamkvämet tynar; med resultat t. ex. i uppkomsten av s. k. depressed areas (gruvdistrikten i England; i Sverige stenhuggeridistrikten i Blekinge och Bohuslän).

Allt detta har medfört en stark aktualitet för geopolitiken som forskningsgren och framförallt som *Angewandte Wissenschaft*. Så har fallet främst varit i Tyskland, och det råder intet tvivel om, att icke geopolitiken där varit en makt till förnyelse av det tyska folkets vilja att återvinna den stormaktsställning, som 1918 gick förlorad. Å andra sidan har den, som redan tidigare antytts, under de omständigheter och på de skäl, som här i korthet relaterats, fått en utpräglat nationalistisk inriktning; den har blivit allt utom objektiv; ofta ensidigt polemisk; och allt detta i så hög grad, att den uppväckt ej blott berättigad kritik utan överhuvudtaget kommit i vanrykte.¹

¹ I andra länder såsom England, Frankrike och Italien bedrives icke geopolitik i egentlig mening, men därmed nära besläktade betraktelsesätt behärska utan mycket ordande i sak den praktiska politiken. En del arbeten i politisk geografi ha emellertid utgivits såväl i England som Frankrike, men deras författare ha ingen förbindelse med den tyska politiska geografien eller geopolitiken. — *Hartshorne* påpekar att deras författare äro »equally out of touch with the development of the subject in Germany». (A. a. sid. 794 f. med där anförd litteratur). Med denna utveckling avser *Hartshorne* uppenbarligen den mångsidiga, strikt vetenskapliga produktion, som tyska auktorer presterat. Jfr a. a. sid. 945 (om gränsproblem): »Most english-speaking writers err in listing only the two brief and very incomplete studies of the soldier-administrator, Lord

Därest denna uppfattning om geopolitikens uppkomst och uppblomstring är riktig, kan man också omvänt säga, att den bidrager till att förklara det ringa intresset för geopolitik t. ex. i vårt land. En personlig och politisk anledning härtill har redan anförts vid skildringen av Kjelléns förhållande till sin samtid, likaså en vetenskaplig-organisatorisk.¹ Men de djupare liggande skälen till att vårt land saknar en geopolitisk vetenskap äro otvivelaktigt — av geopolitisk natur. Det skulle vara frestande att här gå någorlunda i detalj, men en helt kort exposé må vara nog. Sveriges läge är avlägset och skyddat; området är ovanligt enhetligt inom goda gränser och betraktas allmänt som orubbligt; Sverige var också ett av de högst få europeiska länder, för vilka världskriget ej medförde någon som helst territoriell förändring.² Sveriges folk är utomordentligt homogent; det synes visserligen stagnera, men faran är ännu relativt avlägsen; den fåtaliga finska minoriteten betyder intet minoritets»problem», då den, trots vissa ansatser till finsk nationalistisk propaganda, är svensk till kultur och sinne. Rikshushållet är relativt mycket harmoniskt och tillåter folket en ovanligt hög standard. Allt detta har väsentligen bidragit till ett långvarigt fredstillstånd. Sedan Seeley 1883 yttrade, att det vore svenskarna förlåtet om de betraktade sin historia som i viss mån avslutad,³ ha tendenserna härtill snarast blivit allt

Curzon, and the geographer, Fawcett. Much more important, in quantity as well as quality, are the works of a long line of German geographers . . .», samt i allmänhet sid. 964, delvis anförd ovan i not sid. 305.

¹ Ovan sid. 212, 214.

² »Ruhig, fast möchte man sagen: ohne sichtbare Teilnahme, behauptet Schweden seine Stellung inmitten einer veränderten Welt. Sein Boden, die Ostabdachung des skandinavischen Hochlandes, ist der wahrhaft stabile und konservative Raum in der nordeuropäisch-ostbaltischen Zone» (H. Schrepfer i *Jenseits der Grossmächte*, sid. 98). Denna uppfattning stödes delvis på Sten De Geers uppsats »Das geologische Fennoskandia und das geographische Baltoskandia» (*Geografiska Annaler* 1928, sid. 119—39), enligt vilken Baltoskandia utgör ett enhetligt geografiskt område med det centrala Sverige som medelpunkt och »kärnum»; den ligger också till grund för Haushofers nämnda föredrag, som i referat införts i *Zeitschrift für Geopolitik* 1935, sid. 741—43. — En intresseväckande och i stort sett ortodoxt-optimistisk betraktelse över Sveriges geopolitiska läge (ordet geopolitisk användes dock ej) meddelas under rubriken »Läget vid Östersjön» (sid. 86—87) i *Sveriges läge ur internationellt-rättslig och politisk synpunkt* (1930) (utdrag ur 1929 års försvarssakkunnigas utredning).

³ *The expansion of England* sid. 9.

tydligare. Men detta medför i sin tur en benägenhet att överhuvudtaget anse de bestående, särskilt de territoriella, förhållandena som en gång för alla givna, ej blott för vårt land utan även för andra. Oberoende av den mestadels i partipolitiskt vanetänkande bottnande högre eller lägre uppskattningen av Nationernas förbund, betraktar säkerligen flertalet svenskar de i frederna 1919—20 utstakade och av folkförbundet »garanterade» statsområdena som i rättslig ordning slutgiltigt fixerade. Den egna, på för oss giltiga geopolitiska grunder vilande erfarenheten och det härur på antytt sätt härledda juridiska betraktelsesättet av samtidens statssystem skymmer blicken för tillvaron av geopolitiska faktorer, vilka mången gång och icke minst i dessa yttersta dagar verka med något av en naturlags kraft.

c) *på grund av den tekniska utvecklingen.*

Slutligen skall här nämnas ännu ett förhållande, som innebär en svårighet för geopolitisk forskning, fastän visserligen av det slag, att det även kan verka stimulerande. Den moderna tekniken inklusive organisationsdriften och -förmågan skapar snart sagt varje dag nya, bokstavligen »raumüberwindende Mächte», eller åtminstone sådana, som i hög grad modifiera eller synas modifiera markens och rummets betydelse. Kommunikationerna förminska avståndet mellan staterna och inom staterna; alla avstånd krympa ihop. Staterna formligen skrumpna.¹ Havets roll som skydd förminskas genom u-båtsvapnet och framförallt flyget. Havets betydelse som samfärdsmedel undergår en viss minskning genom landtrafikens ansvällning, flod- och kanaltrafiken liksom genom intensifierad motor- och järnvägstrafik.² De naturliga gränserna även av bästa slag förstärkas (»vakten vid Brenner») eller förvandlas rent av till sammanhängande fästningszoner (Maginotlinjen i Frankrike). Flyget gör emellertid gränserna i mycket illusoriska; en minst 120 km. bred gränsszon (motsvarande omkr. 4.5 km:s flyghöjd) synes för närvarande behövas för ett effektivt skydd.³ Att gränssonen, den må bestå av

¹ Se M a u l l, Frankreich (1936), sid. 37.

² Weichsels betydelse som trafikled överflyglas alltmer av den polska »koljärnvägen» genom Korridoren till Gdynia; överhuvudtaget är Gdynias grundande och utveckling ett skolexempel på tekniska och rent politiska faktorer (momentana?) övervikt över de geografiska.

³ Se v. S c h u m a c h e r a. a. sid. 134 ff. G. W. F e u s c h t e r: Probleme des Luftkriegs (1936) sid. 46 ff.

fast mark eller vatten, verkligen blivit ett gränsum i ordets egentliga betydelse (d. v. s. tredimensionellt) torde kanske slutligen böra påpekas. Den vertikala dimensionen under resp. över mark- eller vattenytan kommer på fullt allvar i betraktande, den förra genom u-båtsvapnet och fästningsverkens vitala, underjordiska delar, den senare genom flyget.

Då nu den statliga och internationella tillvaron blivit så starkt politiskt och tekniskt betonad, finns det då något spelrum för en geopolitik, som behåller sin anknytning till och fortfarande vilar på geografien, som betonar geo-elementet? Svaret måste självfallet bli jakande. Avstånden försvinna ej; de förminskas. Havet är fortfarande ett verksamt skydd, även om havsvikar och sund, ja, t. o. m. innehav upp till Östersjöns och Medelhavets storleksordning undergått en mycket betydande geopolitisk »värdeminskning». Flyget har visserligen luften till sitt element, men så länge det baseras på nuvarande teknik, är det utomordentligt och i många avseenden, bl. a. även rent politiska, beroende av marken. Inom överskådlig framtid kommer den tyngre trafiken hellre att gå till sjöss och på inre vattentrafiklederna än till lands och i luften. Gränsernas befastande förvandlar intet i det faktum, att gränsen är bunden till rummet; även Maginotlinjen är ur den synpunkt, som här är relevant, ett kulturlandskap, en geografisk faktor.

Om sålunda staten som makt, som regemente, i våra dagar griper alltmer omkring sig, och om än diktatorer mångenstädes hos sig koncentrera denna makt, så att staten mer än någonsin synes följa den enskilda mänskliga viljans bud, är den dock alltjämt bunden vid sina naturliga förutsättningar. De förändringar av politisk och teknisk natur, som här antytts, betyda ej, att geopolitiken inskränkes i sitt arbete. Stoffet blir ej mindre; det blir i någon mån nytt, och åtminstone för ögonblicket svårare att fatta och bemästra än det tidigare var. Så mycket viktigare synes det vara, att en realistisk och kritisk, på fast geografisk, historisk och statsvetenskaplig grundval vilande geopolitisk forskning bereder sig att fullfölja en makt-påliggande uppgift.

DE PRIVATANSTÄLLDAS LÖNEFÖRHÅLLANDEN

AV DR. FRITZ CRONER, LUND

Under hösten 1935 har ifrån Statistiska Institutionen i Lund igångsatts en enquête rörande tjänstemännens och de handelsanställdas ekonomiska och sociala förhållanden. Utredningen avser att ge en totalbild av tjänstemännens i enskild tjänst (de s. k. »privatanställdas») existensvillkor och på grund därav möjliggöra en sociologisk undersökning rörande detta mycket omtalade socialskikt.

Undersökningen har verkställts under aktiv medverkan av landets större tjänstemannaförbund. Undertecknad, som på professor Sven Wicksells uppdrag innehåft den närmaste ledningen av utredningen, har i samråd med nämnda förbund utarbetat ett frågeformulär, som på 4 trycksidor (folio) innehåller frågor rörande följande ämnen: personalia; faders yrke; syskonens antal och yrke; utbildning; nuvarande och tidigare anställningar (samt eventuellt arbetslöshet); nuvarande och tidigare löner; biinkomster; arbetsavtalets form och innehåll; pensionsförhållanden; försäkringar och skatteutskylder; uppsägningstid; konkurrensklausul; arbetstid och övertidsarbete; semester; väg till och från arbetsplatsen; familj (hustruns förvärvsarbete; antal barn, deras utbildning, anställningar m. m.; försörjningsplikt); bostadsförhållanden; facklig organisation samt slutligen uppgiftslämnarens sociala attityder och ideologier. Formuläret distribuerades av 13 förbund¹ till deras medlemmar och i viss utsträckning även till oorganiserade tjänstemän; dessutom efterfrågades formuläret i enstaka fall direkt hos Statistiska Institutionen. Tillhoppa distribuerades i runt tal 38.000 frågeformulär.²

Svaren inflöto till största del under första hälften av året 1936. Inalles har Statistiska Institutionen från tjänstemän i enskild tjänst

¹ Av landets stora förbund har endast Sveriges Arbetsledareförbund ej medverkat vid undersökningen.

² Rörande denna siffra se sammanställningen på sidan 330.

fått mottaga 7.433 besvarade frågeformulär, som nästan utan undantag äro väl och fullständigt ifyllda. Svarsprocentsiffran uppgår således till 19.6 %.

UNDERSÖKNINGENS REPRESENTATIVITET.

Frågan om i vilken utsträckning »Lundautredningens»¹ material kan anses vara representativt, kräver en mera ingående granskning.

1. Antalet privatanställda på de områden, som omfattats av utredningen, kan uppskattas till drygt 200.000 personer, varav (i runt tal) 23.000 industriingenjörer och verkmästare, 37.000 industrikontorsanställda, 40.000 handelskontorsanställda, 74.000 butiksanställda, 20.000 banktjänstemän och bankvaktmästare och ungefär 10.000 övriga kontorsanställda. De 7.315 användbara uppgifter, som på frågeformulären lämnats rörande löneförhållandena, utgöra således endast 3.6 % av hela antalet personer på undersökningsområdet. Denna procent kan icke anses vara särdeles representativ.

2. Antalet inkomna svar kan emellertid även jämföras med det antal tjänstemän, som mottagit institutionens frågeformulär. En tillförlitlig stödjepunkt för uppskattningen finner man i medlemsantalen hos de i utredningen medverkande förbunden. I början av år 1936 fanns inom de nämnda 13 förbunden 38.000 organiserade anställda.² Till utredningen ha från medlemmar i dessa förbund lämnats 7.030 svar rörande löneförhållanden, d. v. s. precis 19 %. En sådan siffra kunde betecknas såsom mycket tillfredsställande, om man kunde anta, att de förhållanden, som år 1936 gällde för landets organiserade tjänstemän, även skulle haft giltighet för de övriga privatanställda, så att m. a. o. de organiserade tjänstemännen visade ett slags genomsnittlig lönenivå i jämförelse med hela

¹ Så har utredningen kallats av de medverkande tjänstemannaförbunden.

² Svenska Industritjänstemannaförbundet: 5.500; Svenska Handelsarbetareförbundet: 12.000; Svenska Kontoristförbundet: 7.000; Svenska Bankmannaföreningen: 5.500; Svenska Järnvägarnas Kontorspersonalförbund: 2.000; Svenska Brukstjänstemannaföreningen: 2.000; Svenska Maskinbefälsförbundet: 2.200; Sveriges Farmaceutförbund: 1.000; Föreningen Lantbruksingenjörssassistenter, Sv. Skogsmästareförbundet, Sveriges Hovmästares Förening, Sv. Hotel-Portier-Föreningen, Sv. Lifsförsäkringsinspektörernas Riksförbund sammanräknade: 800.

kåren. Vi våga tro att ett sådant antagande skulle vara möjligt att försvara. De organiserade anställdas löner kunna i själva verket år 1936 ej ha skilt sig väsentligt från de oorganiserades, kanske med undantag av de i Svenska Handelsarbetareförbundet organiserade butiks- och kontorsanställda. De organiserades löner lågo ju ej högre än de oorganiserades, ty organisationerna hade ju knappast några löneavtal, och deras löner lågo antagligen ej heller lägre — ty då hade det ej funnits skäl för att stanna i förbundet. Det torde därför ej vara allt för riskabelt att betrakta de organiserade tjänstemännens löner såsom mer eller mindre representativa för kårens löner. Under sådana förhållanden torde det vara möjligt att mäta Lundautredningens representativitet på grundval av relationen mellan till organiserade tjänstemän utsända frågeformulär och de inkomna svaren. Utredningens genomsnittliga representativitet skulle alltså uppgå till omkring 19 %, vilket är en rätt beaktansvärd nivå.

Den på detta sätt beräknade genomsnittliga representativiteten varierar givetvis med avseende på de enskilda tjänstemannayrkena. Den får betecknas såsom utmärkt med avseende på industritjänstemän, ty ej mindre än 50 % av Svenska Industritjänstemannaförbundets medlemmar ha besvarat frågeformuläret. Den är betydligt svagare för kontorister utanför industrin och brukstjänstemän och anställda vid enskilda järnvägar (16—18 %), den är ännu mindre i fråga om banktjänstemän och detaljhandelsanställda (13 %) och apoteksanställda (9 %) och låg i fråga om maskinister och de andra ovan nämnda smärre förbunden (3—6 %).

En annan fråga är emellertid, huruvida de organiserade tjänstemännens löner, varom uppgifter inkommit, representera genomsnittsnivån inom resp. organisation, eller om det varit de lägre betalda, som i första rummet deltagit i utredningen. Denna fråga kan endast besvaras, om vi kunna jämföra våra resultat med resultaten av andra undersökningar. En jämförelse mellan de löner, som framgå dels av Lundautredningen och dels av Socialstyrelsens (opublicerade) sista löneutredning rörande de privatanställda synes emellertid, såvitt vi haft tillfälle se, visa en *vittgående överensstämmelse* i resultaten, trots att båda undersökningarna i stor utsträckning bygga på olika källor och olika stort material. I den mån, som avvikelser förekomma, ligga Lundautredningens löner ibland högre

och ibland lägre än Socialstyrelsens. Det finns således inte skäl att anta, att de i Lundautredningen ingående uppgifterna i större utsträckning lämnats från underbetalda anställda.¹

3. Statistisk representativitet är i och för sig ej någon nödvändig förutsättning för att få vetenskapligt sett betydelsefulla resultat av Lundautredningens material. Utredningens uppgift är ju i första rummet ej att göra en lönestatistik eller en arbetstidsstatistik e. d. utan att lämna en »helhetsbild» av tjänstemännens existensvillkor. Dess egentliga betydelse ligger i den sociologiska frågeställningen, som omfattar både ekonomiska och sociala och socialpsykologiska fakta. Användbarheten av ett sådant empiriskt-sociologiskt material är — till skillnad från varje egentlig statistisk undersökning — ej beroende av dess kvantitativa representativitet. Även ett i statistisk mening »orepresentativt» material kan nämligen lämna värdefulla upplysningar rörande t. ex. sambandet mellan tjänstemännens sociala härkomst och deras utbildning eller mellan dessa två sociala data och vederbörandes ställning i yrke eller också mellan ställningen eller lönenivån och de motsvarande sociala attityderna m. m. Men det är ju självklart att de sociologiska slutsatsernas vikt och heuristiska värde stiger i den mån de kunna byggas på material, som även ifrån statistiska synpunkter kan accepteras såsom typiskt.

BEARBETNING.

Bearbetningen av de inkomna uppgifterna påbörjades i januari 1937. Bearbetningens tekniska del (kortskrivning, sortering, tabellering m. m.) utföres till största del av vid Lunds Universitet inskrivna sociologiskt intresserade studenter.

De för bearbetningen erforderliga medlen ha ställts till Statistiska Institutionens förfogande genom särskilt anslag från Kgl. M:jt.

Utredningens resultat komma att efter avslutad bearbetning

¹ Det återstår att undersöka, huruvida materialet även är representativt med avseende på branschfördelningen, åldersskiktningen m. m., men dessa frågor skola ej diskuteras här. Rörande åldersfördelningen se kapitlet beträffande lönefördelningen efter ålder. Att kvinnorna äro underrepresenterade, är ju givet och även vanligt i dylika utredningar.

publiceras i bokform.¹ I och med denna uppsats avses emellertid att i förväg framlägga några tabeller rörande de privatanställdas löneförhållanden. I en följande uppsats skola arbetstidsförhållandena behandlas.

Uppgifterna avse läget i början av år 1936.

I det följande lämnas löneuppgifterna i fem korrelationer:

- 1) mellan lön, yrke och *ortsgrupper*,
- 2) mellan lön, yrke och *rörelsegrenar*,
- 3) mellan lön, yrke och *företagets storlek*,
- 4) mellan lön, yrke och *levnadsålder*,
- 5) mellan lön, yrke och *utbildning*.²

UPPGIFTERNA FÖRDELADE EFTER KÖN OCH YRKE.

Till ått börja med redovisas här materialets sammansättning efter kön och yrke. (Tabell 1). Utredningens yrkesförteckning motsvarar på alla väsentliga punkter Socialstyrelsens nya »yrkestypfördelning». Oavsett vissa smärre tillägg har en större förändring endast gjorts med avseende på codenumret 13c. Socialstyrelsens förteckning upp-tar här en grupp med följande beteckning: »föreståndare för bank-kontor på landsbygden med relativt begränsad ansvarighet och kort tjänstgöringstid». För att undvika de subjektiva bestämmelsegrunder, som förekomma i denna yrkesbeteckning och som torde lämna ganska stort utrymme för godtycke under sorteringen, har den nämnda gruppen förändrats till: »bankkamrerare, kontorschefer m. m. i alla bankfilialer (utom Stockholm, Göteborg, Malmö samt annan ort, om den är säte för bankens centralkontor)».

Med dessa 7.336 privatanställda, som alltså — med få undan-tag (se notiser till tabell 1) — lämnat uppgifter rörande sina

¹ Där skall även redogöras för undersökningens metoder och bearbetningens teknik samt för de enskilda problem, som i samband därmed voro att lösa.

² För 1936 års lönekommitté har dessutom gjorts en fördelning av materialet efter yrkesorter. Denna fördelning är emellertid mycket specialiserad och det vetenskapliga intresset för en sådan fördelning torde knappast vara stort. I övrigt har det visat sig att sambandet mellan den officiella yrkesgrupperingen och de privatanställdas löner är ganska oregelbundet och tydligt endast i fråga om de extrema yrkesgrupperna.

Tabell 1. Uppgifterna fördelade efter kön och yrke.

Coden:r	Y r k e	Män	Kvinnor	Summa
1	Tjänstemän i chefsställning	25	1	26
2	Ombudsmän i banker m. m.	6	—	6
<i>Summa A</i>	<i>Företagsledare</i>	31	1	32
4	Ingenjörer med kontors- el. laboratorie- arbete	403 ^{1 2}	—	403
5	Ritare, kopister	611 ^{3 4}	26 ⁵	637
6	Kemister, laboranter	51	10	61
6 b	Tekniska assistenter	29	—	29
7	Tidsstudiemän	29	—	29
8 a	Tidskrivare	51	3	54
8 b	Avsynare	7	—	7
8 c	Arbetsplanerare	23	—	23
<i>Summa B</i>	<i>Teknisk förvaltningspersonal</i>	1 204	39	1 243
9	Ingenjörer med arbetsledande uppgifter	113	—	113
10	Öververkmästare	46	—	46
11	Verkmästare	80 ⁶	1	81
12	Förmän	22	6 ⁷	28
<i>Summa C</i>	<i>Arbetsbefäl</i>	261	7	268
13 a	Kontors- o. avdelningschefer samt kam- rerare	409	4	413
13 b	Revisorer, direktionsskreterare m. m.	74	20	94
13 c	Kontorschefer, kamrerare m. m. i bank- filialer	123	8	131
15	Huvudkassörer	106	64 ⁸	170
16 a	Kassörer	145 ⁹	159	304
16 b	Kassakontrollanter	66	18	84
17	Huvudbokförare	65 ¹⁰	5	70
18	Bokförare	353 ¹¹	77 ¹²	430
18 b	Maskinbokhållare	10	25	35
19	Utlandskorrespondenter	54	40	94
20	Övriga korrespondenter	178 ¹³	86	264
21	Utlandsstenografer	—	20	20
22	Övriga stenografer	9	109	118
23	Maskinskrivare	12	55 ¹⁴	67
24	Fakturaskrivare	22	35	57
25	Övriga kontorister med specialiserat, självständigt arbete	466 ^{15 10}	49	515
26 a	Övriga kontorister med specialiserat, enklare arbete	345 ¹⁷	171	516
26 b	Kontorister vid enskilda järnvägar	157 ^{18 19}	—	157
27	Kontorister med mera allsidigt kontors- arbete	26	20	46
28	Kontorister utan närmare specificering	419 ²⁰	295 ^{21 22}	714
<i>Summa D</i>	<i>Merkantil förvaltningspersonal</i>	3 039	1 260	4 299
29 a	Vaktmästare	27	—	27
31	Springpojkar, springflickor	12	1	13
32	Telefonister	—	25	25
<i>Summa E</i>	<i>Vakter, bud och jämförliga</i>	39	26	65

Coden:r	Y r k e	Män	Kvinnor	Summa
33	Lagercheför	44	—	44
34 a	Lagerbokhållare	85 ²³	12 ²⁴	97
34 b	Lagerkontorister	19 ²⁵	8	27
35	Lagerförmän	47	2	49
36	Lagerbiträden	47 ^{26 27}	9	56
Summa F	Lagerpersonal	242	31	273
37	Butiksföreståndare	312 ²⁸	53 ²⁹	365
38	Förste försäljare	41	6	47
38 b	Resande och representanter	16 ³⁰	—	16
39	Butiksbiträden	365 ³¹	232 ³²	597
40	Butikskassörer	2	39	41
Summa G	Butiks- och affärsanställda	736	330	1066
41	Leg. apotekare	45 ³³	7	52
42	Farm. kand.	21	17	38
Summa H	Apoteksanställda	66	24	90
	Samtliga	5618	1718	7336

ekonomiska förhållanden, få sammanräknas följande 389 uppgiftslämnare för att få totalsumman inkomna svar (7.725)

tjänstemän utan anställning (år 1936) 64
 tjänstemän med mer än 25.000 kr. årslön * 10

¹ 1 m utan löneuppgift. ² 3 m utan åldersuppgift. ³ 1 m utan löneuppgift.
⁴ 2 m utan åldersuppgift. ⁵ 1 kv utan löneuppgift. ⁶ 1 m med lön i utländsk valuta. ⁷ 1 kv utan löneuppgift. ⁸ 1 kv utan löneuppgift. ⁹ 1 m utan åldersuppgift. ¹⁰ 1 m utan åldersuppgift. ¹¹ 1 m utan åldersuppgift. ¹² 1 kv utan åldersuppgift. ¹³ 1 m utan åldersuppgift. ¹⁴ 1 kv utan åldersuppgift. ¹⁵ 1 m utan löneuppgift. ¹⁶ 1 m med lön i utländsk valuta. ¹⁷ 3 m utan åldersuppgift. ¹⁸ 1 m utan löneuppgift. ¹⁹ 1 m utan åldersuppgift. ²⁰ 2 m utan löneuppgift. ²¹ 4 kv utan löneuppgift. ²² 1 kv utan åldersuppgift. ²³ 1 m utan åldersuppgift. ²⁴ 1 kv utan åldersuppgift. ²⁵ 1 m utan åldersuppgift. ²⁶ 1 m utan löneuppgift. ²⁷ 1 m utan åldersuppgift. ²⁸ 1 m utan åldersuppgift. ²⁹ 1 kv utan åldersuppgift. ³⁰ 1 m utan åldersuppgift. ³¹ 2 m utan löneuppgift. ³² 3 kv utan löneuppgift. ³³ 1 m utan åldersuppgift.

* I enlighet med för dylika undersökningar vanlig praxis ha tjänstemän i chefsställningar med en årsinkomst av mer än 25.000 kronor ej tagits med i bearbetningen rörande de privatanställdas ekonomiska förhållanden. Däremot komma dessa uppgifter att medtagas i den sociologiska delen. Den högsta årslön, som förekommer på de till utfredningen inlämnade svaren uppgår för övrigt till 64.000 kronor.

handelsidkare m. m. (f. d. tjänstemän)	5
pensionerade tjänstemän	18
tjänstemän i offentlig tjänst	100
uppgifter från handelsarbetare (lagerarbetare, utkörare m. m.)	182
otillräckligt ifyllda formulär	10

S:a 389

I tabell 2 lämnas en översikt över lönerna för samtliga yrkesgrupper, omfattande medianerna samt kvartilerna. Tabellen ger på detta sätt även en bild av de »normala lönevariationerna» inom de olika yrkesgrupperna. Med »lön» förstås här den sammanlagda årslönen (penninglön med samtliga eventuella tillägg och naturaförmåner). Ersättning för övertidsarbete, som utbetalats per timme övertidsarbete, har ej inräknats i årslönen. Däremot ha gratifikationerna o. dyl. — årliga engångsbelopp — medräknats. Såsom »lön» har med andra ord betraktats sådana tillgångar, som mer eller mindre regelbundet återkomma och som därför kunna ingå i tjänstemannens förhandskalkyl.¹

Oavsett företagsledarna är det de apoteksanställda som ha de högsta lönerna. Detta gäller både män och kvinnor. Deras löner äro reglerade genom kollektivavtal, som omfattar samtliga apoteksanställda. Bland den egentliga industri- och kontorspersonalen visar huvudgruppen »arbetsbefäl» de högsta lönerna, där ingenjörer med arbetsledande uppgifter komma upp till en mittlön av 7.361

¹ Även med avseende på lönen göres alltså skillnad mellan »stadigvarande» och »tillfälliga» inkomstdelar. Samma indelningsprincip kommer att användas i fråga om biinkomster. De mera oregelbundet inflytande och i förväg obestämbara inkomstdelarna, dels av övertidsarbete, dels av annat arbete, som utföres bredvid den egentliga anställningen, torde nämligen, just för denna obestämdhets skull, spela en betydligt mindre roll för tjänstemannens sociala existens än de i förväg kalkylerbara, även om extraförtjänsterna av övertidsarbetet ofta uppgå till ganska ansevärliga belopp (t. o. m. 10 % av årslönen, ibland även mer). En i huvudsak sociologiskt inriktad undersökning bör givetvis även i metodiskt avseende ta hänsyn till den olikartade funktion, som inkomstdelarna ha för inkomstagarens existensgrundval. Bortsett från detta principiella resonemang har det visat sig även i fråga om »Lundautredningens» material, att uppgifterna rörande betalning av övertidsarbete ofta äro ganska svävande och ofullständiga. Även rörande tydligen likartade förhållanden ha varierande uppgifter lämnats. Undersökningen angående löneförhållandena skulle alltså ej heller vinna i tillförlitlighet, om inkomsten av övertidsarbetet inräknades i lönen.

kronor. Verkmästaregruppen ligger naturligtvis betydligt lägre, nämligen på 4.469 kronor. Inom kontorspersonalen se vi en minskning av medianen allt efter yrkets betydelse. Den högsta manliga mittlönen (5.903 kr. för kontorschefer m. m.) ligger nästan tre gånger så högt som den lägsta (2.000 kr. för maskinskrivare). Denna differens är mindre utpräglad för kvinnorna och uppgår här endast till omkring 100 %. Revisorer, kamrers- och direktionsassistenter o. d. visa en median på något över 5.000 kronor, kassörer (alla grader sammanfattade) ha en mittlön av c:a 4.700 kronor. Bokförare däremot ligga redan betydligt lägre, nämligen på 3.500 kronor, d. v. s. på samma nivå, som de manliga korrespondenterna och stenograferna. Samlingsgruppen n:r 25 (övriga kontorister med specialiserat, självständigt arbete) ligger med avseende på lönen mellan kassörerna och bokförarna, nämligen litet över 4.200 kronor. Denna lön motsvarar också väl standarden för de yrken, som skulle samlas i denna grupp. Medianen för samlingsnumret 26a/27 ligger något högre än beloppet för de enkla maskinskrivarna (2.090 kr.). Den stora gruppen n:r 28, där sådana kontorsanställda upptagits, som ej lämnat tillräckligt noggranna uppgifter rörande yrkesställningen, visar sig innehålla — att döma efter lönenivån — kontorister med enklare arbeten, kanske några yngre korrespondenter och bokförare inräknade. Kontoristerna vid enskilda järnvägar slutligen ha en årslön av närmast 3.000 kronor i genomsnitt. Vaktmästare, kontorsbud m. m. komma upp till en mittlön av 2.600 kronor och ligga således mitt emellan lagerpersonalens (knappt 3.000 kronor) och de manliga butiksanställdas (knappt 2.400 kr.) löner. Inom butikspersonalen finner man butiksföreståndarna med en årsinkomst på knappt 3.000 kronor, medan de manliga biträdena (inklusive resande) ligga omkring 20 % lägre.

Övergå vi därefter till de kvinnliga mittlönerna, så uppvisa även här, som redan sagts, de apoteksanställda den högsta genomsnittliga årsinkomsten, nämligen 5.400 kronor. Närmast följa ej kontorsföreståndarinnorna utan de kvinnliga direktionssekreterarna, som ha 4.000 kronor, medan kontorsföreståndarinnorna endast komma upp till 3.500 kronor. Kassörskornas årslön är litet mer än 3.100 kronor, de kvinnliga bokförarnas något över 2.700 kronor, och nästan på samma nivå ligga de kvinnliga korrespondenterna och stenogra-

Tabell 2. Medianer jämte kvartiler efter yrkesgrupper.

A n t a l		Y r k e s g r u p p e r	M ä n			K v i n n o r		
män	kvinnor		undre kvartil	median	övre kvartil	undre kvartil	median	övre kvartil
32	—	A. Företagsledare (n:r 1, 2)	9.600	12.500	19.000	.	.	.
1 202	38	B. Teknisk förvaltningspersonal (n:r 4—8 c)....	2.539	3.445	4.540	1.296	1.568	1.803
		däruv:						
402	—	Ingenjörer med kontors- eller laboratoriarbete (n:r 4)	3.877	4.790	6.120	.	.	.
610	25	Ritare o. d. (n:r 5)	2.241	2.921	3.581	1.328	1.587	1.744
190	13	Kemister, arbetskontrollanter o. d. (n:r 6—8 c)	2.379	3.114	4.072	1.265	1.469	1.837
266	—	C. Arbetsbefäl (n:r 9—12).....	4.216	5.444	7.367	.	.	.
		däruv:						
113		Ingenjörer med arbetsledande uppgifter (n:r 9)....	6.099	7.361	9.400	—	—	—
153		Öververkmästare, verkmästare o. förmän (n:r 10—12)	3.555	4.469	5.529	.	.	.
3 084	1 255	D. Merkantil förvaltningspersonal (kontorspersonal) (n:r 13a—28)	2.520	3.624	5.036	1.777	2.386	3.218
		däruv:						
532	12	Kontors- och avdelningschefer samt kamrerare (n:r 13 a, 13 c)	4.247	5.903	7.756	2.751	3.500	5.506
74	20	Revisorer, direktionsskreterare m. m. (n:r 13 b) ..	3.918	5.083	6.838	3.375	4.000	4.875
317	240	Kassörer, m. m. (n:r 15, 16 a, 16 b)	3.592	4.687	5.960	2.417	3.114	3.940
428	107	Bokförare m. m. (n:r 17, 18, 18 b).....	2.666	3.551	4.439	2.092	2.732	3.509
241	255	Korrespondenter och stenografer (n:r 19—22).....	2.572	3.508	4.713	2.128	2.671	3.382
34	90	Maskinskrivare (n:r 23, 24)	1.300	2.000	2.447	1.293	1.833	2.403
464	49	Övriga kontorister med specialiserat, självständigt arbete (n:r 25)	3.513	4.259	5.353	2.265	3.219	3.985
371	191	Övriga kontorister med enklare arbete (n:r 26 a, 27)	1.300	2.090	2.680	1.081	1.523	2.128

156	—	Kontorister vid enskilda järnvägar (nr 26 b)	2.500	2.969	3.450	—	—	—
417	291	Andra kontorister utan närmare specificering (nr 28)	1.925	2.427	3.363	1.694	2.066	2.578
39	26	E. Vakter, bud- och jämföriga (nr 29—32) ..	1.820	2.646	3.688	1.293	1.800	2.315
241	31	• F. Lagerpersonal (nr 33—36)	2.360	2.971	3.678	1.312	1.672	2.140
734	327	G. Butiks- och affärsanställda (nr 37—40) ..	2.159	2.368	3.214	1.602	1.988	2.334
		däruv:						
312	53	Butiksföreståndare (nr 37)	2.570	2.953	3.458	1.821	2.292	2.679
422	274	Butiksanställda och resande (nr 38, 38 b, 39, 40) ..	1.850	2.364	2.837	1.578	1.946	2.252
66	24	H. Apoteksanställda (nr 41, 42)	4.833	8.000	9.225	4.292	5.400	6.417

ferna. De kvinnliga anställda, som ha sammanslagits i samlingsnumret 25 (kontorister med specialiserat, självständigt arbete) uppvisa en median på över 3.200 kronor, de stå alltså i kontorshierarkin väsentligt högre än de manliga anställda i samma grupp, nämligen mellan kontorsföreståndarinnor och kassörskor. Omvänt är förhållandet med de kvinnliga kontoristerna »med enklare arbeten», som representera de mest mekaniska kontorsarbetena och icke komma högre upp än till en mittlön av 1.500 kr. De kvinnor, som lämnat så föga detaljerade uppgifter rörande yrkesställningen, att de måste räknas till »övriga» (n:r 28) stå, som det visar sig, med knappt 2.100 kronor på samma punkt inom kontorshierarkin som männen i denna grupp.

Den kvinnliga personalen inom den tekniska förvaltningen ligger på en låg lönenivå. De kvinnliga ritarna ha en mittlön av ej fullt 1.600 kr., de kvinnliga laboranterna mindre än 1.500 kronor. Båda grupperna understiga således både den kvinnliga vakt-, lager- och butikspersonalens årslöner, ty flickorna bland »vakter, bud och dylika» (d. v. s. i första rummet telefonisterna) komma upp till 1.800 kronor i genomsnitt, lageranställda till knappt 1.700 och butiksanställda till nästan 2.000 kronor. Löneskillnaden mellan befordrad och icke befordrad kvinnlig butikspersonal utgör c:a 15 %.

Jämför man lönernas *dispersion* inom de olika yrkena, så visar det sig, att differenserna mellan dispersionsgraderna ej äro så stora med undantag av grupp G och i viss mån även F.

DISPERSIONSKOEFFICIENTER.¹

Yrkesgrupp	Män	Kvinnor
A	0.34	.
B	0.28	0.16
C	0.27	.
D	0.33	0.29
E	0.34	0.28
F	0.22	0.24
G	0.20	0.19
H	0.31	0.20

¹ Dispersionskoefficienten $d = \frac{Q_3 - Q_1}{Q_3 + Q_1}$ (där Q_1 är den undre kvartilen och Q_3 är den övre kvartilen).

Dispersionskoefficientens storlek är givetvis i stor utsträckning beroende av vederbörande yrkesgrupps struktur. Så är det nästan självklart, att koefficienten för merkantil förvaltningspersonal måste vara större än t. ex. för arbetsbefälet, ty den förstnämnda gruppen omfattar hela kontorshierarkin från maskinskrivarna till kontorscheferna, arbetsbefälet däremot enbart den tekniska skalan från förmännen till driftsingenjörerna. I verkligheten äro ju ej heller alla yrkesgrupper, som i vår katalog äro skilda från varandra genom stora bokstäver, avskilda från varandra på detta stela sätt. Så finnes t. ex. en livlig cirkulation från grupp E till grupp D, eller mellan F och G och slutligen från B, C och D uppåt till A. Man får därför ej fästa allt för stor vikt vid mindre storleksdifferenser mellan koefficienterna, men vissa iakttagelser kunna i varje fall med hjälp av dessa koefficienter göras även rörande befordringsmöjligheterna inom de olika yrkena. Så torde den låga koefficienten för G i första rummet vara ett uttryck för de rätt begränsade möjligheter, som finnas för befordran inom detaljhandelsyrkena. Liknande förhållanden gälla ju även lagerpersonalen (grupp F). Att koefficienten för den kvinnliga tekniska förvaltningspersonalen (B) är så låg beror på att kvinnorna här i huvudsak äro sysselsatta såsom kopister, mikroskopister, laboranter o. d., och alltså ej ha några större möjligheter att avancera. Den oväntat höga koefficienten för de manliga lönerna i E (vakter och bud) här där däremot ingenting att göra med karriären, utan är en följd av att högtbetalda bankvaktmästare här sammanslagits med vanliga kontorsbud o. d.

Tabell 2 ger också en inblick i skillnaderna mellan manliga och kvinnliga löner inom de olika yrkena. Lönerna för de kvinnliga anställda utgöra, uttryckta i procent av de manliga lönerna i samma yrkesgrupp:

i yrkesgruppen <i>Teknisk förvaltningspersonal</i>	45.5 %
ritare	54.3 %
kemister o. d.	47.2 %
<i>Merkantil förvaltningspersonal</i>	65.8 %
kontorschefer m. m.	59.3 %
direktionssekreterare m. m.	66.9 %
kassörer	68.4 %
bokförare	76.9 %

korrespondenter o. stenografer	75.8 0/0
maskinskrivare m. m.	91.6 0/0
kontorister med självständigt arbete	75.6 0/0
kontorister med enklare arbete	72.9 0/0
övriga kontorister	85.0 0/0
<i>Vakter, bud o. d.</i>	68.0 0/0
<i>Lagerpersonal</i>	56.3 0/0
<i>Butikspersonal</i>	75.4 0/0
butiksföreståndare	77.6 0/0
butiksbiträden	81.1 0/0
<i>Apoteksanställda</i>	67.5 0/0

Översikten visar rätt tydligt det kända förhållandet, att ju högre ställningen i yrket är, desto större blir skillnaden mellan de manliga och de kvinnliga lönerna i resp. yrken. Går man nedåt i förvaltningspersonalens hierarki, alltså från kontorscheferna nedåt till maskinskrivarna, så ökas de kvinnliga anställdas löner i relation till de manligas. Likadant är förhållandet t. ex. bland butikspersonalens olika grader. Men samtidigt kan en liknande tendens konstateras i förhållandet mellan de stora yrkesgrupperna: de kvinnliga lönerna visa ett större avstånd från de manliga bland den tekniska förvaltningspersonalen än bland den merkantila, och likaså är avståndet större bland kontorspersonalen än bland butikspersonalen. Den viktigaste avvikelser från denna regel utgöra de apoteksanställda; det är återigen i första rummet kollektivavtalet, som leder till att lönerna för de båda könen här i större utsträckning närmar sig varandra.

Det kan här endast antydast, att dessa differenser i relationen mellan de manliga och kvinnliga lönerna i mer eller mindre stor utsträckning även återspegla skillnader i sysselsättningens art. Detta kan uttryckas så, att ej endast lönen utan även sysselsättningen i sina detaljer utvisar större skiljaktigheter i fråga om en manlig och en kvinnlig »kontorsföreståndare» än i fråga om en manlig och en kvinnlig »maskinskrivare». Samma förklaring torde även kunna uppställas för skillnaderna mellan teknisk och merkantil förvaltningspersonal eller mellan kontorspersonal och butikspersonal; inom de tekniska yrkena torde alltså avståndet mellan de arbeten, som i regel utföras av männen å ena sidan och kvinnorna å andra, vara större än hos kontorspersonalen och ännu mycket större än hos

Tabell 3. Medianer efter ortsg grupper och yrkesgrupper.

Medianer i antal kr.

O r t s g r u p p e r	A.		B.		C.		D.		E.		F.		G.		H.		Antal löneuppgifter inom ortsggruppen
	män	kv.	män	kv.	män	kv.	män	kv.	män	kv.	män	kv.	män	kv.	män	kv.	
1. Stockholm	3.925	1.656	5.139	3.935	2.921	2.812	1.687	3.036	2.125	3.806	2.600	7.250	1.317				
2. Göteborg	3.500	1.906	5.167	3.872	2.221	4.083	3.812	4.000	2.050	8.750	7.083	749					
3. Malmö	3.222	5.000	3.533	2.062	3.250	2.125	3.393	2.071	8.750	275							
4. Städer med 30.000—100.000 inv.	3.271	4.750	3.472	2.135	2.562	1.917	2.958	1.575	3.112	2.125	8.750	1.100					
<i>Norra Sverige:</i>																	
5. Orter med 5.000—30.000 inv.	4.750	4.167	4.389	2.250	2.875	2.844	2.125	169									
6. Orter med mindre än 5.000 inv.	4.500	6.500	4.250	2.750	3.750	2.781	1.625	251									
7. Landskommuner	5.000	5.000	4.375	2.417	33												
<i>Mellersta Sverige:</i>																	
8. Orter med 5.000—30.000 inv.	3.220	1.500	6.125	3.218	1.797	3.031	2.656	1.818	7.750	846							
9. Orter med mindre än 5.000 inv.	3.659	1.375	6.875	3.537	1.956	3.083	2.504	1.900	5.250	1.221							
10. Landskommuner	4.550	5.750	3.433	2.500	2.250	2.325	1.542	239									
<i>Södra Sverige:</i>																	
11. Orter med 5.000—30.000 inv.	3.347	5.583	3.485	1.732	2.375	2.636	1.937	8.250	565								
12. Orter med mindre än 5.000 inv.	2.875	5.250	3.478	2.411	2.167	2.114	1.729	386									
13. Landskommuner	2.500	4.750	3.512	2.250	2.042	164											
Hela riket	12.500	3.445	1.568	5.444	3.624	2.386	2.646	1.800	2.970	1.672	2.623	1.988	8.000	5.400	7.315		

A: Företagsledare. B: Teknisk förvaltningspersonal. C: Arbetsbefäl. D: Merkantil förvaltningspersonal. E: Vakter, bud o. d.
 F: Lagerpersonal. G: Butikspersonal. H: Apoteksanställda.

butikspersonalen. Dessa differenser illustreras på ett övertygande sätt även genom skillnaderna både i åldersfördelningen och i utbildningen inom resp. yrkesgrupper (se nedan).

FÖRDELNING EFTER ORTSGRUPPER OCH YRKESGRUPPER.

I tabell 3 redovisas lönenivån i samband med vissa geografiska förhållanden. Fördelningen har gjorts dels efter arbetsortens storlek, dels efter dess geografiska läge. Av tabellen framgår, att materialets spridning över rikets olika delar är ganska oregelbunden. Slutsatser böra alltså här dragas med största försiktighet.

I det stora hela synes tendensen vara den, att lönen i de större städerna (fr. o. m. 30.000 invånare och mera) varierar med stadens storlek. Landets norra delar synas däremot inta en särställning. Trots det relativt begränsade antal uppgifter, som föreligga från Norra Sverige, torde det knappast vara möjligt att uppfatta lönekonstellationen inom yrkesgrupperna B och D samt i viss mån även inom C och F såsom en tillfällighet. Därtill synes oss företeelsen i fråga vara för regelbunden. Tabellen visar nämligen, att de manliga lönerna i Norra Sverige i fråga om teknisk förvaltningspersonal, merkantil förvaltningspersonal samt lagerpersonal (i mindre orter) ligga över storstadsnivån. Denna speciella löneförhöjning i landets norra delar förklaras enligt de till utredningen inkomna uppgifterna genom s. k. »kallortstillägg» eller liknande extraförmåner, som ganska regelbundet synas åtnjutas av tjänstemännen i dessa landsdelar. Förvånansvärt är emellertid, att dessa tillägg äro så stora att de kunna höja Norra Sveriges mittlöner över Stockholms. Frågan torde vara tillräckligt intressant för att i sinom tid efterprövas på grundval av mera talrika uppgifter.¹ Rörande förhål-

¹ I det enda fallet, där materialet räcker till att beräkna jämförbara kvartiler — nämligen i fråga om yrkesgruppen D — visa sig följande »normala lönevariationer»:

Stockholm	2694—6361; median: 3935
Göteborg.....	2682—5410; median: 3872
Malmö.....	2475—4648; median: 3533.

landet mellan Mellersta och Södra Sverige lämna våra uppgifter ej några tydliga upplysningar. I fråga om grupperna B, C och E kunde kanske emellertid den slutsatsen dras, att lönerna i landets mellersta delar ligga något högre än i landets södra delar.

FÖRDELNING EFTER RÖRELSEGRENAR OCH YRKESGRUPPER.

Lundautredningens lönematerial har vidare uppdelats efter 11 näringsgrenar. Rörelsegrenen »industri» har ytterligare indelats i 12 särskilda industrigrenar. I nedanstående tabell 4 redovisas mittlönerna för de enskilda huvudyrkessgrupperna samt de »normala lönevariationerna» (undre och övre kvartil). Till fördelningsmetoden får i korthet anmärkas följande:

Inom näringsgren II, »industri», ha alla företag, som ej entydigt kunnat inordnas under någon av rubrikerna IIa till IIk eller IIm förts till II l, »kombinerade företag». Detta gäller i första rummet ett stort antal bruksföretag, såsom Stora Kopparberg, Boxholm, Strömsholm, Sunds Bruk, Uddeholm, Hellefors m. fl. Till IV »Kooperativ grosshandel» ha förts Kooperativa Förbundets centralkontor i Stockholm och förbundets distriktskontor på vissa centralpunkter i landet. Däremot ha konsumtionsföreningarna med sina anläggningar (och därmed hela deras personal) förts till X, »Kooperativ detaljhandel», medan de till Kooperativa Förbundet anslutna industri-

Norra Sverige:

orter med mindre än 5000 invånare	3137—5919; median: 4389
orter med mer än 5000 invånare	3031—5788; median: 4250.

Det synes alltså i första rummet vara den undre kvartilen, som ligger över storstadsnivån. Man kunde ju också mycket väl föreställa sig att de nämnda extratilläggen i Norra Sverige framför allt inverka på de lägre lönerna, då de lägst betalda lönetagarna ej skulle vara i stånd att utan dessa tillägg täcka de särskilda utgifter som landets norra delar i följd av temperaturförhållandena m. m. kräva av sina invånare. I samma riktning tyder också det förhållandet att den lägsta löneklassen inom D-gruppen, (mindre än 2.000:—) är starkt representerad i Stockholm (11 %), Göteborg (12 %), Malmö (15 %), men endast förekommer i liten utsträckning i Norra Sverige (1 % resp. 6 %).

företag, försäkringsföretag, m. m. räknats till vederbörande rörelsegren. I de — sällsynta — fall, där ett företag samtidigt bedriver både grosshandel och detaljhandel eller både produktion och detaljhandel, har den anställde räknats till den rörelsegren, som han faktiskt tillhör på grund av sitt arbetes karaktär. Så förekomma t. ex. vissa större bagerier, som både producera och sälja sina produkter i egna affärer. Här har en arbetsledare på själva bageriet räknats till II f (livsmedelsindustri), däremot ett biträde i en av företagets butiker till IX (privat detaljhandel). XI: »övriga företag», innehåller alla de företag, institutioner m. m., som ej kunnat inordnas i någon av de 10 andra rörelsegrenarna.

De kvinnliga anställdas löner redovisas för sig själva endast i de fall, där ett större antal kvinnor förekommer i vederbörande yrkesgrupp.

Topplönerna inom varje yrkesgrupp ha utmärkts genom särskild stil. I gruppen »Teknisk förvaltningspersonal» ha två siffror framhävts, ty medianen för rörelsegren III (grosshandel) gäller endast 4 personer (offertingenjörer, o. d., som äro anställda vid grosshandelsfirmor). Av tabellen framgår tydligt, att det framför allt är bankerna (V) och bruksföretag (II l), som ligga i tåten med avseende på tjänstemannayrkenas löner. I grupp G har inom branschen II sammanförts 10 industrianställda resande; så förklaras också det relativt höga beloppet för medianen. Det kan diskuteras, om dessa resande ej hellre borde räknas till gruppen D. Efter de uppgifter, som lämnats från deras sida, har det emellertid ansetts vara mera plausibelt att rubricera dem såsom affärsanställda. Märklig är den låga mittlönen för kontorspersonalen inom textil- och beklädnadsindustrin (II g) och inom gummi- och läderindustrin (II h). Särskilt den sistnämnda industrin visar en synnerligen låg undre kvartil och en begränsad spridning uppåt. Det återstår att undersöka, om denna lönespridning framkallats av materialets specifika sammansättning. Det bör överhuvudtaget anmärkas, att representativiteten i denna tabell varierar starkt. Tillfälligheter torde alltså spela en ganska stor roll.

Enligt våra uppgifter är lönenivån inom *jord- och skogsbruket* låg, medan kontorspersonalen inom denna näringsgren åtnjuter löner, som ligga över riksdeltal. Inom industrin finner man stora skillnader allt efter industribranschen. Näringsgrenen »indu-

stri» uppvisar för lagerpersonal och för butiks- och affärsanställda (resande!) högre löner än de, som gälla »samtliga rörelsegrenar». Den normala lönevariationen för den tekniska förvaltningspersonalen inom industrin är 2459—4478 kronor. Det kan tilläggas att över 13 % i denna grupp ha en årslön, som understiger 2.000 kronor, medan 3 % komma upp till över 8.000 kronor. För det industriella arbetsbefälet utgör den normala lönevariationen 4487—8138 kronor. 4 % av denna yrkesgrupp understiga 2.000 kronor, däremot åtnjuta över 26 % mer än 8.000 kronor och 20 % mer än 9.000 kronor årligen. Vårt material uppvisar för övrigt i fråga om arbetsbefälet inom samfärdseln (utom järnvägarna) en anmärkningsvärd koncentration av lönerna omkring mittlönen: denna uppgår till 5.039 kronor, den normala lönevariationen ligger inom gränserna 4.178—5.639 kronor och endast 5 % av hela antalet här redovisade anställda ha mindre än 3.500 kronor och lika många mer än 7.500 kronor. För hela riket äro de motsvarande siffrorna: median 5.444, undre kvartil 4.216, övre kvartil 7.367, medan 13,5 % ha en lägre inkomst än 3.500 och nästan 24 % en högre lön än 7.500 kronor. I fråga om den manliga kontorspersonalen ligger som sagt medianen inom hela industrin några procent under riksnedeltalet. Av tabellen framgår att detta i första rummet beror på de låga löner, som uppgivits av de anställda inom dels textilindustrin och dels läder- och gummiindustrin, men även den starkt representerade järn- och maskinindustrin ligger något under riksnedeltal. Detta tal överskrides i rätt betydande utsträckning av jord- och stenindustrin och av kraft- och belysningsföretag (den sistnämnda siffran gäller emellertid endast 5 personer). Närmare 18 % av alla manliga industrikontorsanställda ha en lägre årslön än 2.000 kronor och endast knappt 5 % överstiga 8.000 kronor. Inom *grosshandeln* visar den manliga kontorspersonalen en ganska jämn spridning över hela löneskalan. Hela dess nivå ligger under riksgenomsnitt. Här är procentsiffran på de anställda, som ha mindre än 2.000: — årslön, den högsta inom hela yrkesgruppen, nämligen närmast 22 %. Däremot överskrider mittlönen för den *kooperativa grosshandeln* medianen för hela riket med omkring 14 % och lönespridningen är ganska jämn; ingen löneuppgift ligger lägre än 2.500 kronor. *Banktjänstemännen* visa sig som sagt även i vårt material vara kontoristyrkenas elit. Medianen uppgår till

nästan 5.200 kronor eller till mer än 42 % över mittlönen för hela gruppen. Den normala lönevariationen är 3.568—6.899 kronor. Mindre än 3 % av alla uppgifter ligger under 2.000 kronor och 13 % över 8.000 kronor. Nästan hälften av samtliga löneuppgifter rör sig inom gränserna 3.000 till 6.000 kronor. *Försäkringsväsendet* är endast svagt representerat i utredningens material. Medianen (4.500 kronor) torde ligga på en för låg nivå i jämförelse med de faktiska förhållandena. Den normala lönevariationen är den största inom hela materialet: 2.712 till 8.089 kronor, representerande de kvalitativt vitt skilda befattningar, som anträffas inom försäkringsföretagen. De yttersta gränserna äro här synnerligen starkt representerade: 13 % ha en årslön, som ligger under 2.000 kronor, och ej mindre än 16 % komma upp till över 9.000 kronor. Kontorspersonalen vid de *enskilda järnvägarna* har sina löner och arbetsförhållanden reglerade genom kollektivavtal. Deras mittlön håller sig över industrin och i närheten av riksmedeltalet. Den övre kvartilen (4.463 kr.) motsvarar i det närmaste industrins, däremot är spridningen nedåt starkt begränsad: den undre kvartilen (2.904) överträffas endast av banktjänstemännens och av den kooperativa kontorspersonalens, som ju liksom järnvägskontoristerna har en kollektiv löne-reglering. Med enbart 2 % löneuppgifter under 2.000 kronor intar järnvägskontoristerna den mest gynnsamma positionen bland hela kontorspersonalen och överträffar t. o. m. banktjänstemännen. Med avseende på kontoristerna vid de *övrige trafikrättningarna* redovisas en ej obetydligt högre mittlön (3.893), men ej mindre än drygt 18 % av dessa understiga 2.000 kronor och en enda uppgift har ingått rörande en lön över 8.000 kronor. Situationen inom den *enskilda detaljhandeln* framställes genom våra uppgifter såsom mindre gynnsam. Medianen är knappt 3.300 kronor, den normala lönevariationen ligger mellan 2.365 och 4.159 kronor. Spridningen uppåt är alltså svag. En uppgift förekommer över 8.000 kronor, 8.5 % har en lägre inkomst än 2.000 kronor. Medianen för *konsumtionsföreningarnas* kontorister ligger 10 % över den enskilda detaljhandeln; den normala lönevariationen är 3.100 till 4.125 och visar således uppåt samma begränsning, som gäller för den förstnämnda näringsgrenen, men synes nedåt vara begränsad i större grad. Endast 1 uppgift förekommer med lön under 2.000: —. De övriga närings-

grenarnas median håller sig på rikssiffran med en förminskad spridning uppåt och nedåt.

I fråga om de kvinnliga kontoristernas löner må framhållas, att industrimedianen även här underskrider mittlönen för hela riket. Här förekommer vidare en beaktansvärd låg mittlön för järn- och maskinindustrin, där 11 % av alla uppgifter har en mindre årslön än 1.000 kronor (emot knappt 4 % för hela riket); 1 % kommer över 5.000 kronor (emot knappt 3 % för hela riket). I fråga om de kvinnliga bankanställda, för vilka redovisas en toppnivå bland de kvinnliga kontoristerna med avseende på både medianen och kvartilerna, kan tilläggas, att ingen av dem kommer under 1.000 kronor men mer än 6 % över 5.000 kronor. Mittlönen för kvinnliga kontorister håller sig i övrigt över riksmedeltalet — utom inom bankerna — inom enskild och kooperativ grosshandel, försäkringsföretag, samfärdsel och »övriga företag». Inom industrin är det pappersindustrin, livsmedelsindustrin samt läder- och gummiindustrin, som ha högre mittlöner än hela riket.

Det torde icke vara nödvändigt att lämna särskilda kommentarer till de återstående få uppgifterna inom yrkesgrupperna E till G. Inom gruppen butiks- och affärsanställda redovisas en högre median för manlig personal i konsumtionsföreningars butiker än i enskilda butiker, medan förhållandet är omvänt i fråga om kvinnliga biträden. Här får man emellertid ta hänsyn till att antalet uppgifter från dessa två rörelsegrenar är olika stort.

FÖRDELNING EFTER FÖRETAGETS STORLEK OCH YRKESGRUPPER.

Fördelningen av löneuppgifterna efter företagets storlek har berett en rad särskilda svårigheter. Detta gäller framför allt själva fördelningsprincipen. Det finns ju icke något allmänt eller erkänt mått i fråga om företagsstorleken. Storleksgränserna få alltså bestämmas godtyckligt. Vidare bör en sådan fördelning innehålla mer än två storleksklasser; annars är det oundvikligt att de mest heterogena företag sammanblandas inom en klass. Medeltal för

löner, som beräknas på grundval av dylika blandningar, äro givetvis intetsägande.

Vår bearbetning har begränsat sig till en fördelning efter tre storleksklasser, som kallats »storföretag», »medelstora företag» och »småföretag». Såsom »mått» för företagets storlek har valts totalantalet anställda vid resp. företag, d. v. s. antalet arbetare *plus* tjänstemän. Därvid ha gränserna fastställts på följande sätt:

- storleksklass 1: »storföretag» med minst 500 arbetare plus tjänstemän
- » 2: »medelstora företag» med 11—499 arbetare plus tjänstemän
- » 3: »småföretag» med 1—10 arbetare plus tjänstemän.

Beträffande bankerna har gränsen för »småföretag» flyttats upp till inklusive 20 anställda. Där stort aktiekapital, särskilda tekniska betingelser o. d. givit anledning att anta att högre rationalisering förelegat har gränsen för storföretagen justerats nedåt. Där antalet anställda ej uppgivits av uppslagsböcker m. m. ha följande hjälpsynpunkter vid fördelningen kommit till användning: företagets årliga produktionsvärde resp. omsättning, vidare dess aktiekapital, i vissa fall (rörande smärre handelsföretag) även den taxerade inkomsten. Sparbanker och försäkringsföretag ha klassificerats efter insättningar resp. försäkringsbestånd. I rörelsegren XI (övriga företag) ha företagen i regel förts till storleksklass 2. Spridningstabellernas huvudinnehåll sammanfattas i tabell 5, som lämnar uppgifter rörande median och kvartiler i 7 yrkesgrupper.

Tendensen i tabellen torde vara ganska entydig: *lönenivån står i positiv korrelation till företagets storlek*. Denna tendens kommer här ovan tydligare till uttryck för männens vidkommande än för kvinnornas. De ojämnheter, som i detta avseende även förekomma i fråga om manliga löner — i grupp B rörande småföretag och i grupp D rörande medelstora företag — torde finna sin förklaring i materialets sammansättning. Huruvida samma förklaring även kan användas med avseende på de större avvikelser från den nämnda tendensen, som de kvinnliga lönerna visa, är vanskligt att säga. Det kunde nämligen tänkas, att småföretagen, resp. de medelstora före-

tagen använda underbetald kvinnlig arbetskraft på kontoren m. m. i mindre utsträckning än storföretagen.

De nämnda frågorna kunde emellertid endast besvaras på ett mera tillförlitligt sätt genom en särskild lönestatistisk undersökning, som uttryckligen syftade till dessa problemställningar. Detta gäller även den skillnad, som den tekniska förvaltningspersonalens löner enligt tabell 5 uppvisa i jämförelse med alla andra yrkesgrupper. Den tekniska förvaltningspersonalen (grupp B) röjer nämligen knappast något inflytande från företagsstorleken på lönerna eller på de normala lönevariationerna. Medianen inom storföretag är 3.482 kronor, inom medelstora företag 3.382 kronor, inom småföretag 4.000 kronor. Kvartilerna inom storföretag äro 2.608 resp. 4.524 kronor och hålla sig på samma nivå inom de andra storleksklasserna. Däremot äro de manliga lönerna i alla andra yrkesgrupper lägre i medelstora företag än i storföretag (bortsett från den ovan nämnda oregelbundenheten i grupp D) och ännu lägre i småföretag. Denna lönenivåsänkning i samband med minskad företagsstorlek gäller både medellönen och kvartilerna, och den visar sig dessutom även i fråga om de extrema löneklasserna. Så förekomma tekniska förvaltningstjänstemän med mindre än 2.000 kronor i årslön inom storföretag i en utsträckning av 9 %, inom medelstora företag 15 %, medan antalet högst betalda (8.000: — och mer) uppgår till knappt 4 % inom storföretag, däremot endast till drygt 2 % inom medelstora företag. I fråga om arbetsbefälet äro dessa procentsiffror följande:

tjänstemän med mindre än 2.000 kr.:		
	i storföretag	knappt 2 %
	i medelstora företag	» 4 %
tjänstemän med mer än 8.000 kr.:		
	i storföretag	drygt 23 %
	i medelstora företag	14 %
Rörande merkantil förvaltningspersonal finna vi följande siffror:		
tjänstemän med mindre än 2.000 kr.:		
	i storföretag	13.5 %
	i småföretag	22.5 %

tjänstemän med mer än 8.000 kr.:		
	i storföretag	drygt 5 %
	i småföretag	3 %.
Lagerpersonalen visar följande siffror:		
med mindre än 2.000 kr.:		
	i storföretag	9 %
	i medelstora företag	13 %
med mer än 5.000 kr.	i storföretag	9 %
	i medelstora företag	3 %
och slutligen butikspersonalen:		
med mindre än 2.000 kr.:		
	i storföretag	knappt 2 %
	i medelstora företag	16 %
	i småföretag	34 %
med mer än 5.000 kr.:	i storföretag	19 %
	i medelstora företag	2 %
	i småföretag	1 %.

FÖRDELNING EFTER LEVNADSÅLDER OCH YRKESGRUPPER.

Åldersfördelningen inom de olika yrkesgrupperna har gjorts efter 12 åldersklasser. Åldersklasserna omfatta i regeln 5 levnadsår vardera; endast i fråga om de yngsta åldrarna (t. o. m. 20 år) har en mindre klasstorlek valts för att få en bättre inblick i löneförändringarna under de första anställningsåren. Dessa yngsta åldrar äro emellertid mycket svagt representerade.

Nedanstående tabell 6 ger en summarisk överblick över åldersfördelningen i Lundautredningens material i jämförelse med uppgifterna rörande åldersfördelningen i vissa tjänstemannayrken enligt folkräkningen år 1920.

Sammanställningen visar i fråga om de manliga uppgifterna, att de lägsta och de högsta åldrarna givetvis äro starkt underrepresenterade i vårt material. Däremot torde siffrorna för de mellersta åldersklasserna icke kunna betecknas såsom orimliga. Fördelningen i dessa de viktigaste klasserna är visserligen präglad av den starka representationen, som industritjänstemännen fått inom materialet, men i det stora hela kan man väl acceptera utredningens åldersför-

Tabell 6.

M ä n.

Ålders- klass	Lunda- utredning	Fördelning enl. 1920 års folkräkning för				
		industri- kontorister	ingenjörer o. verkmästare	handels- kontorister	bank- tjänstemän	butiks- personal
< 15	—	0.3	—	0.1	—	0.9
15—20	2.9	15.4	0.3	12.1	7.5	32.1
20—25	16.2	19.9	6.5	18.2	19.2	30.4
25—30	22.0	18.6	14.7	18.4	18.3	17.0
30—40	33.0	23.7	34.2	26.4	25.0	13.0
40—50	17.3	11.9	24.7	13.3	14.8	4.0
50—60	7.3	6.6	13.3	7.5	8.5	1.8
> 60	1.3	3.6	6.3	4.0	6.7	0.8

K v i n n o r.

Ålders- klass	Lunda- utredning	Fördelning enl. 1920 års folkräkning för			
		industri- kontorister	handels- kontorister	bank- och försäkrings- personal	butiks- personal
< 15	—	0.2	0.1	—	0.3
15—20	9.1	21.1	21.0	14.4	24.5
20—25	28.5	29.9	28.7	31.6	29.3
25—30	24.4	17.7	19.5	18.1	18.9
30—40	22.4	18.6	18.7	19.5	17.4
40—50	11.1	8.4	7.5	9.9	6.3
50—60	4.0	3.3	3.4	5.1	2.4
> 60	0.5	0.8	1.1	1.4	0.9

delning (i fråga om männen) såsom icke missvisande. Synnerligen viktigt synes oss vara att de högre åldersklasserna (fr. o. m. 40 t. o. m. 60 år) icke äro underrepresenterade. Detta ger en större säkerhet åt de slutsatser, som eventuellt kunna dras ifråga om sambandet mellan löneutveckling och stigande ålder. Kvinnornas fördelning på de olika åldersklasserna är mindre gynnsam. Emellertid håller sig även här t. ex. åldersklassen 20—25 år nästan precis på folkräkningens nivå och åldersklassen 30—40 år i dess närhet. Åldersklasserna 25—30 år samt 40—60 år äro i viss mån överrepresenterade på bekostnad av de yngsta och de äldsta. Men denna differens är icke så stor att den kan äventyra materialets brukbarhet.

Sambandet mellan ålder och lön redovisas i följande tabell 7.

Sammanhanget mellan levnadsåldern och lönen är tydligt. Lönen stiger i tabell 7 till en toppnivå, som i regel ligger mellan det 45:te och 55:te levnadsåret, därefter faller den mer eller mindre hastigt. Toppnivån ligger i olika åldersklasser i de enskilda yrkesgrupperna.

Av tabellen framgår även, hur stora skillnaderna äro mellan begynnelselöner inom de olika yrkena. Enligt vårt material har således en 19—20-årig tjänsteman inom den tekniska förvaltningspersonalen närmare 1.500 kronor, däremot inom den merkantila förvaltningspersonalen knappt 1.250 kronor, inom lagerpersonalen 1.200 och inom butikspersonalen 1.320 kronor. De två yrkesgrupper, som kräva en långvarig praktisk resp. teoretisk utbildning, nämligen arbetsbefälet och apoteksanställda, visa »begynnelselöner» på 4.100 resp. drygt 4.300 kronor (mellan 26 och 30 år). En fullvuxen och antagligen i regel gift tjänsteman, som överskridit sitt 30:de levnadsår, har i årslön (i medeltal):

inom den tekniska förvaltningspersonalen	3.750 kronor	
» arbetsbefälet	4.428	»
» den merkantila förvaltningspersonalen	3.707	»
» gruppen vakter och bud	2.875	»
» lagerpersonalen	3.167	»
» butikspersonalen	2.949	»
» gruppen apoteksanställda	8.500	»

Lönedifferenserna för en kvinnlig anställd på t. ex. 26—30 år äro betydligt mindre utpräglade.

De manliga lönerna för teknisk förvaltningspersonal (B) visa två toppunkter: därav gäller emellertid medianen för över 60 år gamla endast 11 ingenjörer. För arbetsbefälet ligger toppunkten redan mellan 41 och 45 år,¹ för merkantil förvaltningspersonal mellan 51 och 55 år. Yrkesgrupperna E till H förekomma alls icke eller endast i mycket ringa utsträckning i levnadsåldrar över 50 år. De äldre och jämförelsevis högtbetalda männen i yrkesgruppen G äro till största delen resande. Tabell 7 visar även, hur starkt åldersför-

¹ Detta torde i första rummet bero på att de högre åldersklasserna bland ingenjörer med arbetsledande uppgifter äro underrepresenterade i vårt material. Andelen av över 40 år gamla i denna grupp uppgår till 28 %, däremot t. ex. hos kontorschefer och kamrerare (n:r 13a och 13c) till 50 % och hos verkmästare (n:r 10—12) till 44 %.

delningen varierar inom de enskilda yrkesgrupperna. Så koncentreras kvinnorna inom den tekniska förvaltningspersonalen i huvudsak på de tre åldersklasserna mellan 21 och 35 år, däremot förekomma kvinnorna bland merkantil förvaltningspersonal eller bland butikspersonal i samma åldersklasser som männen, om även i växlande proportion. Så utgöra t. ex. de yngsta och de äldsta åldersklasserna inom dessa tre huvudgrupper:

i % av yrkesgruppen	t. o. m. 25 år		äldre än 45 år	
	män	kvinnor	män	kvinnor
teknisk förvaltningspersonal	21.5	60.6	9.0	—
merkantil förvaltningspersonal	18.0	35.6	19.1	10.6
butikspersonal	27.5	41.2	3.3	3.3

Inom den tekniska förvaltningspersonalen äro mer än 60 % av samtliga kvinnliga anställda ej äldre än 25 år. Kvinnor över 45 år förekomma icke. Den kvinnliga arbetskraften synes alltså här i stor utsträckning vara begränsad till de mera tekniska hjälparbetena.

Inom den merkantila förvaltningspersonalen är storleksdifferensen mellan de båda könen i yngsta åldersklasser betydligt mindre, och nästan 11 % av alla kvinnor äro här över 45 år gamla. Bland butikspersonalen slutligen är procentsiffran för de båda könen äldsta åldersklasser lika stor; differensen mellan de yngsta åldrarna håller sig här på samma nivå som inom den merkantila förvaltningspersonalen.

Tabell 7 visar dessutom också, att medianen inom de olika yrkesgrupperna stiger med ojämna mellanrum från åldersklass till åldersklass. Inom B-gruppen finnes den största mediandifferensen mellan den fjärde (21—25 år) och femte (25—30 år) samt mellan den femte (25—30 år) och sjätte (31—35 år) åldersklassen. Inom D-gruppen äro likaså differenserna mellan de nämnda klasserna de största, men skillnaderna mellan klass 3 (19—20 år) och 4 (21—25 år) samt mellan klass 6 (31—35 år) och 7 (36—40 år) äro nästan lika stora. De största förändringarna inom C-gruppen däremot förekomma betydligt senare, nämligen mellan den sjunde (36—40 år) och den åttonde (41—45 år) åldersklassen. Butikspersonalens median slutligen ökas kraftigast från den tredje (19—20 år) till den fjärde (21—25 år) åldersklassen.

Det är kanske intressant att litet närmare gå in på de differenser,

som tabellen uppvisar i fråga om de båda könens löneförändringar i samband med åldern. Sättes t. ex. i D-gruppen (merkantil förvaltningspersonal) lönen för åldersklass 2 (17—18 år) = 100, så förändras medianerna på följande sätt.

åldersklass	män	kvinnor
19—20	139	110
21—25	228	169
26—30	321	220
31—35	412	261
36—40	499	289
41—45	571	325
46—50	568	345
51—55	581	399
56—60	544	353
mer än 60	521	467

De kvinnliga lönerna stiga alltså mycket långsammare än de manliga och komma aldrig så högt upp som dessa. Höjdpunkten ligger för båda könen mellan 51 och 55 år (siffran rörande över 60 år gamla kvinnor kan negligeras).

Tabell 7 ger dessutom en inblick i den grad, i vilken de »normala lönevariationerna» ökas med stigande ålder. Som det visar sig, sker lönevariationernas höjning med stigande ålder ej i samma utsträckning inom alla yrkesgrupper. I de yrken, där särskilda krav ställas i fråga om teoretiska och praktiska kunskaper, blir avståndet mellan de båda kvartilerna med stigande ålder större än i de yrken, där arbetsrutinen spelar en större roll.

FÖRDELNING EFTER UTBILDNING OCH YRKESGRUPPER.

I fråga om fördelningen efter utbildningen ha två huvudsynpunkter kommit till användning, nämligen dels skolutbildningen och dels yrkesutbildningen.

Med avseende på hottenskoleutbildningen har materialet uppdelats i 6 (för flickor 7) skoltyper: folkskola, högre folkskola, (för flickor: åttaårigt flickläroverk), realskola (utan avgångsexamen), realskoleexamen, gymnasium (utan studentexamen) och slutligen studentexa-

men. Yrkesutbildningen har analyserats med utgångspunkt från dessa bottenkoletyper, d. v. s. så att varje skoltyp underindelats i tre yrkesutbildningstyper, nämligen a) utan vidare utbildning, b) med vidare utbildning vid sidan av anställning och c) med vidare utbildning på fack- och högskolor. Lönerna ha sedan satts i korrelation till dessa skol- och yrkesutbildningstyper.

De följande två tabellerna sammanställa uppgifterna fördelade efter yrkesgrupper samt efter dels skolutbildning (tab. 8), dels yrkesutbildning (tab. 9).

Tabell 9. De privatanställdas yrkesutbildning efter yrkesgrupper.

Yrkesgrupp	Utan vidare utbildn.		Med utbildn. vid sidan av anställn.		Med utbildn. på fack- o. högskolor		Samtliga	
	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.	m.	kv.
A. Företagsledare	5	—	7	—	19	1	31	1
B. Teknisk förvaltningspersonal	51	14	199	13	950	5	1.200	32
C. Ingenjörer med arbetsled. uppgift	2	—	9	—	102	—	113	—
Verkmästare o. förmän ..	15	4	24	—	108	2	147	6
D. Kontorschefer o. kamrerare	142	5	163	2	224	2	529	9
Övrig merkantil förvaltningspersonal	513	280	1.031	498	946	440	2.490	1.218
E. Vakter, bud o. d.	15	11	20	8	3	7	38	26
F. Lagerpersonal	68	12	124	14	44	5	236	31
G. Butiks- o. affärsanställda	127	176	508	104	84	26	719	306
Summa	938	502	2.085	639	2.480	488	5.503	1.629

De två raderna på slutet av tabell 8 avse sådana uppgiftslämnare, vilka ha besvarat frågorna angående yrkesutbildningen, däremot ej frågan angående skolutbildningen.

Skolutbildningstabellen visar följande: den *enkla folkskolan* är den vanligaste skoltypen för den manliga butikspersonalen samt för vakter, bud o. dyl., den spelar en utslagsgivande roll även för den kvinnliga butikspersonalen. *Högre folkskola* förekommer oftast hos den kvinnliga lagerpersonalen. Det åttaklassiga *flickläroverket* är mest företrätt bland den kvinnliga merkantila förvaltningspersonalen. Några klasser på *realskolan* äro som bottenkoltyp lika ofta förekommande bland företagsledare, manlig kontorspersonal och manlig lagerpersonal; *realskoleexamen* spelar den största rollen för

teknisk förvaltningspersonal och är också mycket viktig för manlig kontorspersonal. *Gymnasium* (utan studentexamen) är ej utan betydelse för arbetsbefäl och för manlig kontorspersonal. *Studentexamen* är starkast representerad bland de ledande tjänstemännen (bortsett från apoteksanställda, som ju alla ha avlagt studentexamen).

Ta vi samtliga i denna del av undersökningen ingående tjänstemän så visar det sig att 40 % av männen och 35 % av kvinnorna ha enkel folkskola som bottenskoleutbildning. Räkna vi till dessa även de, som genomgått högre folkskola, så komma vi upp till knappt 45 % i fråga om männen och 49 % i fråga om kvinnorna. Vi kunna således konstatera, att nära nog hälften av de tjänstemän, som lämnat svar till Lundautredningen, börjat sin karriär med folkskoleutbildning. I denna hälft står kvinnornas utbildning, som vi sett, på en ej obetydligt högre nivå än männens, ty 14 % av dem och endast 4 % av männen ha ju genomgått högre folkskolan. I fråga om männen redovisas vidare i tabell 8 som näst största skoltypsgrupp »avlagd realskoleexamen»: drygt 28 % av de manliga tjänstemännen tillhöra denna grupp. Därefter följa »studenter» med knappt 14 % och »realister» utan avgångsexamen med drygt 10 %. Utbildning på gymnasier (utan studentexamen) spelar endast liten roll (3 %). Å kvinnornas sida följer däremot som näst största grupp flickläroverk med 22 % och tätt därefter realskoleexamen med 20 %. Studentexamen bland de kvinnliga anställda är ganska sällsynt (4,5 %), ännu mindre är den roll, som realskola utan examen (3 %) och gymnasium utan studentexamen (1 %) spela.

Om vi sammanfatta dessa siffror i 3 »grader», så få vi följande intressanta resultat:

	män	kvinnor
»lägre» skolutbildning (enkel folkskola)	40 %	35 %
»mellangrad» (högre folkskola, realskola, flickläroverk)	43 %	60 %
»högre» skolutbildning	17 %	5 %.

Männen dominera alltså på de båda extremerna, medan kvinnornas skolutbildning i större grad koncentreras omkring ett mellangradsstadium.

Tabell 8 ger vidare möjlighet att undersöka, på vilket sätt yrkesutbildningen påbygges de olika bottenskoletyperna och vilka skillnader som i detta avseende förekomma inom yrkesgrupperna. Vi skola här ej närmare gå in på denna fråga, som överskrider ramen för denna uppsats. Det skall endast nämnas, att — i fråga om männen — fullkomlig brist på vidare yrkesutbildning oftast kombineras med enkel folkskoleutbildning, men även utbildning vid sidan av anställningen (d. v. s. aftonskolor, korrespondenskurser m. m.) är starkast företrädd i samband med denna skoltyp. Den högsta grad av yrkesutbildning, nämligen utbildningen på fack- och högskolor, spelar relativt sett den största rollen bland dem, som avlagt studentexamen. Även rörande detta förhållande mellan skoltyp och yrkesutbildningstyp uppvisar tabellen några intressanta variationer efter yrkesgrupperna.

Det sätt, på vilket de tre nämnda yrkesutbildningstyperna fördelas på yrkesgrupperna, redovisas i tabell 9. De apoteksanställda ha här icke medtagits, ty deras enhetliga skol- och yrkesutbildning framgår ju tillräckligt klart av tabell 8.

Av de i tabell 9 upptagna 5.503 männen äro 17 % »utan vidare utbildning», 38 % med utbildning vid sidan av anställningen och 45 % med utbildning på fack- och högskolor. I fråga om kvinnorna konstateras en ganska jämn fördelning av materialet på de tre yrkesutbildningstyperna, med en viss övervikt i den grupp, som fått sin yrkesutbildning vid sidan av anställningen. Variationerna allt efter yrkesgruppen äro naturligtvis stora. Anmärkningsvärt är, att det finns 5 anställda företagsledare (av 32), som uppge sig ej ha någon särskild yrkesutbildning. Utbildning på fack- och högskolor är viktigast för arbetsledande ingenjörer (90 %), därefter för teknisk förvaltningspersonal (79 %) och verkmästare (73 %). För den merkantila förvaltningspersonalen i mellangradsställningar och i lägre ställningar är utbildningen vid sidan av anställningen viktigare än utbildningen på fack- och högskolor (41 % gentemot 38 %). De butiksanställda utgöra den grupp, där utbildningen vid sidan av anställningen visar den största procentuella andelen av alla yrken, nämligen 71 %. De hittills nämnda siffrorna gälla manliga anställda. I fråga om kvinnornas yrkesutbildning kan framhållas, att utbildning vid sidan av anställning och utbildning på fack- och högskolor

äro nästan lika betydelsefulla för de kvinnliga kontoristerna (41 % resp. 36 %), medan butiksanställda utan varje särskild yrkesutbildning bilda den största gruppen inom sin yrkesgrupp (58 %). Hos de sistnämnda anställda förekommer utbildning vid sidan av anställning hos 34 % av uppgiftslämnarna.

I de nedanstående tabellerna 10 och 11 visas vidare på vilket sätt lönerna kombineras med de olika utbildningstyperna.

För att börja med korrelationen mellan de manliga lönerna och skolutbildningstyperna, så framgår av tabell 10, att sambandet mellan lönenivån och skoltypens »grad» är ganska svagt. Enbart med avseende på studentexamen kan man säga, att de, som avlagt denna examen, även ha den högsta mittlönen i vederbörande yrkesgrupp. Men även detta gäller icke undantagslöst: inom lagerpersonalen ligga de, som genomgått högre folkskola, i fråga om mittlönen — men ej i fråga om kvartilerna! — över »studenterna». Inom de övriga yrkena är emellertid »studenternas» försprång tydligt. Mittlönen uppgår således för företagsledare med studentexamen till 16.200 kronor (gentemot en mittlön av 12.000 kronor för hela denna yrkesgrupp), för teknisk förvaltningspersonal till 4.708 kronor (hela gruppen: 3.484 kronor), för ingenjörer med arbetsledande uppgifter till 8.750 kronor (hela gruppen: 7.250 kronor), för verkmästare till 5.750 kronor (hela gruppen: 4.583 kronor), och för övrig merkantil förvaltningspersonal till 4.191 kronor (hela gruppen: 3.346 kronor). Vakter, bud o. d. samt butikspersonal förekomma icke med studentexamen. Å andra sidan ha emellertid männen med enkel folkskoleutbildning icke de lägsta lönerna inom resp. yrkesgruppen. Det visar sig rentav, att de, som endast genomgått enkel folkskola, icke ha de lägsta grupplönerna i någon yrkesgrupp (om vi bortse från butikspersonalen). De lägsta mittlönerna inom yrkesgruppen förekomma bland företagsledare hos dem, som avlagt realskoleexamen, bland teknisk förvaltningspersonal, arbetsledande ingenjörer, verkmästare samt hela kontorspersonalen hos dem, som genomgått högre folkskola, och slutligen bland lagerpersonalen hos dem, som avlagt realskoleexamen. Skillnaderna i skolgruppernas ålderssammansättning spela antagligen en ganska stor roll bland de faktorer, som torde ha framkallat de nämnda lönedifferenserna. Så är t. ex. medelåldern för arbetsledande ingenjörer med folkskoleutbildning 47 år (mittlön:

6.833 kronor), för samma grupp med realskoleexamen däremot 38 år (mittlön: 6.000 kronor). Dessa förhållanden komma senare att undersökas mera ingående. I varje fall framgår av ovannämnda uppgifter, att lönenivån i största utsträckning bestämmes av andra faktorer än själva bottenskoleutbildningen.

Däremot blir sammanhanget mellan utbildning och lön mycket tydligare, när vi jämföra lönenivån med yrkesutbildningstypen. Ta vi först lönebeloppen inom summakolumnen i tabell 10, så kunna vi säga, att mittlönen i regeln stiger i samma mån, som nivån för yrkesutbildningen höjes. Lönenivån brukar m. a. o. vara högre för dem, som överhuvudtaget åtnjutit någon vidare utbildning efter avslutad skolutbildning, än för dem, som ej fått någon speciell yrkesutbildning. I flertalet yrkesgrupper stiger lönerna i direkt samband med yrkesutbildningstypen, d. v. s. är högre för dem, som haft särskild utbildning vid sidan av anställning än för dem, som ej haft någon sådan, och är högst för dem, som haft särskild utbildning på fack- resp. högskolor. Detta förhållande gäller emellertid ej undantagslöst, och i detta sammanhang visa sig många anmärkningsvärda variationer, när man närmare går in på tabellens detaljuppgifter. Så förekommer t. ex. ganska ofta det förhållandet, att mittlönen är lägre för dem, som haft utbildning vid sidan av anställningen, än för de anställda utan varje särskild yrkesutbildning. Detta gäller t. ex. gruppen »kontorschefer och kamrerare» (slutsumman) eller inom den tekniska förvaltningspersonalen i fråga om dem, som genomgått högre folkskola eller realskola, eller i fråga om butikspersonal med realskoleutbildning m. m. Sådana oregelbundenheter kunna bero på tillfälligheter i materialets sammansättning eller också på åldersdifferenser. Denna lägre lön för utbildningstypen »vid sidan av anställning» kunde emellertid även tänkas återspegla situationen hos dem, som med hjälp av aftonkurser m. m. försöka höja en låg arbetslön. Vi skulle alltså m. a. o. inom den nämnda utbildningstypen finna ett relativt större antal underbetalda anställda, vilkas försök att medelst särskild utbildning vid sidan av anställningen driva upp sina löner ännu icke haft framgång.

Sambandet med utbildningen är ej heller fullständigt entydigt i fråga om de »normala lönevariationerna». Skolutbildningen spelar visserligen någon roll för den övre kvartilens nivå, men det är icke

alltid så, att ju högre skoltypen är, desto större är lönespridningen eller desto högre den övre kvartilen. Och i fråga om yrkesutbildningens olika grader visar tabellen återigen viktiga skillnader med avseende på yrkesgrupperna (jfr t. ex. verkmästare med folkskoleutbildning med teknisk förvaltningspersonal inom samma skoltyp).

Övergå vi slutligen till kvinnornas löner i samband med utbildningen (tabell 11), så finna vi här liknande förhållanden som i fråga om männens löner. Ej heller i tabell 11 spelar den egentliga skolutbildningen någon större roll för lönenivån. Detta gäller i varje fall skalan fr. o. m. folkskola t. o. m. gymnasium. Studentexamen förekommer endast inom yrkesgruppen »merkantil förvaltningspersonal». De (42) kvinnor, som redovisas inom denna skoltyp, ha också de högsta medlönerna både med avseende på gruppen och på samtliga kvinnliga anställda överhuvudtaget. Medlönen för de kvinnor, som förekomma inom yrkesgrupperna »vakter och bud», »lagerpersonal» och »butikspersonal», visar också en sänkning av lönen i fråga om dem, som haft utbildning vid sidan av anställning. Därmed blir det allt mindre sannolikt, att detta förhållande enbart skulle bero på tillfälligheter i själva materialet. Bortsett från lagerpersonalen, där kvinnorna nästan utan undantag förekomma med enkel folkskoleutbildning, ligga lönerna för dem, som ej haft någon yrkesutbildning, under medeltalet för yrkesgruppen. Denna differens är störst med avseende på de kvinnliga kontoristerna. Deras medlön (för hela gruppen) uppgår till 2.393 kronor, medan medianen för kontorister utan varje yrkesutbildning är 13 % lägre, nämligen 2.086 kronor. Även medlönerna för de kvinnor, som endast åtnjutit yrkesutbildning vid sidan av anställningen, understiga vanligen yrkesgruppens median. Det kan slutligen i fråga om de kvinnliga lönerna iakttas, att de lägre kvartilerna stiga med större regelbundenhet än hos männen i samband med stigande yrkesutbildningsnivå. Detta kan kanske även uttryckas så, att det är de lägre betalda kvinnliga anställda, för vilka en förbättrad yrkesutbildning betyder mest i löneavseende.

»NORDISKT KONUNGAVAL»

AV PROF. EM. ELIS WADSTEIN, RÅSUNDA

Under ovanstående rubrik har S. Tunberg¹ framhållit vissa av A. Taranger² i en uppsats »Om kongevalg i Norge i sagatiden» behandlade omständigheter såsom spridande ett »klart ljus . . . över grannlandet Sveriges motsvarande förhållanden». »Liksom i Norge», säger Tunberg,³ »har (i Sverige) 'envåldskonungadömet', 'rikskonungadömet' framgått ur de territoriella små konungadömena eller småväldena överhuvudtaget genom ett de olika landsdelarnas mer eller mindre frivilliga erkännande. Konungen 'över allt riket' får sin hyllning och ger sina eder och löften på de ting av skiftande beskaffenhet, vilka uppbära de ursprungliga folkenheternas ännu levande självbestämmningsrätt.» Tunberg fortsätter: »Eriks gatans gåta löses utan rest i dessa historiska faktas belysning. Den 'Erik', varom det här är fråga, är den svenske 'envåldskonungen', den svenske 'en-härskaren', vilken, liksom den norske rikspretendenten på landens ting söker vinna konungamyndigheten 'över allt riket'. 'Erik' är *ein-rikr*; den förklaringens riktighet torde ej längre kunna med något som helst skäl bestridas.»

De av Tunberg framhållna parallellerna äro visserligen av intresse (men kanske mera för det norska än för det svenska konungavalets historia). Något nytt, som belyser och »utan rest» löser någon ännu ouppklarad fråga i det svenska rikskonungadömet historia, meddela de emellertid icke. Att rikskonungadömet i Sverige framgått ur territoriella småkonungadömen, har ju förut varit klart och otvivelaktigt för den svenska historieforskningen. Att den av uppsvearna utsedde konungen gav sina eder samt fick sin hyllning (: blev »dömd till konung») å de olika landstingen, och att han, sedan detta skett å alla föreskrivna ting, fick konungamyndighet

¹ I Nordisk Tidskrift 1935.

² I (Norsk) Historisk Tidskrift 1934.

³ Anf. arb. sid. 44.

»över allt riket» (: var »lagligen kommen till land och rike»), har man också förut vetat. Huvudfrågan rörande eriksgatan, frågan om ändamålet med denna rundfärd, är ju ävenledes förut klarlagd genom de bestämmelser i de gamla lagarna, som stadga, vad som skulle ske å eriksgatutingen.¹

Den mindre viktiga frågan rörande eriksgatan, frågan om härledningen av det i resans namn ingående ordet *erik-*, löses icke genom de av prof. Tunberg framhållna norska förhållandena. Vad beträffar förklaringen av detta ord ur **ein-rikr*, så är denna fortfarande mycket osäker. Denna osäkerhet ligger däri, att någon etymologisk motsvarighet till ett **ein-rikr* med betydelsen »en(sam)härs-kare» icke kunnat säkert påvisas, varken i svenskan eller i något annat språk² (något simplex *rikr* med betydelsen »härs-kare» är icke heller påvisat från något nordiskt språk). Att namnet *Erik* skulle vara en sådan motsvarighet, är endast ett mycket osäkert antagande. Har detta namn utgått ur ett **ein-rik-*, kan sista leden säkrare härledas ur det faktiskt förefintliga adjektivet fsv. *riker*, fvn. *rikr* »mäktig, rik», och *ein-* kan stå i förstärkande betydelse, så att namnet egentligen skulle ha betytt »ena(stående) mäktig (el. rik)».³ Det finnes emellertid en annan, säkrare grundad härledning av förleden i namnet *Erik*. Enligt denna⁴ återgår nämnda led på det adverb, som i fornsvenskan har formerna *e*, *æ* (stundom *a*), i fornvästnordiskan *ei*, *ey*, *é*, *é* (alla ur urgerm. *aiw-*) och som betyder »alltid»; *Erik* skulle sålunda egentligen betyda »alltid mäktig (el. rik)». Denna härledning har ett avsevärt stöd däri, att namnets förled uppvisar alla de olika vokalisationer (utom *a*), som nämnda adverb före-

¹ Se av E. Wadstein i Historisk Tidskrift 1899, sid. 117 ff., och i Statsvetenskaplig Tidskrift 1934, sid. 195 ff., samt av Tunberg anf. arb. sid. 35 ff. avtryckta bestämmelser.

² I forntyskan finnes ett namn *Ainrich*, *Einrih* etc., men det är ovisst, vad detta haft för grundform och ursprunglig betydelse; se E. Förstemann, Alt-deutsches Namenbuch I under AGIN och AIN.

³ Se beträffande det förstärkande *ein-* vissa av de hos J. Grimm, Deutsche Grammatik II (1878) sid. 930 f. anförda sammansättningarna med denna förled. I fråga om dylikt *ein-* hänvisar S. Bugge, Kuhns Zeitschrift f. vergleich. Sprachforsch. III, sid. 27, till fvn. *einka* (= »synderlig»); jfr ock fvn. *eina* = »overordentligen, særdeles».

⁴ Jfr F. Tamm, Etymol. svensk ordbok, och F. Jónsson, Norsk-isl. kultur- o. sprogforh., sid. 291.

ter. I fornsvenskan finnas jämte den där vanliga namnformen *E-rik-* även *Æ-rik-* och den till fvn. *Ey-rik-* svarande formen *Ö-rik*.¹ Fornvästnordiskan uppvisar jämte den där vanliga formen *Ei-rik-* även former med *Ey-*, *E-* (mycket ofta) och *Æ*.² Härledningen av namnet ur nämnda adverb och *-rik* har också stöd däri, att motsvarigheter till en sådan bildning föreligga i andra germanska namnformer.³

Då förklaringen av det i *eriksgata* ingående *erik-* som »en-härskare» är baserad på en hypotetisk form, vartill någon säker, till form och betydelse stämmande motsvarighet icke kunnat påvisas från något språk, kan den ingalunda betecknas som obestriddligen riktig (jfr Tunbergs ovan anförda uttalande). Till en obestriddligen säker härledning av detta *erik-* kommer man kanske aldrig, åtminstone ej på grundval av det material, som nu står till buds. Man får nog i detta fall, liksom i fråga om så många andra etymologiskt dunkla ord, nöja sig med en relativt säker härledning.

Jämför man nu förklaringen av *eriksgata* som »en(sam)härskarestrått» med tolkningen av ordet som »edsvärjarestrått», så passar den förstnämnda betydelsen icke så fullkomligt som den sistnämnda. »En(sam)härskare», konung över allt riket, var den av uppsvearna utsedde konungen icke, då han red eriksgata. Först då rundfärden till de olika »landen» var fullbordad enligt stadgad procedur, var han »lagligen kommen till land och rike». Betydelsen »edsvärjarestrått»⁴ passar däremot till punkt och pricka. Enligt gamla tydliga vittnesbörd⁵ skulle eriksgatan företagas för att konungen och lands-

¹ Se M. F. Lundgren, Svenska personnamn från medeltiden, i Svenska landsmålen X: 7.

² Se E. H. Lind, Norsk-isl. dopnamn från medeltiden, Uppsala 1905—15.

Enligt Lind, som håller före, att namnet Erik uppkommit ur **ein-rikr*, skulle växlingen *Ei-:Ey-* (fsv. *E-:Ö-*) i namnet bero på inverkan från andra namn, vilkas förled återgår på det ovan nämnda adverbet. Men *Erik* kan ju lika väl som dessa namn innehålla detta adverb.

³ Se Förstemann anf. arb. under AIVA och jfr M. Schönfeld, Wörterbuch altgerm. Personen- und Völkernamen, Heidelberg 1911, sid. 83 f. under *Evarix*.

⁴ Jfr sv. *giljarestrått*, *giljarfärd*.

⁵ Se Wadstein, Statsv. Tidskr. 1934, sid. 199 f.

inbyggarna (ursprungligen, såsom äldre Västgötalagen visar, endast konungen) skulle å de olika landstingen svärja vissa eder.

Även om »en(sam)härskarestråt» skulle nödtorftligen passa på eriksgatan, så har dock tolkningen »edsvärjarestråt» mera för sig. Såsom baserad på ett faktiskt existerande fornsvenskt ord: *eprikiā* (i ljudlagsenlig form *erikiā*, som enligt *ja*-stamsböjning i genit. sing. skall heta *eriks*) med faktisk betydelse »edgärds-män», är denna tolkning mycket fastare grundad och därför vida säkrare än den förstnämnda, som är baserad på ett både till form och betydelse endast hypotetiskt *einrikr*.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Var landshövdingen-militärbefälhavaren på Gotland generalguvernör i regeringsformens mening? Med frihetstidens båda regeringsformer kommo uttryckliga förbud mot generalguvernörsämbeten inom riket. 1772 års revolution betecknade här som eljest en återgång till tidigare rådande förhållanden, i det att detta ämbete ånyo medgavs, om »besynnerliga omständigheter därtill föranleda». Det svar på grundval av detta stadgande, som Toll förordnades till generalguvernör i Skåne 1801, vilket förordnande omedelbart efter revolutionen upphävdes (26 mars). Med 1809 års regeringsform kom åter ett bestämt förbud: »Ingen generalguvernör inom riket må hädanefter förordnas.» (§ 46.) Och närmast föregående mening stadgar till yttermera visso, att landet skall förbli under den »vanliga» lantregeringen. Med generalguvernör måste man enligt grundlagskommentatorerna förstå en ämbetsman, som i sin hand förenar den högsta civila (förvaltande) myndigheten och den militära befälsrätten inom ett område.¹ Till denna uppfattning ledes man även genom ett beaktande av den tidigare utvecklingen. Däremot kan namnet generalguvernör icke anses avgörande. Men intet hinder kan enligt grundlagsstadgandet anses föreligga för att en militär utövar civila förvaltningsbefogenheter. Ej heller att landshövdingar förlänas militära funktioner av olika slag, men väl högsta befälet inom ett visst område. Den ende grundlagskommentatorn, som vederligen förfäktat motsatsen, är Hagman. Utan motivering förklarar han, att icke något hinder får anses föreligga för att en landshövding erhåller det militära befälet i sitt län.² Hans ståndpunkts innebörd måste bli, att förbudet i stadgandet förlorar all reell innebörd, vilken konsekvens är ytterst misstänkt, när det gäller lagtolkning. Detta, så mycket mer som t. ex. R. F. 1634 uttryckligen stadgade möjlighet för konungen att förlåna landshövdingar militär myndighet av antytt slag (§§ 27—29, 33—34), vilket den nuvarande R. F. ej alls gör. Hagmans påstående är endast förståeligt med hänsyn till den praxis, som knutits till § 46, vilken han ensam bland grundlagskommentatorerna berör.

Vid regeringsformens stadfästade synes av rikets alla landshövdingar blott två jämväl ha utövat militärt befäl. Detta förhållande upphörde mycket snart beträffande landshövdingarna i Kalmar och Göteborg. Annorlunda på Gotland; där hade en dylik förening av befogenheterna ständigt varit bruklig. Sedan 1787 fun-

¹ Malmgren, Sveriges grundlagar (1937) s. 58 not 2 till § 46. Reuterskiöld, Sveriges grundlagar (1934) s. 81 anm. 1 till § 46—47.

² Sveriges grundlagar (1902) s. 106.

gerade amiral Rajalin som Gotlands landshövding och militärbefälhavare, och den 22 augusti 1810 utnämndes amiral Cederström till hans efterträdare i båda hänseendena. Genom ett frivilligt avtal mellan kronan och Gotlands befolkning, som stadfästes 1811 och vars genomförande blev Cederströms väsentliga uppgift, upprättades på Gotland en krigsstyrka med allmän värnplikt som grundval, känd under namnet Gotlands nationalbeväring, mot att gotlänningarna befriades från all annan krigstjänst på fasta landet. Varje vapenförman var skyldig att deltaga från 18 till 50 år och i händelse av krig även under de följande tio åren såsom biträde vid fältarbeten.

Föreningen av länets högsta förvaltande civilmyndighet och den militära befälsrätten innebar ju konfliktstoff av olika slag. Möjligheten av att i vissa fall appellera till den civila myndigheten t. ex. i fråga om inskrivningsärenden förlorade all betydelse. Under den tid, som övningarna pågingo, var resultatet, att större delen av landskapets manliga befolkning lydde under krigslagarna, vilket ytterligare accentuerade befogenheternas koncentration i en hand. Inför den förefintliga organisationen måste man fråga, om inte t. ex. bestämmelserna i strafflagen om stillande av uppror måste ha tätt sig skäligen egendomliga med deras framhävande av den civila makten gentemot den militära, som i princip ej äger initiativet. § 33 i 1841 års inkvarteringsförordning för städerna lyder som följer: »Förmenar klaganden sig vara av befälhavaren uppehållen eller förnekad sin rätt, anmäles målet hos landshövdingen, som då har att vidtaga den laga åtgärd omständigheterna fordra.» 1855 års landshövdingeinstruktion § 18 (motsvarande 1734 års p. 7 och den nuvarande § 13) räknade upp en hel rad befogenheter, som tillkommo landshövdingen i militärt hänseende, varibland kan nämnas, att han ägde att tillse, »att på de ställen, varest fästningar äro, eller läger och möten hållas, eller eljest då militärstyrka är samlad, länets innebyggare icke, emot vad stadgat är, skadas eller hindras uti sin hantering eller näring, eller på annat sätt förfördelas, varutinnan det åligger vederbörande militärbefälhavare att lämna kungl. maj:ts befallningshavande allt möjligt försteg».¹ Ett faktiskt åtskiljande kom dock till stånd, om landshövdingen-militärbefälhavaren icke var i tjänst: som landshövding måste han ersättas av landssekreteraren och landskamreraren tillhopa, som militärbefälhavare av den i militärbefälet närmaste.²

Från och med 1815 års riksdag framfördes regelbundet i riksdagen kritik mot kostnaden för Gotlands nationalbeväring, främst naturligtvis från bondeståndet. Först vid 1844—45 års riksdag synes dock ett förslag framlagts om befogenheternas åtskiljande. Motiönären, Romin från Gotland, förebragte ingen som helst motivering.³

¹ Se Reuterskiöld, Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt I s. 99. (1914.)

² En närmare undersökning av dessa förhållanden måste ju till huvudkälla få länskungörelserna. Kungl. Bibliotekets serie av dessa börjar dock först med år 1862, varför undersökningen i detta hänseende måste utföras i Visby.

³ Bondeståndets protokoll III s. 318.

Det egentliga skälet torde ha varit, att man på Gotland menade, att länets intressen till förfång för dess utveckling eftersattes, när landshövdingen var militär, och icke, i varje fall icke i första hand, kunde förväntas att med större intresse syssla med länets ekonomiska och andra angelägenheter, vartill erforderlig tid också kunde sägas saknas, då de båda var för sig tillräckligt arbetstyngda befattningarna uppehölls av en och samma man. Härtill kom några åtgärder, som framför allt fr. o. m. 1860-talet mötte skarp opposition från befolkningens sida, och av vilka en, vars laglighet i högsta grad var anfäktbar, endast möjliggjordes genom befogenheternas förening.¹ Vid 1859—60 års riksdag förnyades motionen av Svebilius från Gotland med motivering, att det rådande förhållandet var grundlagsstridigt.² Uppskov föreslogs dock av motionären till den dåvarande landshövdingen-militärbefälhavarens avgång. Allmänna besvär- och ekonomiutskottet hänvisade i sitt yttrande till öns utsatta militära läge, som påbjöde organisationen, och att några olägenheter icke försports. Vad rättsfrågan beträffar hävdade utskottet helt allmänt, att förhållandena på Gotland icke voro jämförbara med generalguvernörsämbetet i R. F. § 46.³ När frågan vid följande riksdag återupptogs av samme motionär, framträdde utskottet för första gången med en motivering för sin ståndpunkt ifråga om förhållandets grundlagsenlighet. (Se nedan.) Medveten om svagheten i sin argumentering i detta hänseende betonade utskottet vidare, att det icke kunde ordnas så, att länsstyrelsen skulle kunna upphäva militärbefälhavarens beslut, ett förslag som utskottet i ena ögonblicket tillvitar motionären för att i det nästa vara tvingat att medge, att denne i själva verket aldrig åsyftat någonting dylikt. Betydelsen ur rättssäkerhetens synpunkt ligger ju nämligen icke alls i en instansordning i detta konkreta fall utan i att de omstridda befogenheterna äro fördelade på skilda händer, vilket utgör den väsentliga garantien. Utskottets sista argument var, att förhållandena på Gotland icke alls voro jämförbara med riket i övrigt.⁴ I utlåtande över en motion av Julius Mankell vid 1870 års riksdag vidrörde andra kammarens 2:a tillfälliga utskott över huvud taget ej alls rättsfrågan.⁵ Även motionären berörde den ytterst flyktigt. Motionen bifölls i andra kammaren men avlogs i den första. En förnyad motion av Kolmodin från Gotland 1873 framförde i största korthet blott en ren lämplighetssynpunkt.⁶ Motionens formulering föranledde denna gång remiss till statsutskottet, och när kamrarna ånyo stannade i skiljaktiga beslut gick frågan till gemensam votering, där den visserligen föll, men majoriteten var blott på tre röster. Enligt en uppgift vid följande riksdag skulle första kammarens avvisande hållning vara dikterad

¹ Se härom K. Lindwall, Striden om »Guvernörskapet på Gotland» 1858—1874. (Gotlands Allehanda 1931 nr 211 och 213—214.)

² Bondeståndets protokoll II s. 478 ff.

³ ABEU nr 136 s. 11.

⁴ ABEU nr 58, 99.

⁵ Mot. A. K. nr 104. A. K:s TU nr 21.

⁶ Nr 6 s. 15 f.

av att den ansåg, att förslaget borde utgå från k. m:t.¹ K. m:t fann nu tiden vara inne att företaga åtskiljandet. Detta år avled den dåvarande landshövdingen-militärbefälhavaren, varefter ny landshövding utnämndes, medan en särskild militärbefälhavare blev tillförordnad. Vid 1874 års riksdag begärdes och erhöles anslag för den sistnämnde. Ännu på 1890-talet märktes dock efterdyningar i form av beslut i andra kammaren om tillägg till R. F. § 46 med förbud för landshövdingar att inneha militärt befäl, vilket första kammaren ej biträdde. Konstitutionsutskottet ansåg numera, att frågan var av den vikt, »att säkerhet bör beredas mot möjlig återgång till ett missbruk i vår administration, som det kostat så mycken möda att få faktiskt avskaffat».²

Vad rättsfrågan beträffar finnes det egentligen blott tvenne uttalanden av något intresse. Riksarkivarie Nordström var synnerligen irriterad över frågans väckande och hänvisade till att den »förekommit vid en och annan riksdag förut och även varit föremål för behandling inom konstitutionsutskottet, som likväl icke funnit anmärkningarna grundade . . . Men, såsom man ser, vill man icke desto mindre därtill återkomma oaktat det mer än en gång blivit ådagalagt, att den på Gottland organiserade styrelsen är något helt annat än de forna generalguvernörsämbetena, vilkas återinförande är i 46 § regeringsformen förbjudet». Nordströms följande argumentering är mer än tvivelaktig. »Generalguvernören hade icke, den tid sådana funnos, såsom sådan militärbefälet sig uppdraget. Hade han ett sådant, var detta allmänt till följd av ett särskilt mandat, var emot[!] generalguvernörskapet vanligen omfattade flera hövdingedömen eller län. Återupprättandet av sådana höga ämbeten är i grundlagen förbjudet.»³ Vad det första har med sakfrågan att göra är svårt att inse. Fortsättningen synes ge vid handen, att Nordström vill låta myndighetens utsträckande till områden större än ett län vara kriterium på generalguvernörskap och därmed dess grundlagsstridighet. Samma formella kriterium på begreppet generalguvernör återfinnes i Nordisk Familjebok, i det att generalguvernör nämnes såsom »utövare av den högsta militära och civila myndigheten inom ett större område (*flera landskap, flera gouvernement*)» trots att artikeln omnämner generalguvernör för t. ex. Bremen och Verden.⁴ Den lärde rättshistorikern ville ytterligare göra gällande, att generalguvernörerna voro höga civila ämbetsmän, som endast genom särskilt uppdrag erhöles militär myndighet. Den enda skillnaden han då kan finna gentemot Gotland blir återigen myndighetsområdets omfattning, vars ovannämnda bestämning han dock till slut själv icke betecknar som undantagslöst förekommande. Måhända är det denna argumenterings hållbarhet, som förklarar den intensitet, var-

¹ Andra kammarens protokoll 1874 II s. 106.

² K. U. nr 2 s. 4.

³ Prästeståndets protokoll 1859/60 VII s. 356. Därifrån även följande citat.

⁴ 2:a uppl. bd 10 s. 715 f. Artikeln är skriven av Westrin; uppgiften går igen i samtliga svenska uppslagsböcker.

med Nordström hävdar konstitutionsutskottets och riksdagens auktoritet i frågan. Emedan konstitutionsutskottet icke hade funnit skäl att upptaga frågan som anmärkning, stämplas motionen som saknande grund, »ty den tolkning grundlagarne av rikets ständer själva, efter prövning, i ett eller annat avseende erhållit, måste regeringen få anse såsom ett bindande prejudicat. Eljest upphör all säkerhet och fasthet uti dess åtgärder». På samma sätt argumenterade vid 1862/63 års riksdag Hierta: »Jag tror ej, att man nu behöver strida om den frågan särskilt, huruvida ifrågavarande befattning är ett generalguvernörskap eller icke; jag för min del ville snarare antaga, att så ej är förhållandet, emedan om detta ämbete så länge funnits å Gotland, hade konstitutionsutskottet varsnat detsamma. Då så ej skett, ledes jag därav till den övertygelsen, att här ej förefinnes något generalguvernörskap.»¹ Vid denna riksdag tog sig allmänna besvärsoch ekonomiutskottet före att motivera grundlagsenligheten genom en jämförelse med instruktionen av år 1801 för Toll, »den siste generalguvernören i vårt land».² Utskottet påpekade, att domare- och åklagareväsendet underställdes Toll jämte tullförvaltningen och bestämmanderätten över kronomagasinerna, »och när han anlände till residentsstad, upphörde landshövdingens funktioner, vilka av honom övertogs». Vidare underströks att han vid sin sida icke hade någon ansvarig rådgivare utan blott antog en sekreterare, vars bibehållande helt ankom på generalguvernörens förtroende. I konsekvens med dessa påpekanden hävdade också utskottet mycket riktigt, att i detta fall var egentligen förbudet i R. F. § 46 överflödigt. Visserligen omfattade icke Tolls myndighet det kyrkliga området, men den var i alla fall så pass oförenlig med R. F. 1809, att förbudet var onödigt, då ju redan bestämmelsen om den »vanliga» lantregeringen fanns. Här slår alltså utskottet in på den linjen, att de forna generalguvernörernas befogenheter och särskilt då dens, varemot R. F. § 46 i första hand ansågs rikta sig, varit så pass omfattande, att den i jämförelse därmed ringa befogenheten på Gotland icke skulle kunna falla under stadgandet. Utskottets påpekande, att Tolls generalguvernörskap redan fränsett förbudet i § 46 måste anses oförenligt med R. F., borde väl snarast lett dess uppmärksamhet på den nära till hands liggande möjligheten, att förbudet i R. F. § 46 riktar sig mot en befogenhet av lägre dignitet än den, som faller under Tolls speciella fullmakt.

Den här refererade och kritiserade diskussionen går, som synes, vid sidan av saken. Kärnpunkten ligger givetvis i möjligheten av en materiell bestämning av begreppet generalguvernör. Om man däremot begränsar sig till formella kriterier, återstår givetvis ingenting annat än att fastslå, att varje kompetens av här berörda slag är tillåtlig, så länge som dess bärare ej för titeln generalguvernör. Därmed står man inför en uppluckring av grundlagsstadgandet, som gör dess förbud praktiskt sett betydelselöst. Nordströms for-

¹ Borgarståndets protokoll 1862/63 II s. 541.

² ABEU nr 58 s. 6 f.

mella kriterium, myndighetsområdets storlek, är rent historiskt så pass tvivelaktigt, att det måste fränkännas varje värde för grundlagsställets tolkning. Den historiska utvecklingen ger i stället tydligt vid handen, att det funnits ett materiellt kriterium på generalguvernör, att man hela tiden haft ett bestämt problem i ögonsikte: förenandet av högsta civil förvaltande myndighet och militär befälsrätt inom ett område. I 1635 års landshövdingeinstruktion framträder en bestämd tendens till att skilja de civila och militära befogenheterna från varandra, vilken dock icke helt genomföres. Med militärens uppbåd, anförande, övningar, beväpning och landets försvar tillhålls landshövdingarna strängeligen att icke befatta sig, för så vitt icke k. m:t i nödfall utfärdar särskilt förordnande här-om (p. 12), vilket upprepades i 1687 (p. 7), 1723 (p. 7) och 1734 (p. 7) års landshövdingeinstruktioner. Allmänna besvär- och ekonomiutskottets framdragande av instruktionen för Toll av 1801 är synnerligen olyckligt, enär denna instruktion i sin ingress i otvetydiga ordalag definierar begreppet på ett sätt, som utesluter varje skynt av tvivel: »Som kongl. maj:t i nåder funnit för gott uppdraga . . . Johan Christopher Toll högsta militära befälet i Skåne; och vid nu varande omständigheter ansett tjänligast och lämpligast, att den civila styrelsen därstädes med den militära i en och samma hand förenas; *altså* har kongl. maj:t i nåder förordnat bemälte herr generallöjtnant att tills vidare vara generalguvernör i hertigdömet Skåne.»¹ Det är detta, som förbudet i § 46 måste anses rikta sig mot, varigenom förhållandet på Gotland 1810—1873 måste betecknas som grundlagsstridigt. Att tillmäta det prejudicerande karaktär, varigenom grundlagens förbud skulle ha satts ur kraft, är naturligtvis ur olika synpunkter möjligt, men därom kan blott en kommande utveckling ge besked.

Till slut kan påpekas, att det till gagnet fanns ett generalguvernörsämbete inom den svenska statens gränser under ungefär samma tid på annat håll, nämligen på S:t Barthélemy. Enligt dess reglemente av 25 sept. 1811 var guvernören högste militärbefälhavare och anförtroddes allmän befattning »med högre ordningsmål till koloniens välstånd och trevnad samt lugnets och säkerhetens vidmakthållande». Men därjämte deltog han i rättskipning och övrig civil förvaltning med på olika sätt bestämd röststyrka. Även i Pommern bibehölls för övrigt också generalguvernörskapet. Innan Finland var uttryckligt avträtt till Ryssland, hade ett generalguvernörsämbete inrättats där. För R. F. § 46 hade ju detta ingen betydelse, då dess förbud är inskränkt till »inom riket».

Lars Frykholm.

¹ Därjämte kan nämnas, att man med »civilguvernör» vid denna tid menade en provins' styresman, åt vilken icke den militära förvaltningen var överlämnad. (SAOB bd 5 C 241.)

Ett påpekande i R. F. § 20 stadgas att för visst fall skola två militärer till R. F. § 20. inträda som ledamöter i högsta domstolen med »domare jäv och ansvar». Uttrycket är ur språklig synpunkt högeligen misstänkt, men den vacklan i skrivsättet, som rådde vid den tid, då stadgandet inflöt i R. F., skulle nog kunna ge upphov även till denna formulering, vars ålderdomliga prägel jämväl har den fördelen, att den ger *en* klar och entydig mening: jäv och ansvar skola båda relateras till domare. Den ursprungliga lagtexten ger dock en annan bild. Här står nämligen undantagslöst »domare-jäv och ansvar», om man undantager ett enda fall, där det talas om »domarejäv och ansvar», (KU:s mem. o. exp. 1809/10 s. 181). Skrivsättet med utmärkt bindestreck återfinnes även i årstrycket och författningssamlingen t. o. m. 1845 (SFS 1845 nr 23), men i nästa omtryck har det försvunnit, och i stället kommer det nuvarande skrivsättet »domare jäv och ansvar» (SFS 1854 nr 95). Denna bristfälliga formulering förbjuder en viss tolkningsfrågas upptagande till diskussion. Den ger nämligen som sagt vid handen, att »jäv» och »ansvar» båda höra till domare, vilket den riktiga formuleringen icke utan vidare utsäger. Att de militära ledamöterna skola jävas som de övriga är ju ganska naturligt. Men det är icke lika naturligt, att de, som icke äro juridiskt utbildade, skola drabbas av samma ansvar. Det skulle nämligen kunna tänkas, att grundlagsstiftaren med den riktiga formuleringen velat utsäga, att de blott skola vara underkastade vanligt ämbetsmannansvar och ej jämväl det särskilda domareansvaret. Det finnes dock ingenting i det tillgängliga materialet, som ger vid handen, att grundlagsstiftaren åsyftat någonting dylikt. I varje fall har grundlagskommentatorerna med undantag av Naumann icke gått till grundtexten vid återgivandet av R. F. utan till omtryck från 1854 eller senare. Ifråga om ansvarighetslagen för statsrådets ledamöter, där samma uttryck återfinnas i § 9, vilken däremot icke omtryckts i författningssamlingen, återfinner man däremot hos grundlagskommentatorerna skrivsättet »domarejäv och ansvar» i stället för det ursprungliga, som även här lyder »domare-jäv och ansvar».

Lars Frykholm.

Leopold och 1809 års Förmyndarregeringens förordning om en tryckfrihetsförordning. allmän skriv- och tryckfrihet av den 11 juli 1792 hälsades av upplysningsmännen med glädje samtidigt som man kände en viss oro för att den inte skulle utnyttjas på det rätta sättet. Ett typiskt uttryck för denna sinnesstämning finner man i det brev som Nils von Rosenstein i oktober 1792 skrev till von Brinkman: »Vi äga nu Tryckfrihet, som herr Kongl. Secret:n i sit bref rätt apprecieradt, dock är utöfningen mycket mera fri och vidsträckt än Förordningen tyckes lofva. Man skrifver med tämel:n stark frihet, men ännu skrifver man dåligt och jag vet ännu inte at nämna någon god skrift som Tryckfriheten framlockat. En vecko-

skrift *Patrioten* kan berömmas för några nyttiga artiklar, men til stil och composition går han icke öfver det medelmåttiga.»¹ Det var närmast för att handleda det svenska folket i tryckfriheten och upplysningens rätta bruk, som Rosenstein omarbetade och utgav sin *Afhandling om Upplysningen* från 1789. Det är därför en viss ironi i det förhållandet att utgivaren av den av Rosenstein prisade *Patrioten*, L. M. Philipson, skulle vara den som mest understödde Thorild när denne gick till attack mot Rosensteins år 1793 publicerade avhandling. Thorild beskyllde Rosenstein för att ha förklarat att man i upplysningens namn ägde rätt att begå våldsdåd, en tanke som tvivelsutan var Rosenstein främmande. Thorilds angrepp berörde honom mycket illa och han överlämnade åt sina vänner Leopold och Stenhammar att sköta försvaret. Den polemik som utbröt på grund av Thorilds angrepp är här av mindre intresse. Betydelsefullare äro de följder som denna polemik fick för Leopold själv. Genom den kom hans intresse i hög grad att kretsa kring tryckfrihetsfrågan och dess problem. Och detta hans intresse har haft en viss betydelse för den svenska tryckfrihetsförordningens utformande.

Det är alldeles klart, vilket Allan Sjöding även framhåller i sin *Leopoldbok*,² att bakom detta intresse ligger personliga motiv. Leopold var genom de ändrade politiska förhållandena, på ett helt annat sätt än förr hänvisad till att leva på sin penna. Genom *Extra Postens* indragning hade han dessutom fått en kraftig lektion i hur det kan gå, när tryckfriheten inte är erkänd. Men det verkar som om det framförallt var polemiken kring Rosensteins avhandling, som kommit honom att förstå betydelsen av en lagstiftning på detta område. I sin undersökning *Om Svenska tryckfriheten* publicerad i *Läsning i blandade ämnen* 1797 återkommer han till den Thorildska striden. Den genomgående tendensen i Leopolds avhandling är att framhålla att lagbestämmelserna på detta område måste vara noggrant fixerade och entydiga, så att inte något rum lämnas för en åklagares eller domares godtycke. När Rosensteins bok, denna bok, framhåller Leopold, som är »i et af de vigtigaste Samhällsämnen den bästa, visaste bok som på vårt språk någonsin blifvit skriven»,³ utkom så blev den anfallen av en författare, som fullständigt missförstått boken. Hade en tanke om nu tagit dessa anklagelser på allvar, så hade de förfärligaste saker kunnat inträffa. »Til den grad är då misstydingen lätt, sanningen underkastad vanställningar, och Scribentens yrke äfventyrligt, så länge lagens mening icke har sin fastställda gräns, och så länge det är möjligt at utsträcka den lika långt med kedjan af förledande slutföljder.»⁴ Fasta och bestämda lagar blir en av Leopolds älsklings-teser i dessa frågor. Han förklarar att »de som vaka öfver lagarnes

¹ Brinkmans brevväxling i Brinkmanska arkivet.

² Leopold den gustavianske smakdomaren, Västerås 1931, s. 426 f.

³ *Läsning i blandade ämnen* 1797, hft 1, s. 22.

⁴ *Ibid.*, s. 22 f.

verkställighet påminna sig tiläfventyrs, jemväl med bästa afsigt, någon gång icke nog, at Lagarne äro gjorda så väl för den ringaste Medborgarens, som för den högsta Magtägandens trygghet; at en sådan trygghet i fråga om brott och straff från hvarje embetsåtgärd nödvändigt utesluter allt själftycke, allt enskildt godfinnande; och at således intet brott af hvad namn och natur det må vara, bör eller kan förklaras för sådant, utan under vilkor *af de bevis som sjelfva dessa lagar föreskrifva*.¹ Med den kännedom vi ha om David Humes stora betydelse för Leopold torde det knappast vara långsökt att antaga att han inspirerats till denna uppfattning av Humes essay *Of the Liberty of the Press*. I den essayen förklarar Hume: »No action must be deemed a crime but what the law has plainly determined to be such! No crime must be imputed to a man but from a legal proof before his judges.»² Denna uppfattning om nödvändigheten av detaljerade och strängt fixerade lagar vidhöll Leopold även i fortsättningen.

Efter statsvälvningen 1809 tillsatte hertig Carl, redan innan ständerna sammanträtt, en kommitté, med uppgift att utarbete en tryckfrihetsförordning. I denna kommitté insattes Leopold, antagligen därför att han genom sina föregående skrifter ansågs äga sakkunskap på området. Av allt att döma har han även varit livligt verksam i denna kommitté. Det intrycket får man åtminstone av ett brev som Rosenstein skriver till honom. Brevet, som så vitt oss är bekant förut varit obeaktat, är odaterat och har följande lydelse: »Nu har jag läst Tryckfrihets förslaget med all för mig möjlig upmärksamhet och tror mig också hafva upptäckt dess enda stora och ohjelpeliga fel: att vara skriven med en öfversigt, omfattning, förutseende och diupsinnighet, som blott af sanna Tänkare kan väntas. Om man helt rätt och slätt sagdt *hädelse mot Gud, lasteligt mot konungen m. m.* hade det förmodl. passerat utan att märka, att i stället för 10 bestämda förbrytelser, man tillskapat 1000 som berodt af domarn. — Mine anmärkningar blifva sålunda 2:ne admirera och gratulera. Uprigtigheten här af kan min Lector Baron Wrangel intyga. Jag bör nämna att man berättat falskt då man sagdt att Stiernstolpe angripit Bror, Delén och Scantz, han har blott om saken nyttjat en ton de plisanterie.»³

Det tryckfrihetsförslag som Rosenstein här avser torde utan tvivel vara det förslag som de kommitterade inlämnade till konstitutionsutskottet och av detta till ständerna överlämnades den 21 september 1809. Av Rosensteins brev framgår även att han anser Leopold för dess huvudsakliga författare. Av särskilt intresse är det att se att Rosenstein applåderar Leopold för att han i tio särskilda punkter fixerat vad som bör anses för brottsligt bruk av tryckfriheten. Dessa tio punkter finnas mycket riktigt i tredje paragrafen av kommitterades förslag. Leopold har sålunda

¹ Ibid., s. 9.

² Essays and Treatises, London 1764, vol. 1, s. 11.

³ Leopolds brevväxling, Brinkmanska arkivet.

konsekvent tillämpat sina tidigare åsikter. Detta kommer även tydligt fram i det underdåniga betänkande, som åtföljde kommitténs förslag. Ett transumt av detta finnes publicerat i *Journal för Litteratur och Theatern* av fredagen den 13 oktober 1809: »Kommitterade inse wäl möjligheten af flera små irregulariteter och otillbörligheter i Tryckfrihetens bruk, hwilka liksom skola befinna sig utom Lagens omfång och af den ej kunna gripas; men, då dessa ej kunnat åtkommas utan genom förbud, som skulle blifwit alltför obestämda, och derigenom allt för mycket underkastade arbiträra tydningar, hwarigenom åter sjelfwa hufwudändamålet, Friheten, skulle råkat i fara och osäkerhet, hafwa Kommitterade trott att sådana hellre borde tålas och den manligare utvägen wäljas, att ej anse dem med alltför stor ömtålighet eller farhåga, utan öfwerlämna dem åt det förakt, hwarigenom de kanhända tillräckligt straffas. Kommitterades grundsats har derwid varit, att en Tryckfrihetslag, som gjorde alla förseelser möjliga att beifra, gjorde just derigenom all verklig Tankfrihet i det närmaste omöjlig.»

Det torde wäl knappast kunna vara något tvivel att det varit Leopold som fört fram dessa synpunkter. Men även på andra ställen kan man spåra Leopoldska tankegångar. Sålunda stadgas det i första paragrafen att det icke åligger författaren att på titelbladet utsätta sitt namn. Samma synpunkt återkommer i sjunde paragrafen, som framförallt anvisar hur tryckfrihetslagen skall handhawas. I denna paragrafs första moment angives det, att författaren icke är skyldig att på skriften utsätta sitt namn, men att det dock skall till boktryckaren skriftligen uppgivas och för den händelse domaren det äskar, av honom kungöras. Vad man genom denna bestämmelse uppenbarligen har velat skydda är en författares anonymitet. I tvenne längre brev i *Läsning i blandade ämnen* 1798, hft 18 tager Leopold anonymiteten ivrigt i försvar. Det är framförallt sådana som vill fästa uppmärksamheten på sig, som genom att skrika högt vill vinna rykte, som äro så måna om att man inte skall få vara anonym. Men i verkligheten är det så, menar Leopold, att tillåtes en författare att vara anonym, så kommer själva skriften som sådan att för honom vara huvudsaken. Skriften kommer inte att få något annat värde, än det som den verkligen har. Han kan nedlägga större omsorg och visa större djärvhet, för han riskerar inte sin ställning eller personlig förföljelse. Genom att förbliva anonym kan en författare och kritiker på ett helt annat sätt tolka den allmänna, sunda opinionen. Därmed har Leopold inte sagt att en författare skall ha rätt att dölja sig även för en domare. »Jag förstår med Anonymens frihet, icke rättigheten at dölja sit namn för Domaren när det lagligen yrkas, utan för Allmänheten til dess det fordras af Domaren. Den förra hör visserligen aldrig gifvas; den senare, efter mitt omdöme aldrig inskränkas.»¹ Detta är precis den synpunkt som framföres i kommitterades förslag.

¹ *Läsning i blandade ämnen* 1798, hft 18, s. 14 f.

I förslaget andra paragraf fastställes att man bör bibehålla trenne censurer. Den ena gäller teologisk censur för officiella läroskrifter, den andra är en teatercensur för skådespel som skall uppföras — censuren gäller alltså inte för blott tryckta skådespel — och den tredje slutligen för akademiska avhandlingar. Av dessa är det framförallt teatercensuren som förefaller märklig. Den gäller blott skådespel som skola uppföras, inte tryckta skådespel. Man skulle kunna tycka att farlighetsgraden skulle vara ungefär densamma vare sig man läste eller åsåg ett skådespel. Tryckfrihetsförordningens uppfattning har emellertid djupa rötter i Leopolds filosofi. När en människa åser ett teaterstycke lever hon sig in i de uppträdandes roller, genom sin inbillningskraft försätter hon sig i samma situation som de agerande och hela hennes känsloliv kommer i svallning. Detta har ett stort inflytande på hennes moral. Inbillningskraften eller sympatien är nämligen även den förmåga som ligger till grund för människans moralitet. Det är genom den förmågan som människan överhuvudtaget förstår att hennes medmänniskor har ett sjäsliv liknande hennes eget. Genom det blotta förståndet kan hon icke komma fram till en sådan uppfattning. Enligt Leopolds kunskapsteori är förståndet i och för sig en steril förmåga, det kan endast sätta begreppen i relation, det kan angiva medlet, men erfarenheten eller känslan måste angiva målet. När en människa läser en bok sättes inte hennes känslkraft på samma sätt i rörelse, som när hon ser, d. v. s. erfar ett skådespel. Är det därför fråga om ett omoraliskt skådespel så lever åskådarna sig in i de av skådespelarna framställda personernas omoraliska sjäsliv, och detta kan innebära en fara för den åskådandes moral. Leopolds förnuftsuppfattning ger honom anledning att försvara den fria tanken ty den fria tanken är i och för sig inte farlig, enär den som blott tanke saknar handlingskraft. Han har tidigare, i ett annat sammanhang, varit inne på liknande tankegångar. I en recension, publicerad i *Läsning i blandade ämnen* 1797, hft 7—8 berör han dessa synpunkter: »Må man vara tryggt öfvertygad at ingen speculation, ingen kammar-philosophie i verlden, skall någonsin göra verksamt, hos hela menigheter, anspråket på andra rättigheter, än dem hvilka den klara naturliga känslan af rätt och orätt, redan af sig sjelf yrkar. Har något folk stundom förts längre, så tro säkert at sådant skett af orsaker helt främmande til all Philosophie, och at denna sednare beskylles orättvist. Tro deremot lika säkert, at utan en enda tryckt bok, utan en enda skrifven rad, skola alla fordringar af naturlig rätt, genom sjelfva sakernas oundvikliga skick, och blotta erfarenhetens sena, men klara undervisningar, lika så visst upkomma hos hvar dödlig och hos hela allmenheter, som voro de, i förgyld stenskrift på alla torg och i alla gathörn upslagne til öfvervägande.»¹ Den erfarenhetens sena, men klara undervisning, om vilken Leopold här talar, kan emellertid även ha sina farliga sidor,

¹ *Läsning i blandade ämnen* 1797, hft 7—8, s. 136 f.

för den händelse nämligen att det är en moraliskt dålig erfarenhet man utsättes för. Det är den man vill undvika genom en teater-censur.

Allan Sjöding har rätt när han påpekar att man i det ovan anförda citatet kan spåra en ansats till anti-intellektuell och realistisk historieuppfattning.¹ Men det var ingalunda någon för Leopold ny linje. Den går genom hela hans tänkande och hör samman med den filosofiska riktning han framförallt representerar, Moral Sense-skolan. Sin uppfattning hade han grundlagt under den tiden han i Uppsala tillhörde kretsen kring Neikter och Boëthius. Leopolds specielle auktoritet var Hume, och man finner samma tankegång uttryckt i dennes redan förut citerade *Of the Liberty of the Press*: »A man reads a book or a pamphlet alone and coolly. There is none present from whom he can catch the passion by contagion. He is not hurried away by the force and energy of action. And should he be wrought up to ever so seditious a humour, there is no violent resolution presented to him, by which he can immediately vent his passion. The liberty of the press, therefore, however abused, can scarce ever excite popular tumults or rebellion.»²

Förslagets tredje paragraf innehåller de ovan diskuterade, detaljerade bestämmelserna. I fjärde paragrafen stadgas bl. a. större frihet för »Dagblad, Veckoblad, Månads-skrifter, Journaler», vilket kan ses som ett uttryck för den Leopoldska kretsens beroende av pressen. Nästa paragraf karakteriseras av H. L. Rydén som innehållande »blotta resonnementer om huruledes Tryckfriheten skall förstås».³ I den bör man därför vänta sig att finna Leopoldska synpunkter. Paragrafen innehåller även rätt allmänna förklaringar att det inte bör vara någon förvägrat att sprida ljus, vare sig detta nu gäller vetenskap, uppfostran, vitterhet eller borglig upplysning. Var och en skall ha rätt att kritisera de lagar och förordningar, som bidraga till den allmänna välfärden. Den allmänna lyckan och välfärden sättes som det självklara målet. Även i den uppfattningen kan man givetvis se Leopolds filosofiska miljö återspeglad. Kritiken skall dock hava vissa gränser. Påminnelserna skola visa den vördnad och tillbörlighet, som konungens höghet och ständernas myndighet fordrar. Det är att märka att författaren till paragrafen framförallt vänder sig mot grova och skymfliga smädelser, under det att skrifter av moral-satirisk art försvaras. Att vi här ha ett eko från Leopolds och Thorilds stora strid har Sjöding på ett övertygande sätt framhållit.⁴ Leopold formulerar denna paragraf till ett försvar för sin egen stil, under det att han utdömer den Thorildska. Dessutom upprepar han ännu en gång att man bör ingripa mot en skrift endast när den gjort sig skyldig till något av de i tredje paragrafen stadgade missbruken. Vidare framhåller han

¹ Loc. cit., s. 435 f.

² Loc. cit., vol. I, s. 12 f.

³ Om yttrandefrihet och tryckfrihet, Stockholm 1859, s. 191.

⁴ Loc. cit., s. 413.

att man skall taga hänsyn till vad skriften i sin helhet innehåller och åsyftar, och inte döma den efter någon lösryckt passus. Återigen är det erfarenheterna från Thorilds angrepp på Rosenstein som kommer till synes. Thorild hade just lösryckt några uttalanden hos Rosenstein och därigenom fått fram en brottslig betydelse.

De övriga paragraferna i kommitterades förslag innehålla knappast något av intresse för vår framställning. Däremot är det en passus i det ovan citerade betänkandet, som de kommitterade bifogade sitt förslag, som har sitt intresse, därför att den återspeglar den Leopoldska upplysningsfilosofien. De kommitterade framhålla i sitt betänkande de milda straff, med vilka de belägga brott mot tryckfrihetsförordningen: »I anseende till de i denna Förordning föreslagne straff hafwa Kommitterade trott sig böra i walet deraf uppfylla tidehwarfwets och mensklighetens fordringar lika mycket som lagstiftningens». Genom denna mildhet ville de kommitterade utan tvivel framhålla sitt upplysta sinnelag. Leopold hade år 1799 i *Läsning i blandade ämnen* skrivit en artikel om strafflagarna, i vilken han pläderade för mildare straff. Man kan avläsa graden av ett folks upplysning i deras lagar. »Alla Nationers Straff Lagar, härleda sig ifrån tider, då despotisme, vildhet, vidskeppelse och okunnighet i menniskorätten beherrskade verlden, och då uplysningen ej som nu utredt gerningarnas moraliska och politiska natur.»¹ Intet samhälle kan styras med våld, framhåller han vidare. Man måste lita på upplysning och förnuftighet. Är man allt för sträng i sina straff, så att det inte finnes någon proportion mellan brottets natur och straffets, så uppkommer en allmän misstro mot lagarnas rättvisa överhuvudtaget. Det är dessa tankegångar de kommitterade följa: »Kommitterade hafwa derwid haft afseende, dels på sjelfwa Tryckfrihets-brottens natur, såsom ej i likhet med de flesta andra gerningsbrott, medborgares lif, egendom eller öfriga personliga trygghet omedelbart angripande; dels på det nyssnämnda straffets [fängelse på vatten och bröd] ytterst hårda beskaffenhet, oberäknad nödwändigheten af att, enligt hwad förut blifwit anmärkt, i en Förordning, hwilken skall såsom grundlag för framtiden stadfästas, iakttaga och följa fordringarna af ett upplystare Tidehwarfs mildare tänkesätt.»

De kommitterades förslag blev, som bekant, inte utan vidare antaget. Man vände sig framförallt mot de tre censurerna och yrkade på att de två första — den teologiska censuren och teatercensuren — skulle avskaffas. Förslaget var, med andra ord, inte radikalt nog. Men denna kritik återspeglar den mellanställning som Leopold och Rosenstein och deras vänner vid denna tidpunkt intogo. Å ena sidan vände de sig mot despotism och förtryck, som hindrade all upplysning. Despotismen hade de lärt känna under förmyndarregeringen, och den ville de undvika. Men å andra sidan ryckte det fram en ny generation, som för den äldre generationen

¹ *Läsning i blandade ämnen*, 1799, hft 27—28, s. 50.

stod som den Thorildska andans arvtagare. Och även i den såg man fiender till upplysningen. Man ansåg att deras tankar voro dunkla och att deras spekulationer visade en allt för stor släktskap med den metafysiska spekulation som man med sådan iver bekämpat under 1770- och 80-talet. Den nya skolan kom därför att till en viss grad framstå som något reaktionärt, och man hade ingen lust att till dem överlämna makten och att låta deras politiska ideal triumfera.

På grund av den kritik och diskussion som uppstod kring tryckfrihetsförordningen togs frågan upp till ny behandling vid riksdagen i Örebro 1812. Leopold var då inte närvarande, men man kan av breven från de närvarande vännerna se hur han med intresse följde frågan. Vännerna voro samtliga på regeringens sida, d. v. s. för en inskränkning av tryckfriheten. Denna hade, menade man, missbrukats under de två år som gått. Både Wetterstedt, Lindblom, Rosenstein och Blom ge uttryck för denna uppfattning. Men häst kommer kanske denna reaktionära synpunkt till synes i Wallmarks långa brev till Leopold av den 27 juni 1812. Motståndarna äro »polyfemisterna». Efter att ha redogjort för frågans behandling i de olika stånden, utbrister Wallmark: »Att wi ändteligen få ordning och slut på det anarkiska skriket är något som bör glädja hwar och en sann Fäderneslandets vän. Måtte man endast i början wisa att man gör bruk af den lemnade magten».¹ Att hämndkänslorna voro starka visade även en annan passus i Wallmarks brev: »Hans Excellence von Engeström sade mig i går, att Polyfemisterna blifwit för alltid *knäckta*. Då jag deremot invände, att deras litterära gläfs wäl skulle fortfara, då willkoret derföre ej wore swårare än att sätta ut ett namn under en ansökningskrift, och att man kände Lorenzo och Asklöf mycket illa om man trodde, att de ej skulle göra det med ett slags triumf, svarade han 'Ni förstår mig ej. Man har anmärkt, att alla Polyfemisterna i Kansliet talat eller werkat emot konungens Proposition, och denna titre till befordran skall ej hjälpa dem långt, åtminstone så länge jag är Chef för kansliet' (Detta oss imellan) Få se huru man håller ordet.»²

Den följande utvecklingen visade att Leopold i sitt hat och avsky för »polyfemisterna» drevs allt närmare och närmare den despotiska uppfattning, han under 90-talet bekämpat.

Torgny T. Segerstedt.

¹ Leopolds brevväxling, Brinkmanska arkivet.

² Leopolds brevväxling, Brinkmanska arkivet.

Tidskriftsöversikt.

AV BROR GÖSTA CEDERSTRÖM.

Granskaren. Åbo. 1937. 3 (mars): Nordström, W. E., Politisk gräväderstämning, s. 33—34. **4 (april).** Rurikson, E., Universitetsdramats sista akt, s. 49—52. **5/6 (maj/juni).** Nordström, W. E., Överstånden kris [inom Svenska folkpartiet], s. 65—66. — Veistrup, J., Riksdagssamlingen 1936/37 og Regeringsjubilæet i Danmark, s. 72—75. **7/8 (juli/aug.).** Törne, P. O. v., På ny grund, s. 85—86.

Industriförbundets meddelanden. Sthm. 1937. No 4 (aug.). Industriella frågor vid 1937 års riksdag, s. 215—78.

Svensk skattetidning. Organ för rättvis beskattning och kunskap om skattelagstiftningen. Sthm. 1937. H. 4. Engblom, C. P., Riksdagen. Översikt över 1937 års riksdags beslut angående skatterna, s. 166—86.

Tiden. Tidskrift för socialistisk kritik och politik. Sthm. 1937. No 7 (juli). Björnberg, A., Det norske arbeiderparti fylder 50 år. Några reflexioner över den norske arbetarrörelsens »radikalism», s. 333—39. — Irländska valet, s. 363—65. — Isländska valet, s. 365. — Ryska vallagen, s. 365—67. **No 8 (aug.).** Edberg, R., Experimentet Blum, s. 374—78.

Finsk tidskrift. Hfors. 1937. 7/8 (juli/aug.). Wallén, G., Tardieus uppgörelse med fransk parlamentarism [Tardieu, A., *Le souverain captif. (La révolution à refaire. 1.) Paris 1936.*], s. 67—72. **9 (sept.).** Lindberg, P. H., Novemberstormen i Tyskland år 1908, s. 132—41.

Historisk tidskrift. Sthm. 1937. H. 3. Carlsson, E., Konungavalet år 1319 och dess författningshistoriska förutsättningar, s. 217—54. — Liedgren, J., Kring kallelsen till riksdagen i Göteborg 1660, s. 258—62.

Sveriges landstings tidskrift. Sthm. 1937. H. 4. Landstingsfrågor vid 1937 års riksdag, s. 167—76.

Svensk tidskrift. Sthm. 1937. H. 7. Löwegren, G., Léon Blum — politikern, s. 475—94. — Höjer, C.-H., Den flamländska rörelsen, s. 495—505. — Estlands korporativa kammare, s. 524—26. **H. 8.** Kvinnorna efter kvinnorösträtten, s. 535—41. — Freij, W. W., Karlis Ulmanis — Lettlands president. Ur en östersjöstats frihetshistoria, s. 566—80. — Äro våra byråchefer oduglingar? s. 585—87. — H[åstad], E., Kring »talträngdheten» i riksdagen, s. 599—602.

Samtiden. Tidsskrift for politikk, litteratur og samfundsspørsmål. Oslo. 1937. H. 7. Bertrand, F., Rettsstat og diktatur, s. 468—74. — Hagerup-Bull, E., Høire efter valgene i 1903, s. 481—82. — Sagen, E., Arbeidet Venstre systematisk på unionens opløsning? s. 483—84.

Kommunalt tidsskrift. Organ for Norges byforbund. Oslo. 1937. H. 1 (jan.). Formannskapslovenes hundreårs jubileum 14. januar 1837—14. januar 1937, s. 1—7.

Tidsskrift for rettsvidenskap. Oslo. 1937. H. 1. *Castberg, F.*, Kampen om Höiesterett i De Forente Stater, s. 115—22.

Gads danske Magasin. Khvn. 1937. Sept. *Hansen, Edw. Gunder*, Klassestat eller Staenderstat? s. 433—42.

Dansk Udsyn. Askov. 1937. H. 4. *Kristensen, F.*, Sovjetunionen faar en ny Grundlov, s. 278—91.

Ökonomi og Politik. Politiske og økonomiske Kvartaloversigter. Utg. af Institutet for Historie og Samfundsökonomi. Khvn. 1937. No 2 (April/Juni). Politiske Faktorer i Japan. Partier, Embedsmaend, Haer og Flaade, s. 154—61. — Sveriges indre Politik 1933—36, s. 162—70.

International Affairs. Lond. Vol. 16 (1937). No 5 (Sept./Oct.). *Hodson, H. V.*, The Imperial conference, s. 659—75. — *Chaudhury Sir Muhammed Zafrulla Khan*, India's place in the Empire, s. 743—60. — *Lord Peel*, The report of the Palestine commission, s. 761—79.

The annals of the American academy of political and social science. Philad. 1937. Vol. 193 (Sept.). *Fahs, Ch. B.*, Recent Japanese politics, s. 145—49. — *Buss, C. A.*, Governmental reconstruction in China, s. 150—53.

International conciliation. New York. 1937. No 327 (Febr.). The new constitution of the U. S. S. R. [Text with historical commentary by *B. Pares.*], s. 135—63.

The fortnightly. Lond. 1937. No 849 (Sept.). *Rappard, W. E.*, Switzerland and democracy, s. 292—301. **No 850 (Oct.).** *Johnston, Th.*, Scottish home rule. Some practical steps, s. 385—94. — *Burns, C. D.*, Can Labour govern? s. 395—403.

Contemporary Japan. A review of Japanese affairs. Tokyo. Vol. 6 (1937/38). No 2 (Sept.). *Chamberlin, W. H.*, The Soviet crisis, s. 196—211. — *Baba, T.*, Konoye and recent political changes, s. 212—23. — *Moriyama, T.*, Rescuing radicals by law, s. 277—81.

The international journal of ethics. Chicago. Vol. 47 (1936/37). No 1 (Oct.). *McLaughlin, A. C.*, Lincoln, the constitution, and democracy, s. 1—24.

The nineteenth century and after. Lond. 1937. No 726 (Aug.). *Temperley, H.*, The Palestine report, s. 129—39. — *Blaksley, J. H.*, Toryism and industrial democracy, s. 152—65. **No 727 (Sept.).** *Wedgwood, J. C.*, Palestina. A protest, a prospect, and a compromise, s. 257—66. — *Rowse, A. L.*, The position and prospect of the Labour party (A reply to John Scanlon.), s. 290—303. — *Wade, E. C. S.*, The reforme of the law. 7. Administrative tribunals, s. 304—16. — *Atkinson, W. C.*, The political structure of the Portuguese new state, s. 346—54.

The political quarterly. Lond. Vol. 8 (1937). No 4 (Oct./Dec.). *Beard, Ch.*, The future of democracy in the United States, s. 495—506. — *Laski, H. J.*, The constitution under strain, s. 507—16. — *Rogers, L.*, The American presidential system, s. 517—29. — *Cushman, R. E.*, State government [in

U. S. A.] to-day, s. 530—41. — *White, L. D.*, Recent trends in the public service of the United States, s. 542—53. — *Soule, G.*, The trade-union movement [in U. S. A.], s. 554—64. — *Bonn, M. J.*, The making of a national state, s. 587—96.

Political science quarterly. New York. Vol. 52 (1937). No 3 (Sept.). *Rogers, L.*, M. Blum and the French Senate, s. 321—39.

The contemporary review. Lond. 1937. No 859 (July). *Mander, G.*, The new government, s. 1—10. No 860 (Aug.). *Law, H. A.*, The Irish elections and plebiscite, s. 159—64. — *Rappaport, J.*, The evolution of Polish nationalism, s. 221—28.

American historical review. New York. Vol. 42 (1936/37). No 4 (July). *George, R. H.*, A note on the bill of rights. Municipal liberties and freedom of parliamentary elections, s. 670—79.

English historical review. Lond. Vol. 52 (1937). No 207 (July). *Myers, A. R.*, Parliamentary petitions in the fifteenth century, s. 385—404.

The quarterly review. Lond. 1937. No 533 (July). *Barton, W. P.*, The Crown and federation in India, s. 39—47.

The round table. A quarterly review of the politics of the British commonwealth. Lond. 1937. No 108 (Sept.). The Imperial conference, s. 695—708. — The Palestine report and after, s. 740—54. — Canada and the Privy council, s. 755—64. — The Irish voter's decision, s. 791—808. — An Indian milestone, s. 809—19. — Great Britain. The new government ... s. 820—29. — Canada. Federal affairs ... s. 830—39. — The Imperial conference, 1937. Summary of proceedings, s. 888—905.

L'Année politique française et étrangère. Paris. 1937. Fasc. 2 (juin). *Lavergne, B.*, L'expérience Blum: les libertés républicaines et l'économie française, s. 97—156, 191—92.

Annuaire statistique de la Belgique et du Congo belge. Gand. T. 59 (1937). Élections, s. XLIX—LII, 72—78.

Études. Revue catholique d'intérêt général. Paris. 1937. No 17 (5 oct.). *Berteloot, J.*, Vieux radicalisme et jeune radicalisme [A la veille du congrès de Lille.], s. 97—105.

Informations constitutionnelles et parlementaires. Genève. No 13 (15 août 1937). Irland. Constitution ratifiée par le plébiscite du 1er juillet 1937 (text intégral), s. 228—62.

Le Mois. Paris. 1937. No 78 (10 juillet). *Gaxt, R.*, La crise française. Le front change tête, s. 167—73. — La Conférence impériale, s. 204—07. No 79 (10 août). De M. Blum à M. Chautemps: *Delhorbe, F.*, La liberté vétilleuse, la contrainte à l'affût, s. 25—43. Déceptions rentrées du congrès SFIO, s. 44—49.

Revue des travaux de l'Académie des sciences morales et politiques et comptes rendus de ses séances. Paris. 1937. Janv./févr. *Chapuisat, E.*, L'évolution politique de la Suisse, s. 85—108.

Revue des deux mondes. Paris. 1937. [14] 15 juillet. *** Le glissement de l'état. 12. Après l'expérience Blum, s. 276—85. [18] 15 sept. *Leyret, H.*, Delcassé parle ... s. 346—81.

Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger. Paris. T. 54 (1937). No 2 (avril/juin). *Bonnard, R.*, Syndicalisme, corporatisme et état corporatif (suite), s. 177—253.

Revue économique internationale. Brux. 1937. Vol. 3. No 2 (août). *Pollet, E.*, La Conférence impériale de Londres, s. 211—28.

Revue historique. Paris. T. 179 (1937). Fasc. 1 (janv./mars). Autour du 19 janvier. Tiers parti et opposition républicaine (fragments inédits de la correspondance d'Allain-Targé) [communiqué] par S. de la Porte, s. 135—45.

Nouvelle revue de Hongrie. Budapest. 1937. Août. *Pethö, A.*, L'idée de Saint Étienne et la continuité juridique, s. 99—103. — *Ottlik, G.*, La Couronne de St Étienne et la constitution hongroise, s. 104—12. Sept. *Egyed, E.*, L'équilibre du pouvoir législatif et du pouvoir exécutif en Hongrie, s. 217—24.

Revue de Paris. 1937. No 15 (1er août). *** Les débuts du cabinet Chauvignat, s. 681—88. No 18 (15 sept.). *Payot, R.*, La Suisse contre le communisme, s. 265—79.

Revue politique et parlementaire. Paris. 1937. No 512 (10 juillet). *Brissaud-Dessmaitte*, Les armées françaises devant le parlement, s. 12—26. — *Mirkine-Guetzévitch, B.*, Chronique constitutionnelle, s. 124—31. No 513 (10 août). *Fervaque, P.*, Les conséquences des exécutions de Moscou, s. 205—11. — Les armées françaises devant le parlement. 2. S. 212—26. — *Goblet, Y.-M.*, La Conférence impériale du couronnement, s. 227—41. No 514 (10 sept.). Les armées françaises devant le parlement. 3. S. 467—77.

Revue internationale des sciences administratives. Brux. 1937. No 3 (juillet/sept.). Enquête sur le recrutement et le perfectionnement des agents du cadre administratif supérieur (suite), s. 423—74. — *Barraclough, F. E.*, Justice administrative, s. 475—95.

Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. Berl. Bd 30 (1936/37). H. 4. *Buddeberg, K. Th.*, Descartes und der politische Absolutismus, s. 77—96. — *Schmitt, C.*, Der Staat als Mechanismus bei Hobbes und Descartes, s. 158—68.

Archiv des öffentlichen Rechts. Tüb. Bd 28 (1936/37). H. 3 (Juli). *Buddeberg, K. T.*, Gott und Souverän. Über die Führung des Staates im Zusammenhang rechtlichen und religiösen Denkens, s. 257—325. — *Reuling, R.*, Parteipolitische Kommissare, s. 326—47.

Nation und Staat. Wien. Jahrg. 10 (1936/37). H. 10 (Juli). *Salisnjak, U.*, Der Kampf zwischen Ukraine und Moskau in der Sowjetunion, s. 664—81.

Deutsche Rundschau. Berl. 1937. Juli. *Kleinau, G.*, Politisches—Unpolitisches aus Frankreich, s. 6—13. Aug. *Wiedenfeld, K.*, Staatsverwaltung und Wirtschaftsführung, s. 81—85.

Verwaltungsarchiv. Zeitschrift für Verwaltungsrecht und Verwaltungsgerichtsbarkeit. Berl. Bd 42 (1937). H. 2. *Oswald*, Die tschechoslowakische Regierungsvorlage einer Novelle über das oberste Verwaltungsgericht, s. 183—209.

Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht. Berl. 1937. H. 10 (15. Mai). *Hai-Chao Chiang*, Chinas Weg zu einer eigenen Verfassung, s. 304—06. H. 12. (15. Juni). *Hasselblatt, W.*, Die sudetendeutschen Gesetzesanträge über Volkstumsrechte, s. 353—56. H. 15 (1. Aug.). *Lippert*, Das Verfassungs- und Verwaltungsrecht der Reichshauptstadt Berlin, s. 449—52. H. 17 (1. Sept.). *Buch, W.*, Recht für die NSDAP, s. 513—16.

Zeitschrift für Politik. Berl. Bd 27 (1937). H. 7/8 (Juli/Aug.). *Krüger, F.-K.*, Wandlungen in der Politik der Vereinigten Staaten von Theodore Roosevelt bis Franklin D. Roosevelt, s. 389—99. — *Brosius, H.*, Die Bewegung »Neues Leben« und das Aufbauwerk Tschiangkaischeks in China, s. 400—06. — *Ziegler, W.*, Das Problem des Jüdenstaates, s. 407—16. — *Wagenheim, S. v.*, Oberst Lawrence und der Aufstand der Araber im Weltkrieg, s. 417—37. — *Jung, R.*, Tschechische Demokratie, s. 438—46. — *Panstingl, G.*, Holland nach den Wahlen, s. 447—52. — *Stoye, J.*, Der irische Freistaat als republikanisches Königreich. Was bedeutet die neue irische Verfassung? s. 453—58.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Tüb. Bd 97 (1936/37). H. 4 (Aug.). *Mágyary, Z.*, Die starke Exekutive, s. 688—704.

Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Berl., Lpz. Bd 7 (1937). No 2 (Mai). *Leontovitsch, V.*, Die neue Verfassung der Sowjetunion, s. 374—93. No 3 (Aug.). *Raschhofer, H.*, Die nationalitätenrechtlichen Gesetzesanträge der Sudetendeutschen Partei, s. 536—49. — *Moltke*, Verfassungsrechtliche Fragen des Empire im Zusammenhang mit dem Thronwechsel, insbesondere in der Südafrikanischen Union, s. 634—37. — *Moltke*, Verteilung der gesetzgeberischen Zuständigkeit zwischen Dominion und Provinzen in Canada, s. 638—43. — *Braunias, K.*, Die französische Staatsreform im Schrifttum, Literaturbericht, s. 644—73.

L I T T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

OLOF SÖRNDAL: *Den svenska länsstyrelsen; uppkomst, organisation och allmänna maktställning.* 375 + X sid., pris kr. 8:50. Akad. avh. Lund 1937.

Ovannämnda avhandling har i våras ventilerats i Lund. Författarens avsikt har varit, enligt vad han i förordet meddelar, att i främsta rummet behandla länsstyrelsens nutida organisation och dennas utveckling från 1800-talets mitt. Men givetvis har han önskat att få ett historiskt perspektiv på sitt ämne, och därför har han även, som underrubriken angiver, ägnat uppmärksamhet åt länsstyrelsens uppkomst och utveckling.

Det material, som främst kommit till användning vid denna undersöknings utförande, har varit kommitté- och sakkunnigebetänkanden o. dyl. av äldre och yngre datum, riksdagens protokoll och handlingar samt vederbörliga författningar och instruktioner. Därjämte har uppmärksammats de memoarer och liknande, som kunnat tänkas lämna meddelanden om förhållandena inom länens administration. Beträffande nutida praxis och stämningar inom denna tycks författaren ha rådfrågat en del i förordet nämnd landsstatspersonal i olika grader. Det torde väl — i förbigående sagt — vara dessa personers syn på vissa spörsmål, som här och där skymtar fram, då författaren avger omdömen om — man är nästan frestad säga: betygsätter — en del formuleringar i författningstexter eller anordningar, som komma på tal. Dessa omdömen, som helt säkert mången gång i och för sig kunna ha fog för sig, verka dock ofta i det sammanhang de framföras något malplacerade.

Framställningen börjar som sagt med en historisk översikt. Denna uppehåller sig först vid lokalförvaltningens organisation vid nyare tidens början: Vid sidan av den urgamla folkliga tingsförvaltningen hade ju även en kyrklig och en kunglig eller länsförvaltning vuxit fram under medeltiden. Den centralisering och den starka kungamakt, som Gustav Wasa grundlade, fordrade givetvis, att de olika förvaltningsorganisationerna lades under kunglig ledning och kontroll, och så småningom förlorade därför de kungliga länen sin feodala karaktär och blevo moderna förvaltningsdistrikt, under vilka även tingens gamla förvaltningsuppgifter inordnades. De smärre områden, som speciellt Gustav Wasa lagt under fogdars styrelse, samlades till större förvaltningsenheter under ståthållare eller landshövdingar, såsom de stundom redan på 1580-

talet kallas. Denna utveckling kan sägas bliva fullbordad under Gustav Adolfs tid, och i 1634 års regeringsform återfinnes hela den länsorganisation och länsindelning, som sedan i sina huvuddrag bestått.

Allt detta är ju känt förut,¹ och skulle nog ha kunnat göras mera kortfattat och överskådligt, speciellt har rec. fäst sig vid den nära 6 sidor långa redogörelsen för projektmakaren v. Pyhys i praktiken betydelselösa regementsordning för Västergötland av 1540. Förf. söker visserligen motivera, att han uppehåller sig vid denna (sid. 6), men det anförda skälet, ytterligt vagt formulerat, verkar ej övertygande.

Förf. fortsätter sin historik med att framför allt följa de olika landshövdingeinstruktioner, som avlösa varandra, och söker i anslutning härtill teckna landshövdingens ställning och länsstyrelsens organisation. I denna del av den historiska översikten förefaller det, som om framställningen skulle vara självständigare, författaren har mödat sig med tämligen ingående arkivstudier.

1634 års regeringsform giver ju, som sagt, den yttre ramen för lantregeringen och anger i stora drag landshövdingarnas uppgifter, men en närmare utformning av dessa var naturligtvis erforderlig och förutsattes för övrigt i § 25 i RF. Redan 1623 var en instruktion uppsatt, och ehuru den ej fått konungens underskrift, torde den anses gälla. Men efter RF:s antagande ville man inom rådet överarbeta och stadfästa en dylik, och i slutet av år 1634 föredrogs och gillades i rådet ett förslag till instruktion för landshövdingarna, vilket utfärdades i början av år 1635. Författaren påpekar, att denna instruktion ej utan vidare kankallas för »vår första allmänna landshövdingeinstruktion» såsom exempelvis Odhner gör i sin bekanta framställning av Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare. Instruktionen utfärdades nämligen inte som en allmän förordning, utan varje landshövding erhöll ett till honom personligen ställt exemplar. En »allmän» instruktion för länens styrelse tillkom alltså 1635 endast så tillvida, att alla landshövdingar fingo lika lydande instruktioner. Det förefaller recensenten, som om det varit lyckligt, om förf. något så när konkret redogjort för innehållet av denna (eller 1623 års) instruktion. Läsaren får knappast någon klar uppfattning om de uppgifter, som ålades landshövdingarna.

Den förändring, som med 1680-talet inträdde i konungens och aristokratiens inbördes ställning, och den omorganisation inom förvaltningen, som företogs av den målmedvetne Karl XI, hade givetvis sin återverkan också på landshövdingarnas ställning. En ny instruktion för dessa blev också utfärdad 1687, ty, som förf. säger (sid. 50), »den gamla instruktionen passade icke för en enväldig

¹ I korta drag finns denna utvecklingsgång tecknad t. o. m. i Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling (ett arbete, som förf. märkligt nog, av litteraturförteckningen att döma, ej synes ansett sig ha anledning att rådfråga).

konung». De fem rikskollegierna, som tidigare i viss mån stått, vart och ett inom sitt förvaltningsområde, som landshövdingarnas chefsmyndigheter, blevo nu delvis undanskjutna till förmån för konungen personligen. På vad sätt och på vilka områden denna förskjutning ägde rum, blir dock ej för läsaren fullt klarlagt, även här skulle man önskat en konkretare framställning. Man får visserligen på sid. 51 en redovisning för hur många paragrafer, som stå kvar från 1635 års instruktion, hur många som uteslutits och hur många som ändrats, men det som verkligen kan intressera, de olika avdelningarnas i instruktionen innehåll, redovisas på ett alltför kortfattat sätt. Det heter t. ex., att de tre inledande paragraferna beröra några av landshövdingens politiska uppgifter och att därefter följa stadganden om landshövdingens åliggande rörande kyrkan — men vilka dessa uppgifter och åligganden i det ena och andra fallet voro, får man ej veta. Detta eller liknande förfaringssätt använder förf. — i förbigående sagt — även på andra håll i sin framställning. Förf. är över huvud taget ganska svävande i sina påståenden, när det gäller att karakterisera hur 1687 års instruktion förhåller sig till 1635 års. Det heter på sid. 48, att 1687 års »i fråga om uppställningen helt och i fråga om innehållet i allt väsentligt, med undantag av finansförvaltningen, byggde på 1635 års»; på sid. 50 fälles ovan citerade yttrande; på sid. 51 säges om 1687 års instruktion: »Hela tonen vår en annan än i 1635 års» och »Karl XI hade fogat ytterligare en sten till byggnaden av enväldet, när han skapat en landshövdingeinstruktion, som motsvarade dettas krav på en konungens befallningshavande». Är detta sista riktigt, och det torde det vara, så förefaller det knappast vara lämpligt (om också det kan rent språkligt försvaras) att påstå, att »innehållet [i 1687 års instruktion] i allt väsentligt . . . byggde på 1635 års». Denna konfrontation av uttryck har gjorts, därför att den belyser ett på flera ställen förekommande skrivsätt hos förf., vilket ej kan undgå att konfundera vid en genomläsning.

Under Karl XII:s-tidens hårda påfrestningar inte minst på lokalförvaltningen, vidtogs på Görtz' initiativ vissa åtgärder för att effektivisera förvaltningen och trygga efterlevnaden av alla nya förordningar och påbud, i det att 1718 vid varje länschefs i Sverige (utom i Norrland) sida ställdes en »ordningsman». Men efter konungens död blev det vid det gamla igen.

Att enväldets instruktion för länens styrelse inte passade, då ett helt nytt statsskick med 1719 och 1720 års regeringsformer införts, är ju uppenbart, och en ny antogs av ständer och Kungl. Maj:t år 1723. Denna betraktades dock endast som interimistisk tills en helt ny hunnit utarbetas. Men detta synes ha tagit förvånande lång tid, ty först 1734 års ständer voro färdiga därmed, sedan man haft frågan före även vid tidigare riksdagar. Det är ju ganska naturligt, att man vid denna tid var angelägen att utrensa alla rester av enväldets speciella förvaltningsorganisation och att anpassa landshövdingarnas ställning och arbetsuppgifter efter det nya styrelsesättet, men allt för stora förändringar synas dock ej ha vidtagits.

Givetvis förde även 1772 års statsskick med sig behov av att överse och ändra landshövdingeinstruktionen. En ansats härtill gjordes ock, i det att kammarkollegium fick i uppdrag att överse denna, men det ledde likväl ej till att någon ny instruktion utfärdades, 1734 års blev i själva verket gällande ända till 1855, då efter långa förberedelser en avsevärt moderniserad instruktion av Kungl. Maj:t utfärdades.

Denna var man dock mycket snart missnöjd med. I Aftonbladet framfördes anmärkningar, som huvudsakligen gingo ut på att den behärskades av en absolutistisk, inkonstitutionell anda och att den ej alls tog någon hänsyn till kraven på utsträckt kommunal självstyrelse. Även i den bekante justitieombudsmannen S. L. Theorells ämbetsberättelse av 1856 och i konstitutionsutskottets vid 1856—58 års riksdag dechargebetänkande framställdes det anmärkningar mot instruktionen, meddelar förf., men vad dessa gingo ut på, undanhåller han sina läsare. Först 1918 var man dock färdig att påbjuda en ny instruktion.

Den sålunda i korta drag refererade historiken utgör en första avdelning i avhandlingen. Den följande bär titeln »Nutida organisation» och börjar med en redogörelse för länsstyrelsens sammansättning och ärendenas handläggning. Denna framställning håller sig dock ej enbart till de nutida förhållandena utan griper tillbaka till redan behandlade tider och berörda förhållanden. Det är i själva verket svårt att förstå den disposition, som förf. lagt upp för dessa båda avdelningar av sin framställning. Rubrikerna bli i varje fall missvisande och störande upprepningar förekomma.

De tidigare instruktionerna tycks ha lidit av en betydande oklarhet beträffande landshövdingens förhållande till sina närmaste underordnade ämbetsmän. Ej ens 1855 års instruktion lämnar besked om landssekreterarens och landskamrerarens ställning och 1918 års gör dem, menar förf., till de enda formellt sett erkända föredragandena, men utvecklingen hade redan före detta år lett därhän, att även andra än de båda avdelningscheferna voro föredragande och kontrasignerande vid besluts fattande inom länsstyrelsen.

Förf. redogör för hur det skall tillgå och i praxis tillgår vid ärendenas beredning och vid besluts fattande. Bestämmelserna om sättet för åstadkommande av ett länsstyrelsens beslut, då landshövdingen är frånvarande, belysas och kritiseras. Över huvud får man i denna framställning en god konkret bild, ibland väl omständligt framförd, av praxis vid protokollföring, kontrasignation, ärendenas uppdelning på avdelningarna och på olika tjänstemän inom dessa. Landshövdingarnas ställning, arbetssätt och arbetsbörda ägnas uppmärksamhet. Särskild möda tycks förf. gjort sig för att belysa hur länschefsposterna rekryterats. Under 1600-talet voro flertalet landshövdingar innehavare av civila ämbeten ellär hovämbeten före sin befordran till länschef. Mycket vanlig synes vägen ha varit från assessor i hovrätt eller centralt verk eller från lagman eller diplomat, mera sällan från innehavandet av en hovcharge utan sam-

tidigt beklädande av något statsämbete. De flesta landshövdingar synas ha avancerat steg för steg från mera blygsamma ämbeten, likväl voro vederbörande vid sin utnämning relativt unga, förf. har räknat ut att medelåldern under 1600-talet låg under 40 år, under nästa århundrade steg den. Men även militärer befordrades under storhetstiden och senare till landshövdingar, i vissa län synes detta stor av ha varit regel såsom i Malmöhus län, där alla före 1809 voro f. d. officerare. Karl Johan hade ju stor förkärlek för officerare, och detta visade sig även vid landshövdingebefordringarna, så att under det tidigare 1800-talet majoriteten av Sveriges landshövdingar var f. d. militärer, men senare kom civila ämbetsmeriter att spela allt större roll, man opponerade mot »krigarväldet» och påtalade de f. d. officerarnas bristande juridiska utbildning, varför just ämbetsmän med juridisk examen under senare delen av förra århundradet med förkärlek utsågos till landshövdingar. Det är dock påfallande att även under denna tid ytterst sällan en landssekreterare eller landskamrer utsågs till länschef. Det var i stället framför allt ämbetsmän, som under kommittéledamotskap eller som statsråd eller under annat handläggande av allmänna angelägenheter visat sin driftighet och lämplighet, vilka utsågos till här omhandlade chefsposter. Först 1917 skedde den första utnämningen av en icke-ämbetsman (Ekman i Mo gård), men det är betecknande att denne var en sedan länge mångbetrodd riksdagsman. Under 1600-talet hände nog att ofrälse utsågos, men de blevo i så fall adlade. Under senare tider anlätades endast adeln för att ej säga högadeln för dessa poster. Först under 1900-talet ha de ofrälse landshövdingarna blivit i majoritet.

I ett särskilt kapitel behandlar förf. »länsstyrelsens experter». Allteftersom nya, ofta för den juridiskt utbildade förvaltningstjänstemannen svårbedömda uppgifter lades på länsstyrelserna, blev det nödvändigt, för att dessa skulle kunna på ett tillfredsställande sätt fullgöra sina uppgifter, att experter från skilda utbildningsområden ställdes till deras förfogande. Sådana tjänstemän blevo vägingeniör, länsarkitekt, fattigvårds- och barnavårdskonsulent, förste provinssiällkare m. fl. Anledningen till dessa tjänsters inrättande och innehavarnas åligganden redovisas. Förf. räknar till denna kategori även landsfogden, och en sådan klassificering av denna ämbetsman — vid första påseendet måhända något chockerande — låter nog säga sig, åtminstone efter reformen 1936.

Den sista huvudavdelningen i boken handlar om länsstyrelsens ställning i den statliga och kommunala förvaltningsorganisationen. Här har förf. uppdelat sitt ämne i tre kapitel: länsstyrelsens ställning till den statliga förvaltningen i länet, till landsting (och hus-hållningssällskap) och till den kommunala förvaltningen i primärkommunerna (och i vägdistrikten).

I den första av dessa tre underavdelningar lämnas en redogörelse för vilken ställning landshövding och länsstyrelse intagit enligt de olika instruktionerna, allt ifrån 1635 års, till domstolar, prästerskap, försvarsväsende, magistrater, kronofogdar, häradsskrivare m. m.

Det är huvudsakligen de rent formella förbindelserna beträffande tillsättning, disciplinär myndighet, övervakning etc. som behandlas. Det förefaller dock recensenten, som om det varit lyckligt, om förf. kunnat, i detta eller annat sammanhang, giva något mera för belysning av länsstyrelsernas förbindelse med dem underordnade myndigheter, framför allt kanske de gamla kronofogdarna och de nuvarande landsfiskalerna.

Förf. berör också i detta sammanhang länsstyrelsernas förhållande även till överordnade myndigheter och konstaterar, att de enligt gällande departementsstadga tillhöra socialdepartementet. »Detta är», säger han på sid. 285, »organisatoriskt överordnat länsstyrelserna, men de lyda icke under dess chef utan under Kungl. Maj:t». (Något liknande framhålles också på sid. 190). Man har svårt att förstå, hur förf. kan låta undfalla sig ett sådant självklart påpekande. Att förmena, att motsatsen varit tänkbar, förutsätter ju att ministerstyrelse i största omfattning varit införd i vår författning.

I kapitlen om länsstyrelsens ställning till landstinget och till den övriga kommunala förvaltningen lämnas en översikt över hithörande förhållanden med en del historiska återblickar såsom förklaring till gällande föreskrifter.

Det torde ha framgått av det föregående, att vissa anmärkningar kunna riktas mot föreliggande avhandling, i det att dispositionen på en del punkter ej blivit den lyckligaste och att man i ej så få partier skulle önskat mera konkretion. Över huvud håller sig förf. i hela sin undersökning allt för mycket till de näraliggande formella relationerna och sammanhangen. Det innehåll, det samhällsliv, som dessa former äro till för att reglera, har han beklagligtvis ej ägnat något intresse. Den del av ämnet, som framför allt hade varit värd en undersökning just i en avhandling i statskunskap, har förf. alltså lämnat allt för obeaktad.

Författarens stil är ej sällan omständlig och något oklar. Dessutom upprepas stundom samma sak på flera ställen och det händer, att förf. ger sig in på ovidkommande spørsmål. Det förefaller t. ex. skäligen onödigt att ägna nästan en halv sida åt att omtala att efter mitten av 1600-talet enväldet segrade runt om i Europa och även, under Karl XI:s ledning, i Sverige (sid. 49), eller att med åberopande av RF § 47 och § 89 bevisa att landshövdingeinstruktionens antagande efter 1809 endast var den verkställande maktens angelägenhet (sid. 105). De många jämförelserna mellan länsstyrelse och den svenska regeringen, som förf. söker göra, och försöken att spåra franska förebilder (se t. ex. sid. 196) höra också till de onödiga och onyttiga utväxterna.

Men å andra sidan är avhandlingen ej utan sina förtjänster. Någon sammanfattning av liknande slag föreligger ej tidigare och allt för många bearbetningar inom smärre gebit har förf. ej haft att stödja sig vid, överhuvud torde det ha varit svårt för honom att leta sig fram i den labyrint av författningar och instruktioner, som reglera den svenska lokalförvaltningen. Det material, som stått

till buds och som utnyttjats, har varit jämförelsevis stort och svåröverskådligt, men det förefaller som om förf. på ett i stort sett lyckligt sätt kunnat bemästra det för sina syften. Så vitt recensenten, som dock ej haft tillfälle att närmare granska de åberopade källorna, kan bedöma, är framställningen noggrann och omsorgsfull. Redovisningen av materialet i noter och på annat sätt torde ej ge anledning till några väsentligare anmärkningar. Genom den skildring av den svenska länsstyrelsen, som förf., inom de gränser han i förordet närmare utstakar, lyckats fullfölja, ha vi fått en god och användbar översikt över en väsentlig del av den statliga lokalförvaltningens organisation och historiska framväxt.

Gunnar Hesselén.

Till red. insända skrifter.

- Ekonomisk Tidskrift*. 1937. H. 3. Uppsala 1937.
Ericsson Review. 1937. Nr. 3. Sthlm 1937.
Finsk Kommunaltidskrift. 1937. H. 5-6. Hfors 1937.
Finsk Tidskrift för vittnerhet, vetenskap, konst och politik. T. CXXIII. H. 1-3. Hfors 1937.
Helsingfors stads statistik. V. Stadens räkenskaper och bokslut. 1936. Hfors 1937.
Historisk Tidskrift. 1937. H. 3. Sthlm 1937.
Industria. Arg. XXXIII. Nr. 17-22. Sthlm 1937.
Institut International d'Agriculture, Rome. Revue Internationale d'Agriculture. 1937. Nr. 7-9. Rome 1937.
International labour review. Vol. XXXVI. Nr. 1-3. Genève 1937.
Kommersiella Meddelanden. Arg. 24. Nr. 15-19. Sthlm 1937.
Meddelanden från Skattebetalarnas Förening. Nr. 56. Sthlm 1937.
Mercator. Tidskrift för Finlands näringsliv. Arg. XXXII. Nr. 30-43. Hfors 1937.
Nordisk Försäkringstidskrift. 1937. Nr. 4. Sthlm 1937.
Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. 1937. H. 5-6. Sthlm 1937.
Skandinaviska Kreditaktiebolaget. Kvartalsskrift. 1937. Nr. 4. Sthlm 1937.
Social Tidskrift. 1937. Nr. 8-10. Hfors 1937.
Sociala Meddelanden. 1937. H. 8-10. Sthlm 1937.
Statistisk Maanedsskrift. 1937. Nr. 6. Kbhvn 1937.
Statistisk Månadsskrift. Arg. 32. Nr. 7-8. Sthlm 1937.
Statistisk Årsbok för Göteborg. 1937. Utg. av Göteborgs stads Statistiska byrå. Gtbg 1937.
Statistisk Årsbok för Sverige. 1937. Utg. av Statistiska Centralbyrån. Sthlm 1937.
Sunt Förnuft. Arg. XVII. Nr. 6-8. Sthlm 1937.
Svensk Juristtidning. 1937. H. 6-7. Sthlm 1937.
Svensk Tidskrift. 1937. H. 7-8. Sthlm (tr. Uppsala) 1937.
Svenska Stadsförbundets Tidskrift. 1937. H. 6-8. Sthlm 1937.
Sveriges officiella statistik. Bergskantering, år 1936. Av Kommerskollegium. Olycksfall i arbete, år 1934. Av Riksförsäkringsanstalten. Sthlm 1937.
Tiden. 1937. Nr. 7-9. Sthlm 1937.
Tidskrift för Sveriges Advokatförbund. Arg. III. H. 3. Sthlm 1937.
Tidsskrift för Rettsvidenskap. 1937. H. 3. Oslo 1937.
Weltwirtschaftliches Archiv. Band 46. Heft 2. Jena 1937 (tr. Hamburg).
Vi (F. d. Konsumentbladet). 1937. H. 33-45. Sthlm 1937.
Årsbok för Sveriges kommuner. 1937. Utg. av Statistiska Centralbyrån. Sthlm 1937.
Ökonomi og Politik. Aarg. 11. Nr. 2. Kbhvn 1937.
- FRIEDRICH, CARL JOACHIM, Constitutional government and politics. New York and London 1937. Harper & Brothers Publishers.
 HERLITZ, NILS, Föreläsningar i förvaltningsrätt. I. Inledning till förvaltningsrättens studium. Sthlm 1937. P. A. Norstedt & söner.
 HESSELBERG, M., Slægt og Jord. En landbrugspolitisk Studie. Kbhvn 1937. Nyt nordisk Forlag Arnold Busck.
- De nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1936. Utg. av KARL SCHLYTER m. ö. Sthlm 1937.
 Smålands-Bank 1837-1937. Minnesskrift. Sthlm 1937.
 Sociallagstiftning och socialt arbete i Sverige. Av K. Socialstyrelsen. Tredje reviderade upplagan. Sthlm 1937.
 Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar utgivna av ROBERT MALMGREN. Tredje upplagan. Sthlm 1937. P. A. Norstedt & söner.
 The National income of Sweden 1861-1930. Part I-II. (Stockholm Economic Studies No. 5 a-5 b.) Sthlm 1937. London. P. S. King & Son, LTD.

Av Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen
har utkommit:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. 1922. Pris kr. 3:50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1:—.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4:50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1:50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2:75.
- IX. FREDRIK LÅGBROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekretä utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4:50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagsstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen . . . i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMÅN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges häradar, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2:25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2:50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMÅN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2:50.